

له شیعری کلاسیکی کوردیدا

لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا

لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
لە شیعری کلاسیکی کوردیدا

حەممە نوری عومەر کاکی

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

شیواز له شیعی کلاسیکی کوردیدا

نیوهی یه که می سه دهی نۆز دهیه م
((له ناوچهی سلیمانی))

حه نوری عمر کاک

مه ئبه ندی کوردۆلۆجی

هه‌ریمی کوردستان
سه‌رۆکایه‌تی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران
مه‌ڵبه‌ندی کوردۆلۆجی

- ♦ ناوی کتێب: شێواز له شیعری کلاسیکی کوردیدا
- ♦ بابەت: لیکۆلێنه‌وه له ئه‌ده‌بی کوردی
- ♦ نووسەر: هه‌مه‌ نوری عمر کاکێ
- ♦ پیتچنین: ئاراس حسن احمد
- ♦ دیزاین و سه‌ره‌پرشتیی چاپ: بێیار فه‌ره‌ج کاکێ
- ♦ به‌رگ: ره‌نج شوکری
- ♦ ژماره‌ی سپاردن: ۲۲۰۷ / سالی ۲۰۰۸
- ♦ چاپخانه: تیشک/ چاپی یه‌که‌م، سلێمانی
- ♦ تیراژ: ۱۰۰۰ دانه
- ♦ نرخ: ۳۰۰۰ دینار
- ♦ زنجیره: ۲۱

ناوەرۆك

7	پیشەکی
9-11	بەشی یەكەم / شێواز
12	شێواز و زمان
13	شێواز چییە؟
14	چەمکی شێواز
15	چەمکی نوێی شێواز
18	پێناسەی شێواز
26	شێواز و بابەت
29	شێوازی ئەدەبی
33-35	بەشی دووەم / شێوازی شیعری کلاسیکی کوردی
35	مێرئەنشین ناوچەی سلێمانی
39	دروستکردنی شاری سلێمانی
41	قوتابخانەی شیعری ناوچەی سلێمانی
50	زمانی ئەدەبی یەكگرتوو
64	کاریگەری زمان و ئەدەبیاتی نەتەو موسوڵمانە دراوسێکان
65	کاریگەری زمان و ئەدەبی عەرەبی
68	کاریگەری زمان و ئەدەبیاتی فارسی
71	کاریگەری زمان و ئەدەبیاتی تورکی
73	کێش و قافیە لەم قوتابخانە شیعرییەدا
85-87	بەشی سێیەم / شێواز لە بەرهەمی شیعری نالی و سالمو کوردی
89	شێوازی شیعری نالی
94-105	بەروردی، لێکچواندن، رەگەزدۆزی
105	شێوازی شیعری سالم
106-119	بەروردی، ئالۆزی، شێوەی هندی
120	شێوازی شیعری کوردی
121-126	روونی، کورتبەری
127	وشە و زاراوە و لێکسیکۆن
135	سەرچاوەکان
140	پوختەی بابەت بە زمانی ئینگلیزی

پیشەکی

میژووی ئەدەبی هیچ نەتەویدیەك لەسەر یەك ریباز و شیوە و قوتابخانەییەکی ئەدەبی دیاریکراو نەپۆشستوو، بەلکو لەسەرەتای پەیدا بوونی ژيانی ئەدەبەو هەر سەردەم و قوناغ و ماوەیەك گۆرانیکی ئەدەبی یان سەرەلدان و دروست بوونی ریبازیکی ھونەری نوێ لە میژووی ئەدەبدا روویداو، دیارترین و گرنگترین قوناغی میژووی ئەدەبی کوردیش لەماوەی سەدەى نۆزدەییەمدا بوو ، ئەویش بەسەرەلدانى بزوتنەویدیەکی ئەدەبی نوێ لە شیعری کلاسیکی کوردیدا لەسەر دەستی سێ کەلە شاعیری کورد لەناوچەى سلیمانی ، ھەر بەھۆی ئەو گۆرانە بنەرەتی و سەرەکیەویدیە کە ئەم سەردەمە لەمیژووی ئەدەبدا لە ھەموو سەردەمەکانی تر زیاتر بۆچوون و لیکۆلینەویدی بەخۆوە بینووە ، بەلام بە گشتی زۆربەى زۆرى ئەو لیکۆلینەوانەش لەجوارچێوەى کلاسیزم و دیاری کردن و ناساندنى قوتابخانەى کلاسیکی و ئەو دەستورانەى لە شیعری کلاسیکیدا پیرەوێ کراو نەچوونەتە دەرەو ، زۆربەى لیکۆلینەویدەکانیش لەبارەى ژيان و دیاری کردنى ھەندى لایەنى ھونەرى سەبارەت بە شاعیریك یان چەند شاعیریکی سەر بەم قوتابخانەییە بوون. بە کورتى ئەو لیکۆلینەویدە نووسینانە بەھیچ جۆریك مەودای باسەکانیان بەرەو بابەتیکی زانستى وەك شیواز نەبردوو و نەیانتوانیووە شیوازی تایبەتى ئەم قوتابخانەییە بە گشتى و شیوازی شیعری ھەریەكە لەو سێ شاعیرە بەتایبەتى دیاری بکەن.

ئەمە لەلایەك ، لەلایەكى تریشەووە گەلى لایەنى زانستى بە گشتى لە ئەدەبى کوردیدا پشتگوێ خراوە ، یەكێ لەو بابەتە زانستیانە شیوازە كە دەتوانین بلیین وەك لیکۆلینەویدە توێژینەویدیەکی ئەدەبى تا ئیستا كەس ئاوپى لەم لایەنە نەداوەتەو.

ئەمانەو گیانی خزمەت کردن و ھەولدانى دلسۆزانە بۆ بەرھەمىكى نوێ و پششكەشکردنى بە ئەدەبەكەمان ھانى داين بۆ ھەلبژاردنى ئەم بابەتە كە بریتىە لە ((شیواز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا ، نیوەى یەكەمى سەدەى نۆزدەم)) تا بەو ھۆیەو سەرەتایەك بۆ ئەم بابەتە بکەینەو و بۆچوون و تیروانینى راست سەبارەت

به شیوازی ئەو قوتابخانە شیعیریە لەسەر دەستی نالی و سالمو کوریدا دروست بوو پیشان
بەدەین.

بەم جۆرە لیکۆلێنەووە کەمان بابەتی ((شیواز)) ی بەگشتی گرتۆتە خۆو بەتایبەتیش
شیوازی ئەو بزوتنەووە ئەدەبیە و رابەرانی.

بەپێی ئەم مەبەستانە لیکۆلێنەووە کەمان لە سێ بەش پیکھاتووہ:
بەشی یەکەم بەناوی (شیواز) بەپێی رییازی زانستی بەگشتی سەبارەت بە شیواز
دووایین و لە پێوەندی زمانەووە دەسەڵات بە کارە کەمان کردووە و پێوەندی نێوان زمان و
شیوازی دەرپرین، واتە شیوازو زمان، چەمکی کۆن و نوێی شیوازانمان دیاری کردووە،
هەرەھا لەم بەشەدا جیاپوونەووەی بابەتی زانسی و ئەدەبی لەپرووی شیوازەووە باس
کراووە لەشیوازی ئەدەبی دووایین.

لەبەشی دوووەمی لیکۆلێنەووە کەدا لە ژێر ناوێشان (شیوازی قوتابخانە شیعری
کلاسیکی نوێی ناوچەیی سلیمانی)) . هەولمان داووە لەپرووی میژووییەووە سەبارەت بەو
سەرەدەمە و باری ژبانی شاعیران و لایەنی دەسەڵاتی رامیاری و ئایینی و کاریگەرییان
لەسەر شیوەی خوێندن لە ناوچە کەدا بدوین، بۆیە بە کورتە باسیکی میرنشین ناوچەیی
سلیمانی سەر دەقی بابەتە کەمان شکاندووە ئینجا لە چۆنییەتی دروست بوونی ئەو
قوتابخانە ئەدەبیە دووایین و سەرەدەم و شوێنمان لە میژووی ئەدەبدا دیاری کردووە.
تایبەتی و خاسیەتەکانی شیوازی ئەم قوتابخانە شیعیریەمان بەگشتی لەپرووی
کاریگەری زمان و ئەدەبیاتی نەتەووە هاوسێکانەووە پیشان داووە. کیش و قافیەش دوا
باسی ئەم بەشە پیکھێناووە.

بەشی سێیەم تایبەتە بە شیوازی بەرھەمی شیعری ئەو سێ کەلە شاعیرە، بەھۆی
ئەووە کە شیوازی ھەر یەکە جیاوازی لەم بەشە خۆی لەخویدا بوو بە سێ بەشی
بچوکەووە لە ھەر بەشی کەدا شیوازی تەبەتەکان و خاسیەتی شیعری یەکێک لەو سێ
شاعیرەمان خستۆتە روو.

بێگومان ئەو ھەول و کۆششە لەم لیکۆلێنەووەیەدا دراووە ھەنگاویکە بۆ بەرھەوایی
ھەنگاوەکانی تر ھەردەم چاوەڕێی ھەول و کۆششی دڵسۆزانە ھەموو مامۆستاو
ئەدەب دۆستێکین کە بەگیاپی پاک و زانستیانەووە پڕوانتە ئەم ھەولەو ھێز و تینی
زیاتری پێ بێخشی بە ئامانجی خزمەت کردنێکی دڵسۆزانە و زمان و ئەدەبە کەمان.

به‌شی یه‌که‌م

شی‌وا^۷ز

شیواز

سەرەتا :

پیش ئەودی راستەوخۆ بچینە ناو باسە سەرەکیە کە مان، بە پێویستی دەزانین سەرەتای باسە کە لە خالێکی گەرنگو کەردەستە ی خاوی زۆربە ی زانستیه مەرۆقاییە تیه کانه و دەست پێ بکەین کە ئەویش زمانە.

مەرۆڤ هەر لە سەرەتای ژیا نییە و پاش ئەودی بەهۆی بزاون و جولانە و دی ئەندامە کانی لەشیە و، بۆ دەربڕین و گوزارشت کردن لە پێویستیە کانی ژیا نی زمانى بە کارهێناو.

زمان کلیل گەلی ئالۆزی ژیا ن بوو و دەستکەوتیکی گەرنگی مەرۆقاییە تیه، هەر بۆیه بە گەلی شیواز و شیودی جۆراوجۆر پێناسە کرا و (بێگومان پێناسە ی زانایانی دەروون و زانایانی زمانە وانی و زمانە وانی و ئەندازیاری دەنگ و فەیلەسوفە کان ناشی وە ک یە ک بن لە بەر ئەو زمان دەیان پێناسە ی جیاوازی بۆ کرا و)¹ سەرەنجامی ئەو لیکۆلینە وە و توێژینە و زانستیانە ی لە زانستی زماندا کرا و ئەو راستیه دیاری دەکەن کە زمان ئەرکیکی گەرنگی گرتۆتە ئەستۆ ئەویش بریتیه لە گواستنه و دی بیریک کە لە وە و بەر لە میشکی کە سیکدا هیه بۆ کە سانیک ی دیکە (گوێگر یان خوینەر). بە مە دەوتری ئەرکی زمان، ئەم ئەرکە ی زمانیش دەبێت بە دوو بەشە وە، هەردوو بەشە کەش بە ناویە کدیدا چوون و تیکە لێ ، ئەم دوو بەشە ش ئەمانە ن :

۱. گوزارشت کردن و دەربڕینی پێویستی و بەرژە وەندیه کانی ژیا نی رۆژانە ی مەرۆڤ.

۲. گوزارشت کردن و دەربڕینی هەست و سۆزی مەرۆڤ.

بێگومان زمان لە سەرەتا وە، واتە یە کە م جار، ئەرکی یە کە میان ی گرتۆتە ئەستۆ، چونکە پێویستییه سەرەکیە کانی ژیا ن پیش سۆزو هەست دەکە و ن. چۆنییه تی دەربڕین و گوزارشت کردن لە و دوو جۆرە ئەرکە ش بە گەلی شیو وە شیوازی جۆراوجۆر دەردەبەریت.

¹ محمد معروف فتاح، زمانە وانی، هەولێر، ۱۹۸۷، ل ۴، کتێبیکی مەنەجیه.

مهیدانی لیکۆلینهوه که ی ئیمه ددکهوێته بهشی دووهمی ئهرکه کانی زمانه وه واته شیوازی دهرپرینی ههست و بیرد گوزارییه کانی مروژ ددگریته وه. له م به شه شدا به ته نیا بهرهمه می ئه دهمان مه بهسته. زۆربه ی رهنه گران له ودا یه کده گرنه وه که ره گه زه کانی ئه ددب به چوار ره گه ز دیاری ددکه ن که ئه مانه ن : سۆز، واتا، شیواز، ئه ندیشه² لیکۆلینه وه که مان ره گه زی شیواز ددگریته وه له شیعر ی کلاسیکی کوردیدا له نیوه ی یه که می سه ده ی نۆزده م، له ناوچه ی سلیمانی.

شیواز و زمان

که ره سه ی توێژینه وه و لیکۆلینه وه شیواز گه رییه کان بریتیه له وشه و زاراو و رسته. له لیکۆلینه وه و شیکردنه وه ی بهرهمه میکی شیعر ی شاعیر ی یا بهرهمه می سه رده میکی دیاریکرا ودا ده بی زمان و مامه له کردن له گه ل وشه و زاراوه کاند و چۆنییه تی دارشتیان بکریت به بنه ما و ته وه ری لیکۆلینه وه. بۆیه پیویسته له لایه نه ریزمانیه کان و واتاو ئامانجی ئه و لایه نه ریزمانیه کان بکۆلینه وه³. چونکه لایه نه ریزمانیه کانی رسته کان له پیکه اتنی زمانه وانی ددکۆلینه وه و ئه نجامه که شی هه ولێ تیگه یشتنی په یوه ندییه لۆژیکیه کان و ده ستوره زمانیه کان ددات که ئه و رسته نه یان له سه ر بنیاد نراون، دیسان زۆریه ی کات و اتاکان له ژیر کاریگه ری سروشتی ریکه خستنی بیرد ناوه روکیه کاند که به شیوه یه ک زیاتر، یان باشتربلێن، به چه ند شیوازیکی جیا جیا دهرده برپرین و گوزارشتیان لێ ده کریت. بیر به ته نیا ناتوانی گوزارشت له واتا و مه به سه ته کان بکات که له لای هه لگری ئه و بیرد هه یه، ده بیته ئاوێته و تیگه لاوی زمانیک بیته و له شیوازیکی له بار و گونجا ودا دهربرپیت، یه کێک له بنه ماکانی رهنه سازی ئه وه یه له ره وان بپێشدا جیاوازی له نیوان بابته و ریباز، ریکه که، ریکگادا بکری، یان ئه و وته و قسه یه ی ده بیژری له گه ل چۆنییه تی ئاراسته کردن و گو کردنی

² احمد امین، النقد الادبی، مجلد ۱-۲، بیروت، ۱۹۶۷، ص ۳۸.

³ وشه ی ریزمان له زانستی زماندا واتایه کی جیاوازی هه یه، جگه له و واتایه ی به مانای ریزمان (grammar) دیت، به لام لێرده به مه به سه تی ئه و یاسایانه یه که وه سفی زمان ددکات وک چۆنه به و شیوه یه وه سفی رسته ددکات و سه ر به زانستی زمانی وه سفیه Discriptive linguistics

ئەو وتەو بېژەيە. ئەم کارەش بەزۆرى بەشىۋەى خوازە (مجاز) دەكرى، باوترىن جوړى خوازەش ئەو وتەيەيە كە دەلى : (زمان بەرگى بىرە) 4. شىۋەى ئەم بىرە بېننە پېش چاۋى خۆمان، كە پېش ئەۋەى لە زار بېتە دەرەۋە پاشان بە چ تەرزى جل و بەرگى زمانى بۆ دەدورېت و بەبەريدا دەكرى. گراهم ھوف ئەم مەبەستەى بەھىنانەۋەى پارچەيەك لە پېشەكى چامەكەى (درايدن) روون كىرەتەۋە كە بەناۋى (سالى سەيرو سەمەرە) يان (سالى سەرسورھىنەر = العام العجيب) ۋەيە. كە تىادا دەلى (يەكەم بەختىارى شاعىر ئەۋەيە كە بىرىك لە خەيالى خۇيدا دەدۆزىتەۋە، بەختىارى دوۋەم لەۋىنە كىشان و دىارى كىرنى ئەو بىرەدايە (ۋەرگرتن و دارشتنى ئەو بىرە) سىيەمىشان لە ئاشكرا كىرن و دەرپىندايە، يان لە ھونەرى پۆشاك و ئارايشت كىرنى ئەو بىرەدايە كە ئەم واتە شاعىر بە وشەى گونجاۋى بىدەنگ و واتادار دەپازىنەتەۋە 5 بەپىي ئەم تىۋرە يىە بە ئاسانى دەتوانىن شىۋاز دىارى بىكەين و بزائىن شىۋاز كامەيانە ؟ زمان جل و بەرگى بىرە... ، شىۋازىش چۆنىيەتى تان و پۆۋ چىن و دروۋنى تايىبەتى ئەو جل و بەرگەيە.

شىۋاز چىيە ؟

ۋشەى شىۋاز - Style - زاراۋەيەكى كۆنە لەسەرەتاي سەرھەلدانى بىرە ئەدەبىيەكانەۋە سەرى ھەلداۋە، لە وشەى (Stylus) ى گرىكە لاتىنىيەۋە ھاتوۋە. ستىلۇس لەزمانى يۆنانىدا بەئالەتتىك دەۋترا يان تىغىكى مەعدەنى يان دارىك يان پارچە عاجى كە لەكۇندا ۋەك شىۋەى قەلەم دروست دەكرا و لەسەر پارچە مۆمىكى پانكراۋە نووسىن و ۋىنەيان پىدەكىشا 6. لەزمان و ئەدەبى عەرەبىدا (ئوسلوب) بەۋاتاۋ مەبەستى رىگا، رىپەرە، رىچكە، رىياز، . . . ھتد (الطريقة، المنوال، الجهة، المذهب، القالب) 7 بەكار ھاتوۋە.

4 گراهم ھاف، السلوب و الاسلوبية، ترجمة كاظم سعدالدين، بغداد، ۱۹۸۵، ص ۲۰.

5 سەرچاۋەى پېشۋو، ص ۲۰.

6 محمد تقى بھار (ملك الشعراء)، سبك شناسى، تاريخ تطور نثر فارسى، جلد اول، چاپ دوم ۱۳۳۷، ص د.

7 لسان العرب، (سلب).

له زمانى كوردیدا بهواتای ریگا، ریباز، رپرە و شپو و خوورە وشت و هەلسوکەوت، هەرچەندە وکو بابەتیکى ئەدەب بەکارنەهاتووە لە لیکۆلینەو و نووسیندا، بەلام بەگشتى بە واتیانەى سەرەو رۆیشتوو.

له زمان و ئەدەبى فارسیدا به (سبك) ناوبراو، سەبك له زاراوێ ئەدەبیدا بریتیه له ریبازیکی تایبەتى بۆ تیگەشتن و تیگەیاندن بەهۆى رستەى لەبارو گونجاو هەلبژاردنى وشە و شپو توێژینەو دیەکی تایبەتى بۆ تیگەیاندى خوینەر⁸. بەگشتى شپواز له بابەتە ئەدەبىيەکاندا بۆ دەرپرین و گوزارشت کردن و چۆنییهتى گەیاندى بیرو مەبەستى یا چۆنییهتى دووان و قسەکردن یا نووسین بەکار هاتوو، جگە لەمە له بابەتى زانستیشدا زاناكان (شپواز) بەکار دینن بۆ ریبازى لیکۆلینەو و زانستى.

چەمكى شپواز

۱. چەمكى كۆنى شپواز :

شپوز چەمك و مەفھومیكى كۆنى هەیه، لەسەرەتاو بەگەلى و اتاو مەبەست بەكار هاتوو، لەلای گریكەكان چەمكى شپواز زیاتر پەيوەندى بەبابەتى زانستى رەوانبپژیهو هەبوو تا هونەرى شیعەر، هیچ هۆیهكى دیارو تایبەتیش نەبوو بۆ ئەم دانەپال رەوانبپژێش تەنیا ئەوەنەبى كە شپوازيان بەبەشيك له هونەرى قایل پى کردن (اقناع) زانیوو⁹. لەبەر ئەم هۆیه بەگشتى باسکردنى شپواز لەگەڵ بابەتى دواندن (خطابه) دا هاتوو. ئەرستۆ له وتارى سيبهم و هەشتەم، بنچینهكانى دواندى كۆنتیلیان لەبابەت رەوانبپژى دەلى (لەدواندا دەبى ئاگادارى ئەمانە بىن : یەكەم هۆكارو كەرەستەكانى قایل پى کردن، دووهم شپواز یان ئەو زمانەى كە بەكاردی، سيبهم ریکخستنى وتەكان)¹⁰. رەوانبپژى كۆن جیاوازی له نیوان بابەتەكانى هونەرى دواندندا

⁸ سبك شناسى، جلد اول، ص د.

⁹ الاسلوب و الاسلوبیه، ص ۱۹.

¹⁰ د. محمد غنیمى هلال، النقد الادبى الحديث، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۷.

کردووه و هەر بابەتەو جۆره شیوازێکی تایبەت و جودای بۆ دیاری کردووه. هەر بابەتەو وشە و زاراوەیەکی تایبەتی خۆی هەیە و جیاوازی لە بابەتێکی دیکە¹¹.
 بجوم فیلد لە وتاری (سیماکانی زمانەوانی لە زانستدا) دەڵێ (دیاردەییەکی دراو و باوەڕپێکراوی زمانەوانی ئەوەیە کە ئەگەر شیوەی دەربرپێنەکان جیاواز بوون، هەمیشە واتاکانیشت جیاواز دەبن¹². ئەگەرچی واتاو مەبەستی شیواز لەکۆندا تەنیا لەچارچۆی دواندن و هونەرە رەوانبێژیەکاندا بوون، بەلام لەوێشدا بێگومان هەر بابەتەو بەپێی جۆرو شیوەی خۆی جۆره شیوازێکی تایبەتی هەبووه تەنانەت لە گفتوگۆی رۆژانەشدا هەر بابەتەو شیوەی دەربرپێنێکی تایبەتی هەیە، هەر لەو سەرەتاییەو بووه تێگەیشتن و بۆچوونەکان بەرامبەر بە شیواز وەك هەموو بابەتێکی تری ئەدەب و زانست گەشەي کردووه و لەو چوارچۆیە دەرچووه بۆ واتاو چەمکیکی نوێ هەنگاوی ناوه.

٢. چەمکی نوێی شیواز:

لەماوەی سەدەی رابردوودا لیکۆلێنەووهو دراستی زمان و ئەدەب بە جۆریک پەرەي سەندووه و گەشەي کردووه تا رادەیهك گەیشتۆته پلەیهکی بالا له هەندێ توێژینەووهو لیکۆلێنەووهی زامانەوانیدا.

میژووی زانستی زمانەوانی زنجیرەیهك له هەول و تێکۆشانی ئەو زانایانەمان بۆ دەخاته روو کە هەندیکیان لەپاش لیکۆلێنەووهکانیان دەگەرانهوه سەر بەرهمەهەکانیان و ئال و گۆری نوێیان تیدا دەکردو کەم و کورتیهکانیان تەواو دەکرد، بەمە گەشەیان بە کەرته جیاجیاکانی ئەم زانسته دداو بەرهو پێشيان دەبرد. لە ئەنجامی ئەم هەموو لیکۆلێنەوانەدا هەر زانایەك قوتابخانە و رێبازیکی زانستی زمانەوانی بنیاد دنا، بۆ نمونە قوتابخانەي(بجومفیلد) قوتابخانەي جۆمسیکی Noam Chomsky¹³.

¹¹ بروانه ل ١٧ ی ئەم کتێبه.

¹² الاسلوب والاسلوبية، ص ٢٠.

¹³ (بجوم فیلد) Loenard Bloomfield (١٨٨٧-١٩٤٩) یەکیکە لە زاناکانی زانستی زمانەوانی

لە ئەمریکا.

له سه‌ردتای شه‌سته‌کانه‌وه ، شۆرش و گۆرانیك به‌سه‌ر زمانه‌وانیدا هات له شه‌نجامی
 ئه‌و گۆرانه‌دا قوتابجانه‌یه‌ك هاته‌ کایه‌وه‌، به‌ناوی (قوتابجانه‌ی ده‌رکدن و گواسته‌وه‌ =
 المدرسة التحويلية - التوليدية Transformational Genevative) 14 واته
 پله‌ی ئیلتیزام به‌سته‌وه‌ی ده‌رپرینه‌ زمانیه‌کان به‌ یاسا رێزمانیه‌کانه‌وه‌. هه‌روه‌ها
 چۆمسکی له‌باره‌ی (پله‌ی رێزمانی)یه‌وه‌ کاریگه‌ریه‌کی گرنگی هه‌بووه‌ له‌سه‌ر
 لیکۆلینه‌وه‌کانی زمانی شه‌ده‌بی و هه‌روه‌ها له‌سه‌ر لیکۆلینه‌وه‌ی شیوازو زمان، یان
 شیواز له‌ زماندا (Style in Language) 15. به‌پێی ئه‌م بیرانه‌ی چۆمسکی بۆمان
 ده‌رده‌که‌وه‌ی که‌ ئه‌م ده‌رپرین و گوزارشتانه‌ له‌ چوارچێوه‌ی شه‌ده‌بایه‌ و له‌ناو شه‌ده‌ب ناچنه
 ده‌روه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ له‌ راستیدا چۆمسکی له‌ هه‌ندێ لایه‌نه‌وه‌ له‌ ده‌رپرینی شه‌ده‌بیه‌وه
 نزیک ده‌بێته‌وه‌ 16.

دوا به‌دوای ئه‌مان پێویسته‌ سه‌رنج به‌دین له‌ تازه‌ترین گه‌شه‌ی زمانه‌وانی، له‌لای
 لیکۆله‌روه‌و زاناکانی به‌ریتانیا به‌تاییه‌ت له‌لیکۆلینه‌وه‌و توێژینه‌وه‌ی دانه‌کانی زماندا
 هه‌روه‌ها له‌ لیکۆلینه‌وه‌ی (گونجاندن و یه‌کخستنی وشه‌کان = توافقیه‌ المفردات =
 Collocations) 17.

ئه‌م نمونه‌یه‌ی خواره‌وه‌ له‌رێکخستو ریزکردنی وشه‌کاندا، گونجانو جووت بوون
 نیشان ده‌دات هه‌روه‌ها جیاوازی رێکخسته‌که‌ش جیاوازیه‌ له‌ واتادا .
 نمونه‌:

١. پیاوی درێژ

دیواری به‌رز

(چومسکی) (Noam Chomsky) زانای زمانه‌وانی هاوچه‌رخ گرنگی به‌گه‌لی لایه‌ن داوه‌، زمانه‌وانی

خسته‌ ژێر تیشکی لۆژیک و فه‌لسه‌فه‌.

14 روجر فاولر، نظریه‌ اللسانیات و ه‌رسة‌ الادب، ترجمه‌ د. سلمان الواسطی، الثقافة الاجنبیة، العدد الاول،

السنة الثانية، ١٩٨٢، ص ٨٣.

15 سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٨٣.

16 سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٨٤-٨٥.

17 روجر فاولر، نظریه‌ اللسانیات و ه‌رسة‌ الادب، ترجمه‌ د. سلمان الواسطی، الثقافة الاجنبیة، العدد الاول،

السنة الثانية، ١٩٨٢، ص ٨٣.

۲. پیاوی بهرز

دیواری دريژ

ئاوه لئاوی دارپژراو بهرز له یه که مدامه بهست سیفه تی بلندی و بهرزییه بۆ ده خراوه که (وه سفکراوه که)، نه گهر ئاوه لئاوی بهر زمان له جیگای دريژ دانا ئه وکاته تاییه تی و رهوشتیکی تری (پیاو) که ده رده خات. ههروه ها (دريژ) بۆ ده رختنی (دیوار) شیوه یه کی تر ده دات به دیواره که (پیاوی بهرز) به واتای شوین و پله و پایه ی بهرز (مه رته به) دای له ناو کۆمه لدا نه ک بالا ی بهرز و دريژ. وه کو تانه و تواغیش به کار دای. دیواری دريژ به واتای به باری دريژیدا دريژه واته ئاسویی نه ک ستونی. لی رده ا ئاوه لئاوه کان تاییه تی تی (اتجاه) و در ده گرن.

ئهم جۆره لی کۆلینه وه وه گه شه کردنه بووه هۆی لابر دنی هه ندی پهر ده و تارما یی له سه ر رووی ریزمان له کاتی ورد بوونه وه وه سف کردنی ده برینه زمانیه کاند. به هۆی ئهم جۆره لی کۆلینه وه وه چه مکی نو یی شیواز له به ره مه ئه ده بیه کاند هاته کایه وه، تو یژینه وه وه تیروانی نی شیواز گه ریانه سه ریان بۆ به ره مه می شیعو ئه ده دب کی شا. (شیواز به کاره ی نانیکی دینامیکی خودیه وه ک ئه وه وایه زمان کۆمه له بار که یه کی له یه ک بچراو ییت و شیوازی ش کار لی کردنیان له نیواندا پهیدا بکات، ئهم کار لی کردنه وه ک کار لی کردنی که ره سه کی میاوییه کان وایه)¹⁸.

له ئه نجامی بۆچوون و رای ئه وه ره خنه گر و لی کۆله ره وانه ی له مه ر ئهم باب ته وه به ره مه می نو ی و هه لسه نگاندن و شیکردنه وه ی زمانه وانیان له سه ر به ره مه می شاعیراندا ده کرد، واتاو چه مکی شیوازیان له روانگه ی زمان و وشه و زاراوه کانه وه روون ده کرده وه و له چۆنییه تی ریک خست و دارشتنی ئه وه وشانه وه سه یری به ره مه می ئه ده بیان ده کرد، به لای ئیمه شه وه له گه ل ئه و تاییه تییه ی شیوازا له رووی وشه و زمانه وانیه وه، هونه ره ره وانیه ی نه کان له توانا و ده سه لاتی شاعیردا ره نگ و خاسیه تی تاییه تییه ی شیوازی شاعیر ده کیشن. چونکه شیواز لای شاعیر یان نو سه ر له ئه نجامی ته قینه وه ی ئه و وزه په نگ

¹⁸ د. السلام المسدی، الاسلوبیة و النقد الادبی، مجلة الثقافة الاجنبیة، العدد الاول، السنة الثانيه، ۱۹۸۲،

خواردوووه دى كه له دوو توپى زماندا خوى هشارداوه و له دنياى گريمان و واى دابنين قوتار دهپى و سهردهكيشى بۇ گيتى بهر فراوانى زمان و نهدهب.

پيناسه ي شيواز

كورته باسيكى هندی لهو ههولانهى لهوهوبه دراون زوربهى ليكولينهوهو باسه زانستيهكان لهبهه شهوى كه سنورى باسهكانيان ديارى كراوو بهرجهسته و ناشكرايه، پيش ههموو شتيك پينايه بۇ سهر باسى بابتهكهيان دادهنين و گهلپ پيناسه ي جوراو جور بۇ بابتهكهيان دادهنين، بهلام (شيواز) دژى ههموو پيناسه و شى كردنهويهكى تهقليدى دههوستى.

(ريمى دى گورونت وا بۇ مهسهله ي شيواز دهچى . . . و دهلپ پيناسه كردنى شيواز وهكو شهوه وايه فهردهيهك ئارد بجهينه ناو موستيلهيهكى دروومانوه)¹⁹.

بهلام ئيمه ليدهدا وهك رييازىكى ليكولينهوهى زانستيهكان لهپاش ئهم پيناسهيه چونكه به گرنگى دهزائين ديينه سهر هندی لهو پيناسه و باسانه ي كه لهبابته شيوازهوه كراوه.

له فهرههنگى نهدهبى J.A.Cuddon دا بهم شيويه له شيواز دوواون : شيواز، رييازىكى دياريكراوى دهبرينه چ له پهخشان و چ له شيعردا، واته نووسهريكى دياريكراو چون شتهكانى خوى رادهگيهنى، چون شهو زاراوانه ي دهدههپرى. شيكردنهوهو ههلسهنگاندى شيوازي نووسهريك يان وردبوونهوه له چونيتى ههلبژاردنى وشهكانى يان دهستهواژهكانى جگه له كهدهستهكانى جوانكارى و رهوانبيژى . . . بۇ نمونه خوازه و ليكچوون يان شيوهى چونيههتي داپشتنى رستهكان ئاخو جوان و توكمه و ناسكن يان فش و فول و بى رۇحن جگه له شيوازي پهردگرافهكان لهراستيدا ههموو ديارده و دهستهواژهيهكى بهرجهسته ي زمان دهگريتهوه كه نووسه بهكارى دههينى.²⁰

J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977) P.647¹⁹

J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977) P647²⁰

کۆنترین سەرچاوه‌ی عه‌ره‌بی که له‌م بابه‌ته دوا‌بێت (موقه‌دیمه‌ی) ئێبن خه‌لدوونه . به‌م شیوه‌یه باسی شیواز ده‌کات : (شیواز بریتیه له‌و مه‌کووکه‌ی رسته‌ی پێ ده‌ته‌نری، یاخود نه‌و قابله‌ی که تێی ده‌کری، نه‌مه په‌یوه‌ندی به‌ قسه‌وه نییه که مه‌به‌ستی نه‌سلێ مانایه، چونکه نه‌مه‌یان کاری ئیعرابه، هه‌روه‌ها مه‌به‌ستی ته‌واوی ماناش نییه، که له‌ خاسیه‌ته‌کانی ته‌رکیبه نه‌مه‌ش کاری ره‌وانبێژی و ره‌وانکاریه، هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی به‌ کێش و قافیه‌شه‌وه نییه که نه‌مه‌ش کاری عه‌روژه . نه‌م سی زانسته له‌م هونه‌ری شیعریه ده‌چێته ده‌روه، به‌لکه نه‌مه ده‌گه‌رێته‌وه بۆ وێنه‌ی بیری (الصورة الذهبية) رسته، که له‌ وشه‌یه‌کی ته‌رکیبه‌کی دروست کردوه، نه‌مه له‌گه‌ڵ ته‌رکیبه‌ی تایبه‌تی رێک ده‌که‌وی. بێر نه‌و وێنه‌یه له‌ که‌س و تاکه‌کانی رسته وه‌رده‌گری له‌ خه‌یالی ده‌کا (واته‌ دا‌یده‌رێژی) وه‌ک قالب یا مه‌کووک ئینجا رسته‌ی راست له‌ عه‌ره‌ب وه‌رده‌گری و ره‌چاوی ئیعراب و روونبێژیش ده‌کا. هه‌مووی له‌وه‌دا ریز ده‌کا وه‌ک نه‌وه‌ی به‌نا له‌گه‌ڵ قابله‌ی ده‌کا، تا قابله‌که‌ پر ده‌بی به‌ رسته‌ی پێویست که مه‌به‌ستی قسه‌ دینێته‌ دی به‌شیوه‌یه‌کی راست که له‌گه‌ڵ توانای زامانی عه‌ره‌بیدا بگنجی. هه‌موو هونه‌ریکی قسه‌ شیوازیکی تایبه‌تی خۆی هیه‌ه²¹.

له‌و ده‌قه‌ی سه‌ره‌وه‌دا ده‌توانین سی خالی سه‌ره‌کی گرنه‌گ ده‌ستنیشان بکه‌ین :

١. دوولایه‌نی له‌ پێکهاتنی شیوازا جودا کردۆته‌وه، نه‌ویش زانست که بریتیه له‌ ریزمان و ره‌وانبێژی و عه‌روز نه‌مانه له‌ رێکخستنی وته‌کاندا به‌که‌لکمان دیت، لایه‌نی دووه‌م لایه‌نه هونه‌ریه‌که‌یه که شیوه‌ی دارشتنی شیواز ده‌گرێته‌وه.

٢. شیواز له‌ نه‌سلدا وێنه‌ی بیرییه، بێر نه‌و وێنه‌یه له‌ که‌س و تاکه‌کانی رسته‌وه وه‌رده‌گیری و دا‌یده‌رێژی.

٣. نه‌م وێنه‌ بیری که بنه‌مای سه‌ره‌کی شیوازه رسته‌یه‌کی سه‌ره‌خۆ یا واته‌یه‌کی دیاریکراو نییه، به‌لکه رێگایه‌که له‌ رێگا‌کانی ده‌رپرین که قسه‌که‌ر یا نووسه‌ر ده‌یگری. عه‌بدول قاهری جورجانی له‌مه‌ر شیوازه‌وه ده‌لی : (شیوه‌ی نووسین ، یا شیوه‌ی ئینشا، یا شیوه‌ی هه‌لبژاردنی وشه‌وه رێکخستنی وشه‌یه بۆ ده‌رپرینی مانا بۆ

²¹ مقدمه ابن خلدون، القا‌یره، ١٣٢٢هـ، ص ٣٢٦-٣٢٧.

مه‌به‌ستی روون کردنه‌وه و کارتێکردن یاخود جوړه رێکخستنێکی نه‌زم (هه‌لبه‌ست = هۆنراوه) رێگهی دانانییه‌تی²².

ئه‌حمەد شایب ئەم پێناسەییە سەرەوێ بە چاک داناوه بۆ شیوازی ئەدەبی بە واتایەکی گشتی، بە‌لام بۆ پێناسە‌ی گشتی شیوازی دە‌لی: (رێگای دەرپرینە) چونکە ئەم پێناسە‌یە گشتیە و هه‌موو زانست و هونەرەکانیش دەرگرتە‌وه، هه‌ریه‌که‌یان رێگا و رێبازێکی تایبەتی هه‌یه بۆ دەرپرین، که هونەر‌مەندان په‌یره‌ی ده‌که‌ن و شارە‌زاییان تێدا هه‌یه، وشه‌و که‌ره‌سته‌کان و هۆکارێ به‌ره‌مه‌ینه‌ره‌کان و شیوه‌کانی له‌ ئاواز و ره‌نگ و که‌ره‌سته‌ی هونەری به‌کار دێنن و ده‌یان‌که‌ن به‌ری‌په‌ و رێباز بۆ دەرپرینە‌کانیان. هه‌روه‌ها زاناکانیش له‌ رێبازی لێ‌کۆڵینه‌وه‌ی باسه‌ زانستیه‌کاندا ره‌مز و هێمای تایبەت به‌ زانسته‌کانیان‌وه به‌کار دێنن بۆ دەرپرینی زانیاریه‌کانیان²³. شیخ نوری شیخ سالح به‌یه‌که‌م که‌س داده‌نری له‌ناو نووسه‌ره‌ کورده‌کاندا که باسی ئەم لایه‌نه‌ی ئەدەبی کردبێ بۆ پێناسە‌ی شیوازی ده‌لی: (ئوسلوب به‌ ئەو ته‌رزی مه‌خسوسه‌ی به‌یانییه‌ ده‌لێن که هه‌ر خه‌تییه‌ک یاخود هه‌ر موحه‌ررێک ئەو‌ی له‌ ده‌ماغیا‌یه‌تی ئیفا‌ده‌ی ئە‌کات، هه‌موو خه‌تییه‌ک مالیه‌کی ته‌رزی‌کی مه‌خسوسه‌ی به‌یانه‌)²⁴.

لێ‌ره‌دا شیخ نوری شیوازی به‌ ته‌رزی دەرپرینی ئە‌دیبه‌ داده‌نی و زیاتر شیوازی به‌ که‌سایه‌تی ئە‌دیبه‌وه ده‌به‌ستێته‌وه.

گومان له‌وه‌دا نییه‌ که ئەم پێناسه‌ و لێ‌دوانه‌ له‌ باسی‌کی وا زانستی وه‌ک شیوازی به‌تایبەت له‌ واکات و سه‌رده‌مه‌دا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م هه‌نگاوێکی زانستیه‌ له‌ میژووی ئە‌دەبی کوردیدا و ئاو‌پ‌دانه‌وه‌یه‌که‌ له‌م جوړه‌ زانسته‌ و سه‌ره‌تای ده‌ست پێ کردنی ره‌خنه‌ی ئە‌دەبیه‌، چونکە له‌وه‌و به‌ر هه‌چ سه‌رچاوه‌یه‌کی کوردیمان ده‌ست ناکه‌وی که باسی شیوازی کردبێ.

بینگومان شیخ نوری ئەم وتارانه‌ی له‌ ئە‌نجامی خوێندنه‌وه‌یه‌کی قوول و که‌لێ و هه‌رگرتن له‌ هه‌ندی سه‌رچاوه‌و کتێبی ئە‌دەبییه‌وه و هه‌رگرتووه. خو‌شی دان به‌م راستیه‌دا

²² عبدالقاهر الجرجانی، دلائل الاعجاز، بیروت، ۱۹۷۸، ص ۳۶۱.

²³ أحمد شایب، الاسلوب، ط السادسة، القاهرة، ۱۹۶۶، ص ۴۴-۴۵.

²⁴ م. نوری، ادبیات کوردی، اسلوب چیه، ژیان، ۴، ت ۴، ۱۹۲۶.

دهنئى له وتاریکیدا دهلئى : له به عزى کتیبى ئەدهییه دا ئوسلوب باعتبار . . . هتد²⁵. به لām ئەو سەرچاوانەى دیارى نە کردووە کە له بهر دەستیان بوون و ناوی ئەو به عزە کتیبەى نەهیناوه . د. کامیل به سیر رای وایە کە سەرچاوه گەلێکی عەرەبى له بهر دەستایە²⁶ به لگەشى بۆ راکەى ئەو هیه کە زۆرەى ناوێشانى باسەکان له بابەتەى عیلمى مەعانی عەرەبیدا باسکراون، هەر وهه دهلئى شیخ نوری هه میسه باسی وه رگێراو له رهوانیژی و فه ساحه ی عەرەبى به چه شنیکی وشه یی تۆمار ناکات، به لکو گیانیکی تازه دهکا به به ریدا²⁷. ئیمه وای به راست دهزانین که ئەو کتیبە ئەدهییه نه بریتی بوون له کتیبی مەنهه جی که له قوتابخانه ی عوسمانیه کاندایه خوێنراون، له گه له چه ند کتیبیکی ئەدهیى تورکی عوسمانی که شیخ نوری خوێندویه تیه وه و کاریگه رى هه بووه له سه ر رۆشنیری شیخ نوری و به شیوه یه کی زانستیه که لکی لى وه رگرتوون و به شیوازی خۆی سه ر له نوێ دا پرشتوته وه له شیوه ی چه ند وتاریکی ئەدهییدا بلاوی کردوونه ته وه . ئەمه ئەوه ناگه یه نئى که ئەو وتارانه وه رگێرا نی کۆتومتى ئەو کتیبه عوسمانیه نه بن، هه روه ها داهینانیکی نوێش نییه له لایه ن شیخ نوری وه ، به لکو داده نری به به ره مه میکی نوێی ئەدهیى کوردی له ژیر کاریگه رى رۆشنیری باوی ئەو سه ر ده مه ، ئەم بۆچوونه نرخی به ره مه که و پله ی به توانایی و کارامه یی خاوه نه که ی ده ر ده خا و خۆی کاریکی نوێ و زانستیه که به و شیوه یه توانیویه تی ئەو به ره مه که سه ر به ره خنه ی ئەده یین یی نه ته به ره م.

عه زیز گه ردی به م شیوه یه باسی شیوازی نووسین دهکا : (شیوازی نووسین بریته له و رى و شوین و رهنگ و روخساره ی که نووسه ر له نووسیندا هه یه تی . ئەویش جوړی بیر کردنه وه و هه ست و نه ست و سوژ و گوداز و وشه بازی و دا پرشتنیکی وشه و هه رشتیکی دی ده گریتته وه که په یوه ندی به نووسه ر و نووسینه که یه وه هه بى)²⁸، عه زیز گه ردی له به رگی سییه می ئەو نووسینه یدا له ژیر ناوێشانى (شیوازی نووسین،

²⁵ م. نوری، ادبیات کوردی، اسلوب چیه، ژیان، ٤، ٢، ١٩٢٦.

²⁶ د. کامل حسن عزیز البصیر، شیخ نوری شیخ صالح له کۆری لیکۆلینه وه ی وێه یی و ره خنه سازیدا، به غدا، ١٩٨٠، ٧٣ ل.

²⁷ سەرچاوه ی پیشوو، ٧٣ ل.

²⁸ عه زیز گه ردی، ره وانیه یی له ئەده یی کوردیدا، به رگی سییه م، سلیمانی، ١٩٧٩، ٩ ل.

خه‌بەر و دارشتن²⁹، ئەم زانسته به‌به‌شی یه‌که‌م له چوار به‌شی (واتاناسی) داده‌نی، له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی ئەم س‌ی به‌رگه‌ی ره‌وانب‌یژی له‌ ئەده‌بی کوردیدا به‌ به‌ره‌مه‌میکی ره‌وانب‌یژی به‌که‌ڵك دادد‌ن‌ری و به‌گشتی باسی ره‌وانب‌یژی ده‌کا. به‌لام نه‌ده‌بوو زانستی شی‌واز به‌ش‌یک له‌ چوار به‌شی یه‌کی له‌ زانسته‌کانی ره‌وانب‌یژی له‌قه‌لم بدات، چونکه‌ شی‌واز خ‌وی زانست‌یکه‌ و به‌لای ئ‌یمه‌شه‌وه‌ وه‌ک ئەحم‌د ئ‌ه‌مین ده‌لی (یه‌کی‌که‌ له‌ چوار ره‌گه‌زه‌که‌ی ئەد‌ب)³⁰. به‌پ‌ی‌ی ب‌ۆچ‌وونی ئ‌یمه‌ نووس‌ر و شاع‌یران ب‌ۆ ئەوه‌ی شی‌وازی ده‌ر‌پ‌ینه‌کانیان چاک و رازاوه‌ و کار‌یگ‌ر ب‌که‌ن و له‌گه‌ڵ ئەوه‌ش‌دا تای‌به‌تمه‌ندی و ج‌ۆره‌ ج‌یاوازیه‌کی پ‌ی‌وه‌ دیار‌ب‌ۆ پ‌ه‌نایان ب‌رد‌ۆته‌ به‌ر به‌کاره‌ینانی لایه‌نه‌ ره‌وانب‌ی‌یه‌کان له‌لایه‌کی د‌یکه‌وه‌ ع‌م‌زیز گ‌ه‌رد‌ی له‌ ره‌وانب‌یژی به‌رگی سی‌یه‌م‌دا (ناش‌ک‌رای‌ی) و (به‌ه‌ی‌زی) و (ج‌وان‌ی) به‌س‌یفه‌ته‌کانی شی‌وازی نووس‌ین داده‌نی³¹، که‌چی له‌ ش‌یک‌رد‌نه‌وه‌یان‌دا به‌ره‌گ‌ز و ته‌نانه‌ت به‌ ره‌گه‌زی بن‌چ‌ینه‌ی شی‌وازیان له‌قه‌لم ده‌دا³².

ئ‌هم ت‌یکه‌لی و ج‌یاوازیانه‌ و ه‌ه‌ندی لایه‌نی ت‌ری ه‌ونه‌ری که‌ له‌ نووس‌ینی ئەم به‌ره‌مه‌ی گ‌ه‌رد‌یدا به‌کار نه‌هات‌وه‌ و له‌ خ‌و‌ینه‌ر ده‌کا که‌ وته‌ و ب‌ۆچ‌وونه‌کانی (گ‌ه‌رد‌ی) له‌گه‌ڵ سه‌رچاوه‌ و بنه‌ما زانست‌یه‌کانی ره‌وانب‌یژی به‌ زه‌حم‌ه‌ت له‌ یه‌ک‌دی ج‌ودا ب‌کاته‌وه‌. د‌ل‌شاد ع‌لی له‌ نامه‌ی ماجست‌یره‌که‌یدا (بنیاتی ه‌ه‌لبه‌ست له‌ ه‌ۆن‌راوه‌ی کوردیدا)، له‌باس‌ی ر‌ی‌بازه‌کانی ش‌یک‌رد‌نه‌وه‌ی بنیاتی ه‌ه‌لبه‌ست‌دا وه‌ک یه‌کی له‌ ر‌ی‌بازه‌کانی ش‌یک‌رد‌نه‌وه‌ی ه‌ه‌لبه‌ست باسی ر‌ی‌بازی ش‌یک‌رد‌نه‌وه‌ی شی‌وازی ک‌رد‌وه‌³³، واته‌ ش‌ی‌وازه‌گری (الاس‌لویه) وه‌ک ل‌یک‌ۆل‌ینه‌وه‌یه‌کی ره‌خنه‌یی ته‌نیا گ‌رنگ‌ی داوه‌ به‌ ش‌ی‌وازه‌گری وه‌ک ر‌ی‌بازیکی ره‌خنه‌یی و باسی شی‌وازی ئەده‌بی (الاس‌لوب‌)ی نه‌ک‌رد‌وه‌.

داود سه‌لوم که‌ باسی شی‌واز ده‌کا، ته‌نیا له‌ رووی شی‌وه‌ و ر‌واله‌تی ده‌ره‌وه‌ی به‌ره‌مه‌که‌وه‌ شی‌واز دیاری ده‌کا، ش‌ی‌وازی نو‌ی به‌ زاده‌ی پ‌یش‌که‌وتن و گ‌ه‌شه‌ی

²⁹ ع‌م‌زیز گ‌ه‌رد‌ی، ره‌وانب‌یژی له‌ ئەده‌بی کوردیدا، به‌رگی سی‌یه‌م، سل‌یمانی، ۱۹۷۹، ل ۹.

³⁰ احمد‌أمین، النقد الادبی / ص ۳۸.

³¹ ره‌وانب‌یژی، به‌رگی سی‌یه‌م واتاناسی، ل ۱۰.

³² سه‌رچاوه‌ی پ‌یش‌وو، ل ۱۰-۱۱.

³³ د‌ل‌شاد ع‌لی، بنیاتی ه‌ه‌لبه‌ست له‌ ه‌ۆن‌راوه‌ی کوردیدا، نامه‌ی ماجست‌یره‌ پ‌یش‌که‌ش به‌ کۆل‌نجی نادابی

زانک‌ۆی ص‌لاح‌دین ک‌راوه‌، ۱۹۸۸، ل ۳۵.

نووسەرەکانی دادەنێ کە لە نووسینەکانیاندا موبالەغە و گوزارشتی رەوانبێژی و رازاندنەودیان بەکارهێناوە، دەلی : نووسەرە نوێکان وازیان لەم شیوازە کۆنە هێناوە و رینگایەکی نوێیان دۆزیوەتەووە بۆ دەربرینی بیرەکانیان ئەم گەشە و پێشکەوتنەش لە شیوازی ئاسان و وتەیی رەوان و رووندا لە بەرھەمەکانیاندا دەرەکەوی.³⁴

جگە لەم لیکۆلینەووە دیاریکردنە لە توێژینەووە و لیکۆلینەووە زمانەوانی و ئەدەبیەکانیشدا بەتایبەت لەلایەن ئەو زاناو لیکۆلەرەوانەیی سەر بە قوتابخانەیی شیوازگەرین³⁵، گەلی پێناسەیان بۆ شیواز و شیکردنەووەی شیواز کردووە. ئێمە لێرەدا تەنیا چەند نمونەیەک لە بۆچوون و پێناسەکانیان دیاری دەکەین.

١. ((شیواز بریتییە لە کۆمەڵە سیفات و تایبەتتییەک ، کە لە بەرھەمە جیاوازیەکانی ئەدیبێک ، یان ئەدەبی ناوچەیک یان سەرەدەمیکی دیاریکراودا (دوو بارە دەبیتهووە)³⁶)). مونرۆ ١٩٥٦.

٢. ((شیواز بریتییە لە بەکارهێنانی زمان بەشیوێهێک کە لاسایی کردنەووە نەبیست و بەو شیوێهێ زمان بەکار نەبریت (دەرچوون لەشیوێ گشتی و باو) بەکارهێنانی زمان بەم جۆرە بەبەکارهێنانیکی شیوازگەری دادەنرێت))³⁷. بیسلی.

٣. ((شیواز بریتییە لە لیکۆلینەووەی رەگەزە کاریگەرەکانی زمان))³⁸. چارلزبالی.

٤. ((شیواز بریتییە لەچۆنییەتی لیکدانێ بەخشینە تاکەییەکان لە کاریکی هەستیدا و لە هەموو شیوێهێکی مەارەسەدا دەرەکەوی))³⁹.

٥. ((شیواز لە رەخنەیی ئەدەبیدا دەکاتە شیوێ تاییبەت و جیای دەربرین، لەگەڵ ئەو فیکرە بێرۆکەییە کە گوزارشتی لێ کراوە بەمەرجی کەسیتی (واتە دەنگی

³⁴ د. داود سلوم، تطور الفكرة و الأسلوب في الأدب العراقي، بغداد، ١٩٥٩، ص ٧٧.

³⁵ بۆ نمونە لە وانەی سەر بەم رۆبازە ئەدەبیەن : ١ ی ١٠. ریحاردز، لیوسبتر، اریخ ئوارباخ، ولیم امبسون، فلویبر، چارلز بالی، ستیثن تولن، ماری یورون، دونالد یفی، داماسوالونسو.

³⁶ رولف ساندل، مفهوم الأسلوب، ترجمة لمياً عبدالحميد العاني، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢، ص ٧٧.

³⁷ سەرچاوەی پێشوو، ص ٧٦.

³⁸ گراهم هاف، السلوب و الأسلوبية، ترجمة كاظم سعدالدين، بغداد، ١٩٨٥، ص ٢٢.

³⁹ د. جوزيف ميشال شريم، دليل الدراسات الأسلوبية، بيروت، ١٩٨٤، ص ٣٧.

تایبەتیی (نوسەرەکی تیدا دەرکەوتبێ. ھەرۆک چۆن شەخسیەتی دوو مەرۆف کتومت لەیەک ناکا. بەو یاسایەش دوو شیواز نییە کتومت لەیەک بکا، باشتەین شیوازیش ئەوێە کە زمانی دەرپرینە کە زۆر گونجاو بێ لەگەڵ ئەو بڕوؤچوونە ی نوسەرەکی ویستویەتی بیگەینە))⁴⁰.

((کۆمەڵی سیفەت و تایبەتی ھەبە ۆک فەرھەنگی نوسەر، دەرشتی زمان، رەوانبێژی، ئیقاع، مەنتقی نووسین (لۆژیکی نووسین). . . . ھتد ھەموو ئەوانە بەشیکن لە شیوازی نوسەرەکی))⁴¹

لە ئەدەبی فارسییدا ۆکۆ لەو ۆ بەر باسی لێوہ کرا، سەبک = شیواز رێبازێکی ئەدەبی تایبەتە بۆ تیگەیشتن و تیگەیانندن⁴². جگە لەو پیناسەبە محمد تەقی بەھار زیاتر مانا و مەبەستی سەبک رووندەکاتەوہ و دەلی: سەبک سیمای تایبەتی خۆی لەروانگە ی روالەت و مانا، یا ناوہرۆک بە بەرھەمیکی ئەدەبی دەبەخشی و پیی دەگەینە و ئەویش بەنۆرە ی خۆی لەگەڵ شیوہ ی بیر کردنەوہ ی وتاریژ یان نوسەر سەبارەت بە راستی (حەقیقەت) پیوہندی ھەبە. لەبەر ئەمانە سەبک بەواتای گشتی خۆی بریتیە لە پیکھینانی لیکۆلینەوہیەکی ئەدەبی شیوہیەکی تایبەتی تیگەیشتن لە دنیای ئەدەبدا کە سروشتی بنەرەتی بەرھەمی خۆی (شیعر یا پەخشان) دەنوی و روونی دەکاتەوہ.⁴³

بەپیی ئەو سی بەشە ی کتیی (سبک شناسی) و ۆک نوسەرەکی لەپیشەکیەکیدا باسی لێوہ دەکا ئەم زانستە لەلای ئەوان زۆر زۆر بەربلاو و فراوانە و شیواز لەلای ئەوان میژووی ئەدەب و نووسین و خویندن بە ھەموو لقەکانییەوہ دەرگیتەوہ. تەنانەت لەژێر ناویشانی (بەرلاوی و خوگیری لەشیوازانیدا) دەلی (ھەر زانستی کە لە ھەموو شیوازە جوړاوجۆرەکانی زمانیک بکۆلێتەوہ و باسی ھەموویان بکا شیوازانسی

Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, (Toronto: ⁴⁰
Coles Publishing company Limited, 1980), P.194.

⁴¹ سەرچاوە ی پیشوو.

⁴² بڕوانە ل ۸ لەم کتیبەدا.

⁴³ محمد تقی بہار، سبک شناسی، ص د.

پيڊه گوتري⁴⁴، ههروهه دهلي (ناتوانين شيوازناسي بهزانستىكى جياواز و سهربه خو دابنيين، بهلكو بهپيچهوانهوه دهبي به زانستىكى تيكه لاو له زانست و هونه ره جوراوجوره كاني بزاني كه زال بوون بهسهر ئهوانه بهگشتي و تويژينهوهي ورد و تاييه تي نهو زانسته پيك ديني⁴⁵).

سه رجهم ئهم ليكولينهوهو پيناسانهي كه بو شيواز كراوه نهو نهجامه مان دهدهني كه هه رههموويان له وهدا يه كده گرتهوه كه شيواز چهند تاييه تي و خاسيه ت و رهگه زيكي ههيه ئيمه ليته وهدا نهو مه بهسته روون دهكهينهوه.

۱. شيواز بريته له ريكخستني بيره كاني مروژ و جولانهوهي نهو بيرانه له ههندي رسته ي دياريكراودا.

۲. شيوهي ئيديولوزي - ئيستاتيكى تاييه تي به رههمي نووسه ره، نه مه له هه موو به رههمه كانيدا ديار دهكهوي و له به رههمي تر جيايان دهكاته وه.

۳. ههندي جار به خاسيه تي ئيستاتيكى به رههمي كومه لك نووسه ره دهوترى، نه وه كو هي تاكه كه سيك، نه وانه ي روانيني وه يه كه له ژياندا كو يان دهكاته وه. ئهم يه كيتي شيوازه كه كومه له نووسه ره كه كوده كاته وه ري باز، يا ري ره، يا (اتجاه) ي نه دهبي پي ده گوتري⁴⁶. ههروهه سنوري ري بازي نه ده بيش ده كي شي له قوناغيكي دياريكراودا.

له گه له هه موو نه وانه شدا ، دهكري شاكارىكي نه دهبي به پي قوناغ و سهردهم بخريته خانه ي خو يه وه.

۴. شيواز له زماندا به كارهي ناني كومه لي وشه و زاراويه كه تاييه تيه بهو قوناغ و روژگاره و بهو نووسه ره يا شاعيره وه. ليته وه هه لبژاردني وشه و گونجاندنيان له رسته كاندا و رازاندنه وهي رواله تي وشه و ده بري نه كانيش ديارى دهكا. به كورتى ده توانين ئهم پيناسه يه بو شيواز ديارى بكهين :

⁴⁴ محمد تقى بهار، سبك شناسي ، ل: و، ز.

⁴⁵ سه رچاوه ي پيشو، ل: و، ز.

⁴⁶ بروهه ري بازه نه ده بيه كان وهك : سينتيمينتاليزم، سيمبوليزم، فؤتوريزم، . . . هتد.

شیواز بریتیه له ریځایه کی تایبته که نووسر یا شاعر به هیوه له دارشتنیکې تایبته به خوی و زمانه که هیوه، بیره کانی بی دهره بریت.
 هم پیناسه به پیناسه کی تهواو دده نین چونکه هموو ره گز و تایبته کانی شیوازی تیدایه.

شیواز و بابته

وهك له باسی واتا و چه مکی کون و نویی شیوازا دیاریمان کرد که شیواز له نواندن و گهلی هونه ری تریشدا جیاوازه، بیگومان جیاوازی بابته کان دهنه هوی جیاوازی شیوازه کانیشیان. له بهر همه شیوازی دهر برین و گوزارشت کردن به پیی بابته ده گورپی و جیاوازی هیه له نیوان شیوازیك و شیوازیکی ترده،
 هم جیاوازیهش ده گه ریته وه بو دوو هوی گرنه :
 یه کهم : بابته
 دووه م : ته دیب (نووسر و شاعر)

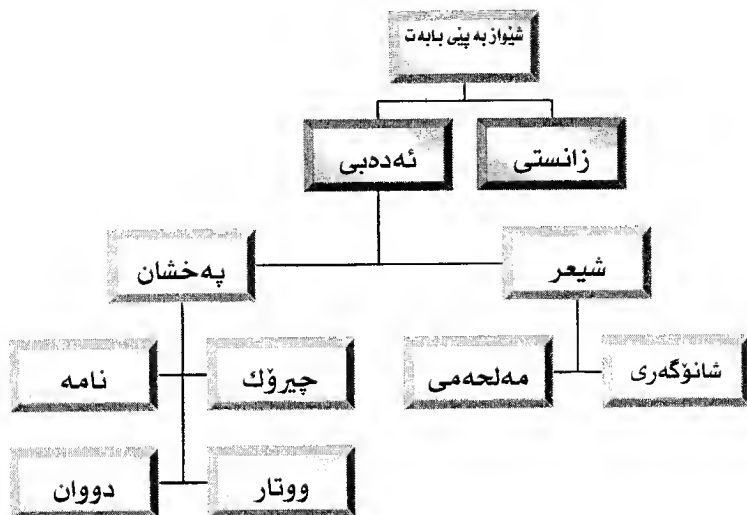
هوی یه کهم : بابته

بابته هوی یه کهم و سه ره کیه که جیاوازی شیواز دهره خا، مه به ست له بابته نهو هونه ریبه که نووسر یا شاعر هه لیده بری پی بو دهر برینی و گوزارشت کردن لهو بیر و مه به ستانه ی له دروونیدایه، نهو هونه ره چ زانست بی یا نه ده ب، شاعر یا په خسان، بو هر یه که لهو هونه رانه شیوازیکی تایبته هیه که ده گونجی له گه ل جوړو سروشتی بابته که دا⁴⁷. وهك ئاشکرایه دهر برینی بیره کان له هر بابته تیکدا بیته به هوی زمانه وهی. له بهر همه به لای نیمه شه وه وهك J.A.Cuddon له فره هنگی نه ده بیه کهیدا به پیی زمان شیوازی جیا کردو ته وه، که بریتیه له زانستی ، شاعر، روژنامه گری⁴⁸.

⁴⁷ احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۴.

⁴⁸ J.A.Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, P.647.

به گشتی سهره‌تای جیابوونه‌وهی شیواز له‌رووی بابته‌وه له جیابوونه‌وهی زانست و ئەدەبەوه دەست پێ دەکات. ئەم نەخشەیە ئەو جیابوونە زانست و ئەدەبەوه: 49

لەو خشتەیه‌دا جیابوونه‌وهی شیواز له جیابوونه‌وهی هه‌ردوو بابته‌وه سهره‌کیه‌که‌وه ده‌ستی پێ کردووه. که بریتین له زانست و ئەدەب، هه‌رچی شیوازی بابته‌وه زانستیه‌کانه‌ کۆمه‌ڵی زاراوه‌وه‌ وشه‌گه‌ل ده‌گرته‌خۆ که تایبه‌تن به‌و زانسته‌وه‌ که نووسه‌ره‌که‌ی لێی ده‌دوێت، بۆ ئه‌وه‌ له زمانی زانسته‌ به‌رجه‌سته‌یه‌کاندا وه‌ک (پزیشکی، ئەندازیاری، فیزیک، کیمیا، ماتماتیک، . . . هتد) هه‌ندی وشه‌ و زاراوه‌ فریژیککی تایبه‌ت به‌و زانسته‌ دووباره‌ ده‌بنه‌وه، به‌لām ده‌بینین له‌ده‌ره‌وه‌ی ئەم بواره‌دا، ئەم جو‌ره‌ وشانه‌ به‌کارنایه‌ن یان زۆر به‌که‌می به‌کاردی. له‌باره‌ی مه‌به‌ستیه‌وه‌ شیوازی زانستی به‌هۆی ئەوه‌وه‌ که‌به‌ مه‌به‌ستی فیژیکردن و پێشکه‌ش کردنی بابته‌یککی زانستیه‌وه‌ و که‌ره‌سته‌ی بابته‌که‌ش مه‌تریال و که‌ره‌سته‌ به‌رجه‌سته‌کانه‌، ده‌بی شیوازی نووسین و ده‌رپینه‌کان دوور بی له‌ خه‌یال

⁴⁹ احمد شایب ئەم نەخشەیە بەکار هێناوه بەلām له بهشی شیعردا به‌شەکانی به‌پێی مه‌به‌ست دیاری نه‌کردووه. پروانه احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۵.

و ههست و سۆزده، به هۆی ئهم بابته شه وهیه که به زمانی زانست ده لّین (زمانی هۆش، یان ئه قل)⁵⁰.

وهك زانراوه زانا بیر له دهنگ و واتای جیاوازی نیوان دهنگه کان و وشه کان ناکاتهوه، به لّکو ته نیا بیر له واتا هۆشیه کانی ده کاتهوه، وشه له لای ئه و هیچ ئه رکێکی تری نییه جگه له گه یاندنی واتا زانستی و لۆژیکیه که ی نه بی. شیوازی زانستیش به پێی جیاوازی مه بهست و تایبه تیتی لقه جیاوازه کانی زانست دابهش ده بی به چه ند جۆرێکه وه، ههر جۆره و شیوازیکی جودای ههیه، لیره دا به پیوستی نازانین له مه زیاتر له م بابته به دوین.

هۆی دووهم : ئه دیب (نوسهر و شاعیر)

لیره دا به کورتی باسی هۆی دووهم ده که ی، بیگومان تا ژماره ی شاعیر و نوسهر زۆر بیت به قه ده ر ئه وه شیوازیان جیاواز ده بی، به لّگه نه ویسته که مرۆڤ له بیر کردنه وه ده درپین و ته نه انت له شیوه ی ئاخاوتن و هه لّسوکه وته وه وهك یهك نین، به لّکو باری ده روون و ره وشت و هه لّسوکه وتی که سانی کۆمه لّ جیاوازه له یه کێکه وه بۆ یه کێکی دیکه. له بهر ئه مه ده بی شیوازی ئه دیب و شاعیرانی ش چون یهك نه بی و جیاوازیان له نیواندا هه بی. ئه م جیاوازییه ش له یه کێکه وه بۆ یه کێکی تر ده گه رپێته وه بۆ گه لی هۆ وهك که سایه تی و خودی نوسهر یا شاعیر، له رووی زه وق و به هره و مه وه به و خورده وشتی نه رم و له سه رخۆ یا ناسک و به سۆز، یا به پێچه وانه وه ئالۆز و هه لّچوونی ده روونی و بی ئارامی و گه لی خو نه ریتی تر. به شیکی تایبه تی شیوازی پیکهاته وه له میزاج و ره وشت، خۆیه تی نوسهر⁵¹ پێوه ندی نیوان ئه م خورده وشت و نه ریتانه و کاریگه رییان له سه ر باری ده روونی نوسهر یا شاعیر بی شک کار ده کاته سه ر چۆنی ته ی بیر کردنه وه ده درپین و گوزارشت کردن له و بیرانه، له لایه کی تریشه وه که سایه تی نوسهر یا شاعیر باری ژیا نی رۆلێکی گرن گ و سه ره کی ههیه له جۆره شیوازی ده برینه کانی دا. له بهر ئه مه شیوازی به فیربوون یا خۆیندنی ره گه زو بنه ماکانی شیوازی

⁵⁰ احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۹.

⁵¹ سلامه موسی، الادب للشعب، قاهره، سنه ؟، ص ۱۵۹.

دیاری ناکری⁵² یاخود هیچ شاعیری خاودن شیوازیکی سهرکهوتوو تاییهت به خویهوه نابی نهگهر هاتوو لاسایی شاعیرو نووسهریکی تری کردهوهو شیوازی تاییهتی و کهسایهتی خوی به بهرهمهکانیهوه دیار نهبوو.

به کورتی دهتوانین بلین شیواز بهتهنیاو بی پتوهندیه کهسایهتیهکانی شاعیر نابی، بهلکو لهژیئر کاریگهری نهو پتوهندیانهدایه، و گهلئ هوی کهسی و دهروبه و کۆمهل و باری ژیان و چینایهتی و رادهی روشنییری و . . . هتد دهبنه هوی جیاوازی و تاییهتی شیوازی شاعیریک یا نووسهریک لهگهل نهوانی تردا.

شیوازی نهدهبی

بابهت و بهرهمه نهدهبیهکان چونکه پتوهندن به ههست و سۆزی مرۆوه، تهعبیرو گوزارشتکردن لهم بابته خهیاڵ نامیژه و عاتیفه و سۆز ههوی و کرۆکی بابتهکه دهبی، نهمانه جینگای بیره راستیهکانی زانست دهگریتهوه لهبهرهمه می زانیاریدا.

نهو زمانه کی که نهو بهرهمه نهدهبیانهی پی بنوسری دهبی زمانیکی سۆزی و ههستی بی. زمانی نهدی و شاعیران سروشت و تاییهتیهکی ههیه که ههست و سۆز دهجولینی و به وشه و زاراوهی ئاوازه دار و نهغمه و دهنگی موسیقی گوزارشت له بیرهکانیان دهکن، شاعیر له بهرهمهکانیدا پهنا دهباته بهر ههلبژاردنی وشه بههیز و کاریگهر، بهشیویهک که له تهک مهبهستهکانیدا بگونجی بهپیئ شوینی وشهکان هیز و نرخیان پی دههخشئ، ههر لیروه نهو بایهخ و نرخه دهردهکهوی که دهری بهو ههلبژاردن و گۆرانکاریانهی بهسهر وشه و زاراوهکانیان دینن. شاعیر و نووسهران بهم کارهیان شیوازیکی تاییهت و دیار بهخۆیان و بهرهمهکانیهوه دیاری دهکن.

تا رادهیهک نهو ههلبژاردن و تاوتوی کردنی وشهیه لهلای شاعیر و نووسهران بایهخی پی دهری، و له رهخنهگرانی نهدهب دهکن که بایهخ بدن به ههملهلایهنی واتاکان یا (فره مانایی تیکسته نهدهبیهکان).

⁵² سلامه موسی، الادب للشعب، قاهره، سنه ؟ ، ص ۱۶۲.

فلۆبیر یه کیچکه له رۆمان نووسه فهره نسا ییه کان و به مامۆستایه کی ریبازی شیوازگه ری داده نری، له نووسینه کانیدا به شیوازی جوان و ردونه قدار ناسراوه، ئه وهنده گرنگی به هه لباردنی وشه و زاراوه کان دهدا تا ئه و راده یه ی ره خنه گره کان به ره مه مه کانی فلۆبیریان داده نا به کاریکی لی کۆلئینه وه و پشکین و گه ران به دوا ی ورده کاریدا⁵³.

ته نانه ت هه ندیکیان ئه م شیوازه ی فلۆبیریان به نه خۆشیه ک داده نا ، فلۆبیر له باره ی شیوازه وه ده لئ ((چه ند بیر جوان بی هینده ی ئه وه ش ده بی رسته کان ئاوازه دار بن، بروام پی بکه ن وردی بیر خۆی به ته نیا له وردی وشه وه سه ره ه لده دات))⁵⁴.

به م پییه به شیوه یه ک روون بۆته وه که وشه کان له نیوان خۆیانا به سه ر یه کتری به رز نابنه وه ته نیا له به ر ئه وه ی وشه ی رووتن یاخود وشه ی به ته نیان، به لکو جوانی و به رزی وشه یان ناشرینی و نزمی وشه له وه دایه که مانای وشه یه ک له گه ل مانای وشه ی دوا ی یا پی ش خۆیدا ری ک بکه وی، به لگه ی ئه مه هه ندی جار تو وشه یه ک ده بی نی به دلت ده بی و پی ت خۆش ده بی له جیه ک، له پاشانا هه ر ئه و وشه یه قورس ده بی و پی ت ناخۆش ده بی له شوینیکی تر دا.

به م شیوه یه ده بی نی شاعیر یا نووسه ر زمانیکی ئه ده بی به کار دینی جیاوازه له گه ل ئه و زمانه ی که زانستی پی دنوسری و جیاوازی شه له زمانی خه لکی که له ژیا نی رۆژانه دا به کاری ده هین، وه ک له وه و به ر و تمان زمانی زانست (زمانی عه قله) زمانی ئه ده بی ش (زمانی هه ست و سۆزه). ونفرید ناووتنی -Winifred Nowotny- له کتیی (ئه و زمانه ی شاعیران به کاری دین) دا -The Language Peets use- ده لئ (جیاوا ی سه ره کی له نیوان زمانی شیعر و زمانی ده ره وه ی شیعر دا ئه وه یه که له یه که میاندا یاسا و ئه حکامی بونیادگه ری - ستراکجرا لیزم زیاتر ده چه سپی تا له دو وه مدا)⁵⁵.

⁵³ رشید احمد التری، فلۆبیر نظره فی اسلوبه الفنی، الموسوعة الصغیره، ۱۳۲، بغداد، ۱۹۸۳، ص ۴۷.

⁵⁴ سه رچاوه ی پیشوو، ص ۴۸.

⁵⁵ روجر فاولر، نظریه اللسانیات ده راسة الادب، ترجمه د. سلمان الواسطی، مجلة الثقافة الاجنبیة، العدد

الاول، ۱۹۸۲، ص ۸۷.

كهواته شيوازي ئەدەبىي بەكارهينانى زمانە بەشيۆەيەك كە لە دەردەوى بابەتە ئەدەبىي و بەرھەمە شيعريەكاندا بەو شيۆەيە بەكار نەبريت، ھەر ھەشە شيوازي جياوازيشە لە بەكارهينانى زماندا ئەم جياوازيەش لە ھەموو ئەدەبدا چوون يەك نىيە وەك لە باسى شيوازي بەپيئي بابەتدا دياريمان كرد و لە نەخشەكەدا دەردەكەوى كە شيوازي ئەدەبىي دوو بەشە، بەشى يەكەم پەخشان⁵⁶ و بەشى دووھم شيعر. پەخشانی ئەدەبیش چەند بەشيۆكى ھەيە بىگومان ھەر يەكە لەو بەشانەش شيوازي شيۆەي دەپرينيان جياوازي، نامانەوى ليرەدا بەدریژى بچينە ناو باسى شيوازي پەخشانەو⁵⁷، تەنيا بەكورتى باس لە جياوازي نيوان ھونەرە ئەدەبىيەكان دەكەين كە بە پەخشان دەنوسرين بۆ نمونە شيوازي چیرۆك نووسين لەگەڵ شانۆگەرى و نامە و وتاردا جودايە و ھەريەكە بەپيئي بابەتى خۆى شيوازيۆكى جياوازي ھەيە.

لەمەوە بۆمان روون دەبيتەو ھەيەكە لە شيعر ھەموو دەقيك يان ھەر نووسينيۆك لەشيۆەي پەخشانداندا بيت ھونەرى بيت يا نا، شيوازيۆكى سەربەخۆى تايبەتى خۆى ھەيە، بۆ نمونە گۆشەي (بەرنامەي كورتهي ھەوالەكان) يان (بۆ ئاگاداري) و بۆ زانين لە رۆژنامەو گۆزارەكاندا شيوازيۆكى تايبەتيان ھەيە دەبينين لەم جۆرە نووسينانەدا بەچري ناوى ناسراوى تيا بەكار دەھيئري ئەمە شيوازيۆكى تايبەتە بەو جۆرە باسانەو ھەيەكە لە شيعر و نووسيني تردا بەرچاو ناکەويۆت.

بەشەكەي تري ئەدەب كە بريتيە لە شيعر، بىگومان ئەميش گەلي جۆري ھەيە ھەر لە كۆنەو شيعريان بەپيئي مەبەست جياکردۆتەو، لەجياکردنەو ھەو دابەشکردنى شيعر بە پيئي مەبەستدا زۆربەي ليۆكۆلەرەوانى ئەدەب ئەم سى جۆريان ديارى کردووە:

۱. شيعرى گۆرانى (ليريك) يان ويژدانى.

۲. شيعرى مەلھەمى (داستان)

۳. شيعرى شانۆگەرى.

⁵⁶ مەبەستان لە پەخشان تەنيا پەخشانی ئەدەبىيە.

⁵⁷ بۆ زانيارى زياتر لەم بارەيەو ھەروانە : ھەزيرى گەردى، پەخشانی كوردى، ھەولير، ۱۹۸۷، (كتيبيۆكى مەنھەجيە)، ھەلەئەددين سجادی، دھەكانى ئەدەبىي كوردى، بەغدا، ۱۹۷۸.

یڭگومان شیوازی هەر جۆریکیان تایبەتە بە خۆیەودو ئەمانیش هەریەکیان
بوخیان شیوازی گونجاوو جیاوازیان هەیه کە بەپێی بابەتەکانیان دەگۆڕێن.

دیاره شیعریش بەتایبەت شیعرێ گۆرانی کە لە میژووی ئەدەبی کوردیدا تەنیا ئەم
جۆرهیان بەتەواوی هەیه مەبەستی سەرەکی ئەم لیکۆلینەو هەیه مانە، کە دەلێن شیعر
مەبەستمان شیعرێ کلاسیکی کوردیه و بەتایبەت بەرهەمی شیعرێ سەردەم و
قۆناغێکی میژوویی دیاری کراو کە بریتیه لە نیوادی یەکەمی سەدەدی نۆزدەیه
لیکۆلینەو هەیه کەمان شیوازی شیعرێ کلاسیکی ئەو سەردەمە لەسەر بەرهەمی شیعرێ
سێ شاعیره کە ئەوانیش (نالی، سالم، کوردی)ن.

چونکە وەك ئەم بەشەدا روونمان کردەو ، شیواز لە سەردەمیکی دیاریکراودا
سنوری رێباز و قوتابخانەیهکی ئەدەبی دەکێشی. تایبەتیه میژوویی و خاسیهته
زمانهوانیهیهکانی ئەو قۆناغه و باری ژانیان و یهکێتی روانینیان بو ژیان شیوازیکی
یه کگرتوو دهنه خشیانی ئەم بابەتە لەبەشی دووهمی ئەم نامهیهدا شیوازی ئەو قوتابخانە
شیعریه لەناوچهی سلیمانیدا روون دەکاتەو.

هەرچی شیوازی تایبەتی هەریەکی ئەو شاعیرانهیه لە رهگهزه تایبەتیهکانی
شیوازی ئەدەبی دیار و تایبەت بە هەریەکی ئەو سێ شاعیره لە بەشی سییهمی ئەم
کتیبهدا دەبینرێ.

به‌شی دووهم

شیوازی

شیعری کلاسیکی کوردی

شیوازی شیعری کلاسیکی کوردی

سەرەتا :

پیش ئەوەی بچینه ناو باسی شیوازی ئەم قوتابخانەیە، بە پێویستی دەزانین کورتە باسیکی میژوویی بگێڕینەوە سەبارەت بەو میرنشین و دەسلەڵاتە ی لەو سەردەمە دیاریکراوەدا هەبوو، لەگەڵ کورتە باسیکی میژوویی لە بابەت دروست کردنی شاری سلیمانییە، چونکە ئەمانە رووداویکی میژوویی گەرم بوون و رۆڵێکی سەرەکیان هەبوو لە دروست بوونی قوتابخانەیەکی ئەدەبی که بە قوتابخانەی ناوچەی سلیمانی (بابان) دەناسرێت و تائێستاش هەر بەردەوامە و ئەو سی شاعیرە ی که دامەزرێنەر و رابەری ئەم قوتابخانە ئەدەبیە تازەییە بوون لەم مەلەبەندەوه سەریان هەڵداوه.

لەم بەشەدا ئەم لیکۆلینەوهیە یەکیکە لە رێگاگانی لیکۆلینەوهی شیوازی که بەرێگای لیکۆلینەوهی شیوازی لەرووی میژووییەوه دادەنرێ، هەروەها ئەو گۆران و گەشەیی که لەم ناوچەیهوه دەستی پێ کردو پەرهی سەند بەرهو زمانیکی ئەدەبیی یە کگرتوو هەنگاوی ناو بوو بەبنەما و بنچینە ی ئەو زمانە ئەدەبیە ی ئێستامان.

میرنشین ناوچە ی سلیمانی

میژووی ئەم میرنشینە کۆنە، دەگەرێتەوه بۆ پیش دروست کردنی سلیمانی و قەلاچاولانیش، هەروەها گەلی سەرچاوه ی میژوویی و داستان و میژوو نووس دەبارەیان دووان. کۆنترین سەرچاوه که باسی بنەمالە ی ئەم میرنشینە ی کردی، شەرەف نامە ی شەرەفخانە ی بدلیسی یە. ئەمیر شەرەفخان دەلی ((ئەم بنەمالە یە (خیزانی بابانییەکان) لە کوردستاندا لە هەموو میرەکانی تری کوردستان بەناو دەرنگەر و بەهیز و خاوەن دەسلەڵاتر بوون و کەسی لەهاوچەرخیان هاوسەنگیان نەبوو. بەلام لەوا ی ئەوه ی که فەرمانداری ئەو خانەدانە بە پیربۆداقی بەبەیی و براکە ی گەیش، ئیتر پاش ئەمان

دەست و پێوەندەکانیان بونە جیگرو ناوی بابانیان بۆ خۆیان گرتەووە¹. دوابەدوای ئەمە میر شەرفخان باسی میربۆدای کۆری ئەبدال بەگ دەکا و زۆر وەسفی ئازایەتی و پیاوەتی و سوارچاکی و دەسلالت داری دەکا و دەلێ (کار گەیشته باری که هه‌وای دەرکەوتن و سەرکەوتنی کەوتە سەر و زۆریش سەرکەوت مەلەبەندی لاهیجانی داگیرکرد سیوی² له سۆران جودا کردەووە و سندسی له قزلباش پا کردەووە و قەلای مارانی وک جارانی پێشو سازدایەووە بەمیر لیوای خۆی سپارد و هۆزەکانی موکری و بانەیی خستە ژێر فرمانی خۆی، شارباژێری داگیرکرد³).

ئەمە سەرەتای میژووی دووسەد سالی ئەم میرنشینیە و سەرچاوە میژووییەکان تا ئێرە دادەنێن بە بنەمالەیی یەكەمی خێزانی بابانییەکان⁴.

بەکورتی خێزانی دووهم له دواي كۆچي دوايي (بۆدای بەگ) کۆری رۆستەم بەگ فرمانەرەوایی ولاتی بەبە دەکەوێتە دەست پیرنەزەر (نظری بارام که یه‌کێك بوو له ئەمیرەکانی پیربۆدای بەبە).

بنەمالەیی سییەم و چوارەم له‌دواي پیرنەزەر ولاتی بەبە کەوتە دەست دوو ئاغا ی پیر بۆدای بەبە ئەم دوو ئاغا یە میر سلیمان و میر ئیبراهیم بوون⁵.

بەلام بنەمالەیی پینجەم یان دوابنەمالەیی ئەم میشرنشینیە⁶ له فەقی ئەحمەد ناویکەووە دەست پێ دەکات که له دارەشمانەووە سەری هەلداوە، دارەشمانە گوندیکە سەر بە قەزای پشدری پارێزگای سلیمانییە و چەند کیلۆمەترێک له قەلادزیووە دوورە، ئەم فەقی ئەحمەد کۆری کاکە شێخە که ناوچەیی مەرگەیی بەدەستەووە بووە، له‌دواي

¹ شەرفەخانی بدلیسی، شەرفنامە، هەژار، بەغدا، ۱۹۷۳، ل ۵۱۸-۸۱۹.

² سەرچاوەی پێشو، (وەرگێڕ - هەژار له پەراوێژدا دەلی: دەبی (سیوی) سیویدیل یان زیو ی)

³ سەرچاوەی پێشو، ل ۵۱۹.

⁴ بڕوانه: ۱/ محمد أمين زكي، تاريخ سليمان و ولاتي، بغداد، ۱۹۳۹ ل ۳۶-۳۷.

۲/ جمال بابان، السليمانيه من نواحيها المختلفة، گۆفاری كۆری زانیاری عێراق، بەرگی هەشت، ۱۹۸۱، ل ۳۳۶.

۳/ الدكتور عبد العزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث، القاهرة، ۱۹۷۸.

⁵ تاريخ سليمان و ولاتي، ل ۳۸، هه‌روها بڕوانه گۆفاری كۆری زانیاری عێراق، بەرگی (۸)، ل ۳۳۶.

⁶ سەرچاوەی پێشو.

ماوهیهك بابامیر كاكه شیخی برای ده كوژیت، ژنه‌كه‌ی كاكه شیخ له‌گه‌ل كوره‌كه‌یدا راده‌كه‌ن بۆ ناوچه‌ی بتوین بۆ ناوچه‌ی خدران. له‌وێ نیشته‌جێ ده‌بن تا فه‌قێ ئه‌حمده‌ گه‌وره‌ ده‌بی، ئینجا دایکی سه‌رگوزشته‌ی كوشتنی باوکی بۆ ده‌گێڕیته‌وه‌ و هانی ده‌دا بۆ تۆله‌ سه‌ندنی باوکی شه‌ویك ده‌دا به‌سه‌ر مامیا ده‌يكوژێ و ده‌ست ده‌گرێ به‌سه‌ر ناوچه‌ی پشه‌رده‌دا⁷. ئه‌م داستانه‌ به‌م شیوه‌یه‌ له‌ ناوچه‌ی پشه‌رده‌ ده‌ماوده‌م ده‌گێڕدیته‌وه‌، ره‌مزی قه‌زاز ئه‌م شیوه‌یه‌ی لا په‌سه‌نده‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌چیته‌ سه‌ر نووسینه‌کانی میژوو نووسانی وه‌ك مه‌مه‌د ئه‌مین زه‌کی به‌گ و جه‌وده‌ت پاشا. ناوی داستانه‌كه‌ی له‌سه‌ر ئه‌م داستانه‌ دارشتوه‌ به‌ داستانی دوو پالەوان. فه‌قێ ئه‌حمده‌ی داره‌شمانه‌ و كه‌یغانی فه‌ره‌نگ⁸. هه‌رچی شیوه‌كه‌ی تری ئه‌م داستانه‌یه‌ شیوه‌كه‌ی كلودیوس ریچه‌ كه‌ له‌ ساڵی ۱۸۲۰ز. له‌ سوله‌یمانی بووه‌ له‌ حوزوری مه‌حمود پاشا له‌ یه‌كێ له‌ پیاوه‌ پیره‌کانی دێی داره‌شمانه‌ی بیستوه‌ كه‌ ناوی ئه‌حمده‌ به‌گ بووه‌ و له‌ ته‌مه‌نی ۹۲ ساڵیدا بووه‌ ئه‌م داستانه‌ی له‌ زمانی ئه‌و ئه‌حمده‌ به‌گه‌وه‌ وه‌رگرتوه‌⁹.

له‌پاش فه‌قێ ئه‌حمده‌، بابا سلێمانی كورێ له‌ ناوچه‌ی پشه‌رده‌و خان ب‌داق له‌ ناوچه‌ی ماوه‌ت فه‌رمانه‌روایی ده‌كه‌ن. لونگریك ده‌لی ((ئه‌م باباسلێمانه‌ كورێ ماوه‌نده‌ و ماوه‌ند كورێ فه‌قێ ئه‌حمده‌، ئه‌م سلێمان به‌گه‌ به‌ دامه‌زرینه‌ری راسته‌قینه‌ی میرنشینی بابان داده‌نری و له‌ نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی حه‌فده‌مه‌وه‌ ئه‌م پیاوه‌ ناودار و خاوه‌ن ده‌سه‌لات بووه‌ و تاكه‌ پیاویك بووه‌ له‌ شاره‌زووردا))¹⁰ له‌سه‌رده‌می ئه‌م میرده‌دا مه‌لبه‌ندی میرنشینه‌كه‌ له‌ داره‌شمانه‌وه‌ ده‌گۆزیته‌وه‌ بۆ قه‌لاچوالان، ۱۶۶۹/هـ ۱۰۸۰/هـ زیاش ئه‌وه‌ی ماوه‌یه‌ك ماوه‌ت مه‌لبه‌ندی ئه‌م میرنشینه‌ بووه‌¹¹. له‌پاش ئه‌م ته‌یمورخان به‌گ جیی ده‌گریته‌وه‌و له‌پاش ئه‌میش به‌كر به‌گ ده‌بی به‌ فه‌رمانداری میرنشینه‌كه‌ و له‌سه‌رده‌می ئه‌م میرده‌دا كه‌ به‌ به‌كره‌ سوور ناویانگی ده‌ركردبوو سنوری میرنشینه‌كه‌ی

⁷ ره‌مزی قه‌زاز، داستانی دوو پالەوان، فه‌قێ ئه‌حمده‌ی داره‌شمانه‌ و كه‌یغانی فه‌ره‌نگ، به‌غدا، ۱۹۷۸، ل ۸-۹.

⁸ سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

⁹ ت‌اریخ سلێمانی و وولاتی، ل ۵۴.

¹⁰ ستیفن هیمسلی لونطریك، آربه‌ة قرون من تأریخ العراق الحديث، ترجمه‌ جعفر الحیاط، الطبعة الرابعة،

به‌غداد، ۱۹۷۸، ص ۱۰۵.

¹¹ توفیق قه‌فتان، میژوو حوكمدارانی بابان له‌ قه‌لاچوالان، به‌غدا، ۱۹۶۹، ل ۱۷.

فراوان کرد بوو، گرنگی دهدا به ئاوهدانکردنهوه و بنیادنانی پرۆژهی ئاوهدانی، لهوانه جۆگهی بهکرهجو و گردی بهکراوای نزیک شاری ههلهبجه بهناوی ئهم میرهوهیه¹² قهلاچوالان له ۱۶۶۹-۱۷۸۸ زاینی مهلبهندی میرنشینه که بوو، لهم ماوهیهدا گهلی میر و پاشا فهرمانهواییان کردوه تیایاندا بووه بۆ جاری دووهم و سییهم دههاته سه فرمانهروایی، ئیمه لیڤهدا نامانهوی لهم رووهوه درێژهی پێ بدیهن. بهلام ئهوهی گرنگه و پێویسته بوتری کاریگهری و رۆلی ئهوه سهردهمهیهی ئهم میرنشینیه له سه رهویشنیری و ئهدهبی کوردی، له گهله ئهوه هه موو رووداوه پر مهینهت و شه ره و شوڤ و گوشت و بره ی چ له نیوان میرهکانی بابان خۆیاندا و چ له ئهجمای هیرش و پهلاماری دوژمنانهوه بووبی بۆته هۆی ویران بوون و داگیرکردنی مهلبهنده که و گوشت و بر و کارهسانی ناهه موار، بهلام له گهله ئهم هه موو ناخۆشیه شدا میرهکان هه ریه که و له لای خۆیهوه خزمهتی رهویشنیری و ئهدهبی و زانستی کردوه. شیخ محمدي خا له باره ی زانست و خۆینهواری و چۆنییه تی ژیا نی قوتابیا نه وه و جیگا و ریگا و به ره ی پیاوانی ئایینی و زانا نووسه ره کانه وه زۆر وه سفی ئه وه مه لبه نده ده کات¹³ له باره ی کتیبخانه ی بابانه وه ده لی ((کتیبخانه ی بابان)) ناویانگی ده رکردبوو، گه لی ده ست نووسی نایابی عه ره بی و فارسی تیدابوو، نزیکه ی شه ش هه زار به رگ کتیبی نایابی تیدابوو، هه ره وه ها ده سته خته ی زۆری تیدابوو که به پێنووسی نووسه ره کان خۆیان نو سرا بو نه وه، میره بابانییه کان زانستیان خۆشه و یست و ریزی شاعیر و ئه دبیا ن ده گرت، قوتابخانه و مزگه وتیا ن بنیا دهنه، هه ر مزگه وته و زانایه کی ئایینی به رپوه به رایه تی ده کرد، کۆمه لێگی گه وه ره له پیاوانی ئایینی و زانا و ئه دب و شاعیر له ویدا په یدا بوون و په ره یان سه ند وه که به رزنجیه کان، جو ریه کان، کاردۆخی و قزله جیه کان¹⁴ سه رده می سلیمان پاشای بابان به سه رده مه یکی زی رین و پرشنگدار ده ژمی ردری، له سا لی ۱۷۵۰ زاینی بووه به فه رمانه روای ئهم میرنشینه له قهلاچوالان، به پاشای (مقتول) له

¹² پروانه : تاریخ سلیمانی و ولاتی.

¹³ الشیخ محمد خا، الشیخ معروف النودهی البرزنجی، بغداد، ۱۹۶۱، جزو/۱، ص ۱۲.

¹⁴ بۆ زانیاری زیاتر پروانه : محمد الفزلیجی، التعریف بمساجد السلیمانیه و مدارسها الدینییه، بغداد،

میژوودا ناوبانگی دهرکردوه میر سلیمانی بۆ خۆی خویندهوار و تیگه‌یشتوو بووه، رووناکبیران و زانایانی زۆر خوشویستوه، هەرچی کتیبیک دهرچووبی یان هیترابی بۆ ناوچه که ههولێ داوه بیخوینیتتهوه، ئەگەر تینه‌گه‌یشتبی ههولێ فیربوونی داوه¹⁵ له (مقدمه تخمیس القصیده البردیة) ل ۱۳ دا هاتوه ده‌لی: کاتیک که شیخ ماری نو‌دی ده‌چیته لای ئەم پاشایه، چونکه یه‌که‌م جار بووه پاشا نایناسی له‌پاشا پیی وت فلان کتیب دهرکردوه خویندمه‌وه به‌لام زۆر شوینم لی ئیشکاله تی ناگه‌م به‌لکو بۆم روون بکه‌یتته‌وه. جا کاتیک شیخ شهرحی شوینه گرانه‌کانی بۆ ده‌کا، پاشا زۆر که‌یف خوش ده‌بی و داوای لی ده‌کا له نو‌دیوه به‌چیته قه‌لاچوالان و بیته‌ دهرس بیژی خویندنگا‌کانی ئەویش به‌قسه‌ی کردوه.¹⁶ ئەم میره مه‌زنه له سالی ۱۷۶۴ز به‌ده‌ستی فه‌قی برایم کوژراوه و له قه‌لاچوالان نیژراوه. له‌داوای ئەم محمه‌د پاشای برای کرا به‌ فرماندار، داوای ئەویش ئەحمه‌د پاشای برای بۆ جاری دووه‌م، دیسان محمه‌د پاشا هاته‌وه سه‌ر ته‌ختو له پاش چهند شه‌ر و شو‌رێک له‌نیوان میرانی باباندا، ئەحمه‌د پاشا بۆ جاری سییه‌م فرمانداری ده‌کا و له‌داوای مردنی ئەحمه‌د پاشا مه‌حمود پاشا بوو به‌ فرماندار، که‌مه‌حمود پاشا ولاتی به‌جی هیشت، والی سلیمان پاشا پله‌وپایه‌ی میری میران ده‌دا به‌ برایم پاشای برازای و له سالی ۱۷۸۲ - ۱۷۸۳ز ده‌یی به‌ فرمانداری میرنشینی بابان¹⁷.

دروستکردنی شاری سلیمانی

دروستکردنی شاری سلیمانی گرن‌گترین رووداوی میژوویی بوو له سه‌رده‌می ئیبراهیم پاشادا. ئەم پاشایه ده‌ستی کرد به بنیاد نانی شاری سلیمانی له‌په‌نا ئەو سه‌رایه‌ی که محمود پاشای مامی له نزیک دیی مه‌لکه‌ندیوه کاتی خۆی دروستی

¹⁵ محمود ئەحمه‌د محمه‌د، ((گه‌شتیک به‌ناو خویندگا و شوینه‌واری رۆشنییری))، کاروان، ۶۷، نابی

۱۹۸۸، ل ۲۷.

¹⁶ سه‌رچاوه‌ی پی‌شو، په‌راویزه‌کان، ل ۳۱.

¹⁷ ئەم زانیاریه میژوویانه‌م زۆر به‌کورتی له‌م سه‌رچاوانه وه‌رگرتوه: تأریخ سلیمانی و ولاتی، آریعه‌ قرون من تأریخ العراق الحديث

کردبوو. له سالى ١٧٨٤ز. ئەم شارە تەواو بوو ناوای نا شارى سلیمانى و مەلەبەندى میرنشینە کەى له قەلاچوالانەوه گۆزایەوه ئەوى. هۆى دروستکردنى ئەم شارە و ناوانانى و گواستەوهى مەلەبەندە کە، گەلى میژوو نووس و نووسەر له بارەیهوه دوواون، ئەمە لیڤەدا بە پیوستى نازانین دووبارەى بکەینهوه¹⁸، فراوانکردنى سنوورى میرنشینە کە و ئاوەدانکردنەوهى شارىکى نوى بە تاییەت بە مەبەستى مەلەبەند و پایتەخت دەبیته هۆى پیشکەوتن و گەشەکردنى هەموو لایەکانى ژيان. دروست کردنى ئەم شارە کاریگەرە کى زۆرى هەبوو لەرووى پیشکەوتنى خویندەوارى و روشنبری مزگەوتەکان و نەرىتى ئەو سەرده مە مەلەبەندى خویندەوارى و فیروون و روشنبرى مزگەوتەکان بوو. جگە له مزگەوتى گەرە چەند مزگەوت و حوجرە کى دیکەش زیادى کرد. له گەل گواستەوهى میرشینه کەدا خوینگا کەى قەلاچوالانىش گۆزایەوه بو مزگەوتى گەرەى سلیمانى، هەرەها کتیبخانە بەناوبانگە کەى کە گەلى کتیب و نووسراوى بەنرخیان تیا بوو هەر لەویدا چەند ژورىکى بو تەرخان کرابوو یە کەم مامۆستا کە لەم فیرگەرە له سلیمانى دەرسى وتەوه زانای بەناوبانگ شیخ مافى نۆدى بوو کە سەرپەرشتى کتیبخانە کەشى دەکرد و خەرىکى نووسن و دانانى کتیبى ئاینى و ئەدەبى دەبوو، زۆربەیان بە زمانى عەرەبین و کەمیکیشى بە زمانى فارسى و تاقەدانەیه کیشى بە زمانى عەرەبى و کوردییه بەناوى (ئەحمەدى)¹⁹ بە کورتى برايم پاشا بە دروستکردنى ئەم شارە یادگارێکى باش و بەردهوامى بو کورد بە جێهێشت. میژووى ئەم میرنشینە پەرە له ئالوگۆر و هاتنە سەر تەخت و لایردنى میرو پاشا. برايم پاشا سى جار و عەبدولرەحمان پاشا شەش جار دینه سەر فەرمانرەواى و لادەبرین تا لەکو تا ئیدا مەحمود پاشا و چەند پاشایە کى تر تا دەگاتە عەبدوللا بەگ کە ئەمیش بو ماوهى چوار سالتیک جینشینى دەکا، تا لەلایەن نامیق پاشاوه بانگ دەکرى بو بەغدا و دەینیری بو

¹⁸ بۆ زانبارى زیاتر لەم بارەیهوه بڕوانە : تأریخ سلیمانى و ولایتى، أربعة قرون من تأریخ العراق الحديث.

¹⁹ الاحمدى فى ترجمه الكلمات العربيه بالكرديه، دراسه و تحقيق مجموعه من اوقاف السليمانيه، بغداد،

ئەستەمۇلّ لە سالى ۱۸۵۱ز. ئەم مېرنشېنە لەناودەچى²⁰ و دەكەوتتە ژيەر
فەرمانرەوايى حكومتى عوسمانىيەو.

قوتابخانەى شيعرىيى ناوچەى سليمانى

كورتەيەكى ميژوويى شيعرىيى كلاسكىيى كوردى دەكەين بە دەروازەيەك بۆ چوونە
ناو باسى پەيدا بوونى ئەم قوتابخانە شيعرىيە لە ميژوويى ئەدەبىي كورديدا. بەگشتى
ئەوانەى لەبابەت ميژوويى ئەدەبىي كوردىيەو نووسىويانە تىكرا دىيالىكتى كرمانجىيى
خواروو بەشە دىيالىكتى لورى دادەنن بە كۆنترين دىيالىكتى زمانى كوردى كە شيعرى
پى نوسرابى و بابە تاهيرى ھەمەدانى ۹۳۵ - ۱۰۱۰ كۆنترين شاعىرى كوردە كە
شيعرى بتەوى لەسەر رىيازىكى تايبەت بەخۆى نوسيو²¹ بە تاكە چوارينە دەناسریتەو
و پيش بابەتاهير لەم جۆرە شيعرە نابينرى.

(شيعرى بابە تايەر و بە كوردى نووسىنى ئەو سەردەمە ھەول و كۆششى ئەو مير
نشىنانەيە كە پاش دەولەتى يەكگرتوى موسولمان پەيدا بوون و ھەولئى ئەوھيان دەدا
كە زمانە كۆنەكەى خۆيان بكەنەو بە زمانى ئەدەبىيات و زمانى رەسمى نووسين و
كاروبار²² لەپاش بابە تاهر بەچەند سەدەيەك ھەندى شاعىرى كوردى بەناوبانگ لە
ناوچەى سەرودا سەريان ھەلدا و دىيالىكتى كرمانجىيى سەرود، بەشە دىيالىكتى بۆتانيان
كرد بە زمانى شيعرى خۆيان لەو شاعيرانەى بەم دىيالىكتە شيعران نوسيو : مەلاى
جزيرى و عەلى ھەريرى و فەقىى تەيران، ئەمانە لە سەدەى پازدەم ھاتوونەتە ناوہو،
ئىنجا ئەحمەدى خانى لە سەدەى ھەفدەم بە مەم و زینەكەى لاپەرەى ميژوويى ئەدەبىي
كوردى رەنگين كردوہ.

²⁰ تاريخ سليمانى و ولاتى، ص ۹۱.

²¹ پروانە : د. معروف خەزەندەر، لەبابەت ميژوويى ئەدەبىي كوردى تازە، مۆسكۆ، ۱۹۶۷ (بەزمانى

رووسى). مامۇستاي سەرپەرشتيار بۆى كردووم بە كوردى.

د. محمد نورى عارف، ((وشە و زاراوەكانى بابەتاهير و بەراورد كردنيان لەگەل شێوەكانى زمانى كورديدا))

گوڤارى كۆرى زانبارى عىراق، بەرگى ۱۶-۱۷، سالى ۱۹۸۷.

²² د. عيزەدين مستەفا رسول، سەرئىچى لە زمانى ئەدەبىيى يەكگرتوو، بەغدا، ۱۹۷۱، ل ۱۹.

ئەو شاعىرانەى لەسەرەوہ ناومان بىردن ھەر يەكە و پەرورەدەى شار و ناوچەيەكى جىاى وەك بۆتان و بايەزىد و ھەكارى و ئەشتايىن، بەلام ھەموويان زمانى شىعرەكانيان شىوہى بۆتانييە. خانى ھەر بەو زمانە مەم و زىنەكەى نوسىووە كە مەلاى جزيرى شىعرى پى و تووہ.

لە شىعرەكانى مەلاى جزيرىدا ھەستى نىشتمانى و خو بە كورد زانين و خوشەويستى جزيرە و بۆتان و ھەموو كوردستان تىكەلاوى گيانى جزيرى بووہ ئەمە پالى بە دەروونى جزيرىوہ ناوہ كە دەلى:

شەب چراغى شەبى كوردستانم

گەلى شاعىرى گەورە و بەناوبانگ لەمىژووى ئەدەبى كوردىدا ھاتووہ كە بە دىالىكتى گۆران، بەشە دىالىكتى ھەورامى شىعريان نوسىووە. وەك بىسارانى ۱۶۴۱ – ۱۷۰۶ و خانای قوبادى ۱۷۰۰ – ۱۷۰۹، مەولەوى ۱۸۰۶ – ۱۸۸۲.

خانای قوبادى لە شاكارە بەناوبانگەكەيدا شانازى كردووہ بە كورد و زمانى كوردىوہ و دەلى (پىويستە لەم دىناى بەد رەفتارەدا) (كە تا ئىستا رى بەكارھىتانی زمانى خومانى لى گرتووين) ھەر كەس ئەو زمانەى خو بەكار بىتى، ئەم رازى شىرىنى شىرىن و خوسرەوہش وەك چۆن نىزامى ھۆنىويەتەوہ، منىش بە كوردى بىھۆنمەوہ و تا تىكپراى خەلكى كوردستان لى بەھرە مەند بن²³.

جە عەرسەى دىناى دوونى بەد فەرجام

بە دەستور نەزم (نىزامى) تەمام

بە لەفزی كوردى، كوردستان تەمام

پىش بوان مەحزوز، باقى (والسلام)²⁴

جگە لەو شاعىرانەى خويان زادە و پەرورەدەى شاخ و كوستانى ھەورامان بوون چەند شاعىرىكى تىرىش لە ناوچەى گەرميان و شارەزوور بەم شىوہى شىعريان نوسىووە. بەلاى ئىمەوہ دەسلەتتى سىاسى و ئاينى گرنگترىن ھۆى پەرەسەندنى شىوہى گۆرانى (ھەورامى) بووہ وەك د.مارف خەزنەدار دەلى ((ھۆى پەرەسەندن و

²³ شىرىن و خوسرەو، شاكارى خانای قوبادى، ساغ كردنەوہى محمدى مەلا كرىم بەغدا، ۱۹۷۵، ل ۱۳-۱۴.

²⁴ سەرچاوەى پىشوو، ل ۱۵.

پیشکەوتنی ئەم شیۆیه لەسایە ئەم میرنشینە بەهێزەو بوو کە بابا ئەردەلان
فەرمانپەرەوایی دەکرد و ئەم شیۆیه زمانی رسمی ناین و مەزەهەب و عەقیدە شاراوەکان
بوو لە هەوراماندا))²⁵.

لە شاعیرە ناودارەکانی ئەم شیۆیه مەولەوی تاوگۆزی کە خۆی شیۆه زمانی
هەورامی نەبوو تەنیا لە شیعەر نووسیندا هەورامی بەکاربردووە. ئەوەی سەرچ راکێشه
لە زمانی شیعری مەولەویدا، هەرچەندە شیۆی هەورامی بەکارهێناوە، بەلام وشە و
زاراوی ناوچەی سلیمانی و دەورووبەری زۆر تیا بەدی دەکری، لە هەندێ شیعریدا
ئەواندە لە شیۆی زمانی سلیمانی، دیالیکتی کرمانجی ناوەراست نزیک دەبێتەو هیچ
پێویست بە راڤە کردن و لیکدانەوێ وشەکانی ناکات و خەلکی ناوچەکانی دەروەوی
هەورامانیش لێی حالی دەبن :

گۆل چون روی ئازیز نەزاکەت پۆشان
وہ فراوان چوون سەیل دیدە ی من جۆشان

یان :

ئەم شەو دیارەن بانگم بێ شەرمەن
زایەلە ی سەمتوور کەللەم وەگەرمەن

زاراوی گۆران روژی لە روژان زمانی رسمی میرنشینە ئەردەلان و تا ماوێهە کیش
هی بابان بوو، ئەوەی شایەنی باسە ماوێهەکی زۆر ئەم شیۆیه دەوری خۆی وەک
زمانیکی ئەدەبی لە دەست داوە. نووسەرە کوردەکانی ناوچەی هەورامان و زەنگەنە و
کاکەیی کە بەم زاراوێهە قسە دەکەن بۆ نووسین زاراوی سلیمانی — سۆزانی بەکار
دەبن²⁶ ئەستێرە ئێم شیۆیه بەرەو کزیوون و نەمان رویشت، وە دوا شاعیری ئەم
شیۆیه مەولەوی بوو ١٨٠٦ — ١٨٨٢ کە بە یەکی لە شاعیرە گەورەکانی شیعری
کلاسیکی شیۆی گۆران دەژمێردری. لەوکاتەو کە بزوتنەوێ شیعری تازه لەنیوێ
یەکەمی سەدە ئۆزدەم دەستی پێکرد بە هاتنی نالی و هاوڕێکانی ئیتەر وەرە وەرە
بەکارهێنانی ئەم شیۆیه کەم بۆیەو و زۆر بەکەمی شیعری پێ دەنوسرا.

²⁵ د. مارف خەزەندەر، لەبایەت میژووی ئەدەبی کوردیەو، بەغدا، ١٩٨٤، ل. ٩٠.

²⁶ جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی ١٩٧٦، ل. ٢٢.

وهك لهوهو بهر باسمان کرد دروستکردنی شاری سلیمانی رووداوینکی گزنگ بوو لهسه‌رده‌می میرنشیننی ناوچه‌ی سلیمانیدا کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی کرده سهر باری خوینده‌واری و روشنبیری، چونکه به‌هۆی کردنه‌وه‌ی چهند مزگه‌وتی‌کی تره‌وه جگه له مزگه‌وتی گه‌وره ژماری خویندکاران و مامۆستا له زیاد بوونا بوو، به‌پیتی داب و نه‌ریتی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ه فقه‌ی ده‌رسی تیا‌دا ده‌خویند و مه‌لای زانا و لی‌هاتوو ده‌رسیان تیدا ده‌وته‌وه، له حو‌جره‌کاندا له ته‌ك ئه‌م ده‌رس خویندنه‌شدا شی‌عرو ئه‌ده‌بیات به زمانانی عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی و که‌م که‌می‌کیش به کوردی له ئارادا بوو.

میرنشیننی ناوچه‌ی سلیمانی (بابان) به‌راستی وه‌کو سه‌ربه‌خۆ وابه‌و تا ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی نۆزده‌م، له‌و کاته‌ی که ژیا‌نی ئه‌ده‌ب و خوینده‌واری کوردی له‌ناوچه‌ی سلیمانیدا په‌یدا بوو شی‌وه‌ی کرمانجی ناوه‌پاست وه‌ك زمانی ره‌سمی هه‌لی‌کی باشی بۆ هه‌ل‌که‌وت که‌ بلا‌وی‌ته‌وه و په‌ره‌ بسی‌تی ئه‌م سه‌رده‌مه‌دا له می‌ژوو‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا سی شاعیری به‌رز هاتنه‌ کایه‌وه، نالی ۱۸۰۰ – ۱۸۵۶ و سالم ۱۸۰۵ – ۱۸۶۹ و کوردی ۱۸۱۲ – ۱۸۵۰ بوون ئه‌م سی که‌له شاعیره دامه‌زێنه‌ری شی‌عری شی‌وه‌ی کرمانجی ناوه‌پاست بوون. په‌روه‌رده‌ی چاک‌ترین شی‌عری موس‌لمانی بوون به‌تایبه‌ت شی‌عری غه‌زه‌ل‌خانه فارسه‌کان، ئه‌م شاعیره‌نه جوان‌ترین وینه‌ی غه‌زه‌لو قه‌سیده‌و قه‌سیده‌ی پاله‌وانی‌یان به‌زمانی کوردی هی‌نایه به‌ره‌م. به‌ره‌مه‌می ئه‌م سی شاعیره بوو به‌بنه‌ما و سه‌رچاوه‌یه‌کی روونا‌ک و پر‌شن‌گ‌دار که‌له ناوچه‌ی سلیمانییه‌وه سه‌ری هه‌ل‌دا و تا ئی‌ستا به‌رده‌وامه و به‌شی‌کی زۆری کوردستانی گرتۆته‌وه. له به‌ره‌مه‌می ئه‌م سی شاعیره‌دا گه‌لی نمونه‌ی شی‌عری ده‌بینریت که به‌سه‌ر ئازایی و قاره‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورددا گوتراوه و فرمی‌سک درپژن بۆ روو‌خاندن و له‌ناو‌چوونی میرنشیننه کورده‌کان، به‌تایبه‌ت نالی له شی‌عری (تا فه‌له‌ك ده‌وری نه‌دا. . .) و سالم له شی‌وه‌نه‌که‌یدا بۆ بابانه‌کان و شی‌وه‌نی مه‌حمود ئاغای شی‌وه‌که‌ن. نالی له‌و شی‌عه‌یدا که به‌هۆی کۆچی دوا‌یی سلیمان پاشای بابانه‌ویه و پی‌رو‌زبایی له ئه‌حمه‌د پاشا ده‌کا، نالی گه‌وره‌یی و مه‌زنی ئه‌و دوو پاشایه ده‌رده‌خا و ده‌لی :

تا فەلەك دەورەى ئەدا سەد كەوكەبەى ئاوا نەبوو
كەوكەبەى مېهرى موبارەك تەلەعتى پەيدا نەبوو²⁷

تا سلیمانان نەبوونە سەدرى تەختى ئاخیرەت
ئەحمەدى موختارى ئیمە شاهی تەخت ئازا نەبوو
نالی پەیوەندیەکی تایبەتى لەگەڵ سلیمان پاشای بابان و ئەحمەد پاشای کوریدا
هەبوو. ئەم پەیوەندیەش، بەو بەلگانەدا دەردەكەوى كە لەو غەزەلانەى نالیدا
دەبێنرێن بۆ نمونە : ئەو غەزەلەى كە سەرەتاكەى بەم دێرە دەست پى دەكات :
بولبولی تەبعم ئەوا دیسان سەنا خوانی دەكا
كە تیادا دەلى :

هودهودى دل حەبسى بەلقىسى سەبای دیوہ یەقین
خوى كە دامینگیری شاهی ئاسەفى سانى دەكا
هەرۆهە :

ئەم تاقمە ممتازە كەوا خاسەى شاهن
ئاشوبى دلى مەملەكەت و قەلبى سوباهن
جگە لە قەسیدە درێژەكەى كە بۆ سالمى ھاوڕپى ناردوو و چەند قەسیدەى كە تر ،
بەلام گرنگرتین بەلگە ئەوێهە كە ((رۆژھەلات ناس و كونسولتى كورد لە پاريس
خۆدزكو لەناوھراستى سەدەى نۆزدەمدا لە سالى ١٨٥٣ چاوى بە ئەحمەد خان ناویك
كەوتوو، خەلكى سلیمانی بوو و لە ئەستەموولەو چوو بۆ ئەوروپا، خۆدزكو
هەوالى شاعیریەتى نالی لەو ئەحمەد خانە بیستوو و گویا دۆستیشى بوو))²⁸

---

²⁷ دیوانى نالى، لىكۆلینەو و لىكدانەو، مەلا عبدالكریمى مدرس و فاتح عبدالكریم، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٦.

تیبینیەكى پێویست : هەرچى نمونە شیعریەکانى نالی هەبە لەم سەرچاوەى پێشوو دیوانى نالی و
فەرھەنگى نالی، لىكۆلینەو و ساغ کردنەو، د. مارف خەزەندەر، بەغدا، ١٩٧٧ وەرگرتوو، لەكاتى خۆیدا
لەبەر ئەوێ قەبارەى نامەى ماستەرەكە گەورە نەبى ئەم تیبینیە بۆ ئەو شیعرا نەبە كە سەرچاوەمان
نەتوسیوو.

²⁸ دیوانى و نالی و فەرھەنگى نالی، لىكۆلینەو و ساغ کردنەو، د. مارف خەزەندەر، بەغدا، ١٩٧٧، ل ١٥.

شیعره‌کانی نالی به‌لگهی گه‌لی دیارده و راستی ده‌ستکردی و وه‌ستایی نالین و ده‌توانین له ریگای شیعره‌کانیییه‌وه، ئەو شیوازه تاییه‌ته‌ی نالی په‌یره‌وی کردووه ب‌سه‌لمینین که‌وا نالی له‌سه‌ر ئەو باوه‌ره بووه که زمانی کوردی له‌و پله‌و پایه‌دایه که شیعره‌ی به‌رزی پی‌بوتری، دیاره هه‌ر له‌راستیشدا نالی زمان به‌ وه‌سیله داده‌نی مانا و وینه‌ غایه‌ته له‌شیعردا، ئیتر شیعره‌ی ئەو به‌رزه چونکه مانای له‌ پله‌ی مانای شیعره‌ی شاعیره هه‌ره به‌رزه‌کانی شیعره‌ی موسولمانیییه، با زمانه‌که‌ی تازه بی، واته تاقیکردنه‌وی ئەم جو‌ره شیعره‌ی زۆر نه‌بی، نالی له‌ ئەنجامی ئەو بیره‌وه بووه که ریچکه‌ی شکاندو هه‌ر به‌وه‌نده رازی نه‌بوو که به‌ کوردی شیعر بل‌ی به‌لکو خۆی خسته به‌ر تاقیکردنه‌وه و ئیمتیحان‌یککی گه‌وره‌شه‌وه. ئایا ده‌توانی به‌زمانی کوردی قوتابخانه‌یه‌کی شیعره‌ی کوردی دروست بکات و خۆی بکاته گه‌وره و رابه‌ری ئەو قوتابخانه‌ی شیعره‌یه؟

ته‌بعی شه‌ککه‌ر باری من کوردی ئەگه‌ر ئینشا ده‌کا
ئیمتیحانی خۆیه مه‌قسوودی له‌م عه‌مدا وا ده‌کا

یا له‌مه‌یدانی فه‌ساحه‌ت به‌ میسلی شه‌هسوار
بی ته‌ئه‌مول بۆ هه‌موو نه‌وعه زمانی راده‌کا
که‌س به‌ ئەلفازم نه‌لی خۆ کوردیه خۆ کردیه
هه‌رکه‌سی نادات نه‌بی خۆی تالیبی مه‌عنا ده‌کا

ئەو هه‌ولانه‌ی پیش نالی و سالم و کوردی دراو، هه‌ولتیکێ تاک و ته‌راو دووره په‌ریزن و ئەه‌گرچی به‌شیکێ گرنگی ئەده‌بی کلاسیکیان پیکدین، به‌لام ئەوان بۆخۆیان، قوتابخانه‌یه‌کی ئەده‌بیان دروست نه‌کردووه. له‌به‌ر ئەوه بۆمان هه‌یه بلین دروست بوونی کلاسیکیه‌ت وه‌کو بزوتنه‌وه‌یه‌کی ئەده‌بی خاوه‌ن هه‌ل و مه‌رجی بابه‌تی و خۆیی و وه‌ک قوتابخانه‌یه‌کی خاوه‌ن هه‌موو رێو شوین و یاسا و ده‌ستوریکێ باو و زانراوی ئەده‌بی کلاسیکی، له‌سه‌رده‌می بابانییه‌کاندا دروست بوو²⁹ بیگومان سه‌رده‌م و

²⁹ که‌مال میراوده‌لی، سه‌ره‌تایه‌کی بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی شیعره‌ی کلاسیکی کوردی، دیداری شیعره‌ی کلاسیکی

کوردی، ناماده‌کردنی همه‌سه‌عید همه‌که‌ریم، بغداد، ۱۹۸۶، ل ۷۷.

دەوروپەر بەبابەتی سەردەمی پەیدا بوونی بیرو رای نوی لەناو گەلانی هاوسی و گەلانی دوورتدا دەورێکی گاریگەری هەبوو لەو سەردەمی نالیدا و لەسەر ئەم قوتابخانە شیعریە تیا هاتە کایەوه. هەرچەندە لە کوردستاندا بیرو هەستی نەتەواپەتی سەری هەلنەدابوو، بەلام بەپێی سەردەمەکی کەوتیبوو سەدە و نۆزدەم و دوا بەرپا بوونی شۆرشی مەزنی فەرەنسە کە لە ساڵی ۱۷۸۹دا هەلگیرسابوو ((رەنگدانەوی بیرباوەری ئەوروپای سەرمایەداری لەولاتی عوسمانلی و رۆژھەلاتدا بەتایبەتی کە عوسمانلی راستەوخۆ رووبەرپووی ئەوروپا دەوێستوو، لەهەمان کاتیدا کەوتیبوو بەر تەکانی هیڤشی ئابووری و ژیانی کۆمەڵایەتی پیشکەوتووی ئەوروپا، کاریکی ئەوتۆی کردبوو کە چەکەرە نیشتمان پەرورەری نوی و هەستی نەتەوه پەرستی لەم ولاتانەدا و لەناو ئەوانا لە کوردستانی عوسمانیشدا پەیدا ببێ))³⁰ نیشتمان پەرورەری و هەستی نەتەواپەتی نالی لە زۆربەی شیعەرەکانیدا رەنگی داوێتەوه بە جوانترین قەسیدە ئەو بیرە خۆی بە زمانی کوردی داڕشتوو لەم مەیدانەدا وەنەبێ نالی تاکە سوار بووبی و بەتەنیا کەوتیبێتە تۆزکردن بەلکو سالم و کوردیش سواری ئەسپی بەلاغەتی کوردی بوون و ئەملاو ئەولایان لە نالی گرت. سالم لە قەسیدە قارەمانییە بەناوبانگە کەیدا (لیم گەڕین...) ئەگەرچی بۆ میرنیشینی سلیمانی شیوەن دەکا، بەلام سەرانسەری قەسیدە کە بۆ دیاریکردنی قارەمانییەتی و لاوچاکی و ئازایی کوردە سالم لە ئەدەبی کوریدا وەکو شاعیریکی گەورە غەزەل و داستانی وقارەمانی و قەسیدە لاوچاکی ناسراوه :

لیم گەڕین با گوێشەگیر بم دەستەو ئەژنۆ کەف زەنان

گیژەلۆکە بای نەدامەت تاری کرد سەفحە جیھان

ساعقە و بەرقی غووسەت زولمەتی دا شەرق و غەرب

بەردەبارانە بە مەخسوسی لەسەر مولکی بەبان

چاوی عییرەت هەلپەرە ئەی دل لە وەزعی دەهری دوون

سەیری کە رۆمی دەلەک چی کرد بە زومرە کورد زمان

سالمیش وەک نالی بۆیدەرکەوت کە زمانی کوردی لە رازاندنەوه دەربڕینی مانا و

مەبەستی شیعردا سەرمایە و خەزینەیهکی ورد و جیلو بەخشە و ئەم جۆرە شیواز و

³⁰ محمد مەلا کریم، نالی لە کلارۆژنە شیعەرەکانییەوه، بەغداد، ۱۹۷۹، ۵۱ ل.

دەرپرینه تایبەتە بە مەلەبەند و ناوچەى شیخی گەورەو، جا بۆیە سالم شیعی کوردی بە سەرمايە و دیاری زیرە دادەنئ و لە سلیمانییەو دەیا بۆ کرمان کە مەلەبەند و سەرچاوەى ئەم جوړە دەرپرین و شیوازەیه. لیژەدا ویستویە ئەو قسەو پەیوەندەى ناو خەلکى ناوەخنى دپړه شیعرەکانى بکات کە دەلێن زیرە بۆ کرمان دەبا.

زیرە سەرمايەیه بۆ سالم و کرمانى دەبا
شیعی کوردی کە بدا جیلوه لەلای شیخی کەبیر

سالم هەر بە مەبەستى پەیرەوى کردنى رێبازە ئەدەبیەکەى نالیووە شانازی بە زمانى کوردیووە کردوو و نەویستوو، وەك لەووە بەر باو بوو بە زمانى بیگانه شیعر بلئ ئەگەرچی زۆر بە تواناو شارەزاو قەلەم رەوى ئەم زمانانەش بوو بۆیە وەلامى یارە خوشەویستەکەى دەداتەووە لەو دپړه شیعرەدا مەبەستى ئەوێه کە بە زمانى خۆى نەبئ وەلام ناداتەووە و خۆى وا پیشان دەدات کە شارەزاو بەلەدى ئیستىلاحى ئەوان نییە.

وتم جه ناب به لئه د نیم ئیستیلاحى ئیوه، من کوردم

مستەفا بەگى کوردیش بە شیعرە پڕ هەست و سۆزە ناسکەکانییەو ھاوڕێیەتى نالى و سالمى کردو رابەریتی ئەم قوتابخانە شیعییەى بە ئەركى سەرشانى زانى و هەر بەزمانى پاراوى کوردی و شوێن کەوتنى نالى و سالم لە دەستور و رێبازى شیعریدا پارچە غەزەل و قەسیدەکانى دارشت، مەبەستە شیعییەکانى لەگەڵ مەبەست و ناوەرۆكى شیعرەکانى نالى و سالمدايە، لەگەڵ ئەوێه بە گشتى شیعرەکانى غەزەلى دلدارییە، بەلام سۆزى کى قولئ نیشتمانیشى تێدايە و دلسۆزى و خوشەویستى بەرامبەر بەگەل و نیشتمانەکەى بە زمانى شیرینى خۆى دەردەبڕئ، لە ماتەمنامە (وەسیەت نامە) بەناوبانگەکەیدا کە بۆ کۆچى دوايى خۆى وتوو دەلئ :

عەزیزان من ئەوا رۆییم لەلاتان
لەمەزلۆمان بەلا چۆل بئ ولاتتان
کە ئیوەن پادشای لوتف و عەدالت
بەخوا حەیفە برەنجینن گەداتان

ئەمەن و جەفا فیراق و ئەمیدی و صالی یار
کاغەز رەفیقی رۆژمە شەمیش ئەنەسی شەو
(کوردی) دلیری عەرسە ی نەزم و فەستاحەتە
جەولان دەکا هەمیشە وەکوو بەرقی تیژپەو

ئەو سێ شاعیرە نالی و سالم و کوردی بوون بە دامەزرێنەر و رابەری ئەم قوتابخانە
ئەدەبییە تازەییە، هەر بەم بۆنەییەو هەندێ لە میژوو نووسانی ئەدەب و لێکۆڵەرەوان بە
قوتابخانەی (نالی) یان قوتابخانەی (نالی و سالم و کوردی) و جارجارەش ئەم قوتابخانە
ئەدەبییە تازەییە ناودەبەن بە قوتابخانەی بابان³¹. بەکارهێنانی زاراوەی (بابان)
بەهەڵەییەکی روشتووی گەورە دەژمێردرێت، بەلای ئێمەو بەهیچ جورێک رەوا نییە کە
ئەو ناو کە ناوی بنەمالەییەکی دیاریکراو بدرێتە پال قوتابخانەییەکی ئەدەبی کە رابەرانی
و پەڕپەرەکانی بەهیچ جورێک پێوەندییان وەک خێزان بە بنەمالەیی بابانەکانەو نییە،
ئەمە لەلایەکی تریشەو بابانییەکان بەتایبەت میرەکانیان هیچ رۆل و
دەوریکی گرنگی ئوتۆیان نەبوو لە هاتنە کایە و دروست بوونی ئەو قوتابخانە
ئەدەبیەدا. ئەم مەبەستە سەرەو لەم خالانەدا دەردەکەوێ :

۱. هەرچەند میرە بابانییەکان، رووناکیرو خوێندەوارو دڵسۆزی زانست و خوێندن
بوون و گەلی بەلگە هەییە کە یاریدەو کۆمەکی خوێندەوارو مامۆستاو فەقێکانیان
کردوو، بەلام خۆیان زۆربەیی نامەکانیان و نووسینەکانیان بە زمانی بیگانه بوو، واتە
عەرەبی و تورکی و فارسی.

۲. تا ئێستا هیچ نوسراو دیکۆمێنتێک دەرنەکەوتوو کە میرە بابانییەکان بە
فەرمانیکی میری داویان لە خەلک و خوێندەوارو شاعیرەکان کردبێ کە بە زمانی
کوردی شیعر و بەرهەمەکانیان بنوسن، واتە داھێنانە کە لەلایەن ئەوانەو نەبوو، بەلکە
گەلی بەلگەیی زانستی هەییە ئەو دەسەلمێنن کە ئەو سێ شاعیرە بەتایبەت نالی خۆیان
خۆکردانە ئەو رێبازە نوێییان گرتۆتە بەر، ئەگەر ناوی قوتابخانەییەکی شیعر بەناوی

³¹ لەوبارەییەو پێوانە: معروف خەزنەدار، مؤسس الادب الکردی الحدیث فی کردستان الجنوبیة نالی، ((شمس
کردستان-رۆژی کردستان))، العدد ۶۵، ت ۱، ۱۹۷۱، بغداد.

کهسان و بنه ماله یه که وه رهوا بیټ، راستر وایه ئەو قوتابخانه شیعریه به ناوی نالیه وه بیټ، یان نالی و هاوړیکانی.

۳. جگه له میرنشینى بابان چهند میرنشینى تر له کوردستاندا ههریه که وه سهرده میټک فەرمانپره وایان کردوه، بیگومان لهو سهرده مانه شدا شاعیرو نووسه ریان هه بووه، به لām ههرگیز ناوی قوتابخانه ی شیعریه به ناوی میرنشینه کانه وه نه بووه.

له بهر ئەو راستیانیه سهرده وه وهک هه ندیک له میژوونوسانی ئەدهب و نووسهران دنوسن قوتابخانه ی نالی یان نالی و هاوړیکانی باشتین و راستین ناویکه بو ئەو قوتابخانه شیعریه. خۆ ئەگەر به ناوی شوین و ناوچه ی ژیا نی سهره له دانی شاعیره کانیشه وه بیټ ئەوا به لای ئیمه وه قوتابخانه شیعرى ناوچه ی سلیمانی به باشت ده زانن.

زمانی ئەدهبیه یه کگرتوو

ههول و کۆششی نالی و هاوړیکانی که رابهرو دهسته ی یه که می ئەم قوتابخانه ئەدهبیه بوون له خالیکی سهره کیدا ده رده که وئ ئەویش گۆرانی ئەو په پیره وه دووردریژه بوو که له میژووی ئەدهبدا په پیره ده کرا که بریتی بوو له نووسین به زمانی نه ته وه کانی دراوسی. شیعر و دیوانی شیعر به زمانی کوردی ریبازی خۆی گرت و دهسته ی دووهم له شاعیرانی ده وره بهری سلیمانی و ناوچه کانی تری کوردستان به پیر ئەو بزوتنه وه ئەدهبیه وه هاتن.

دروست بوونی زمانی ئەدهبیه یه کگرتوو شیوازیکی تایبته و یه کیکه له خاسیه ته کانی شیعرى ئەم قوتابخانه یه. مه به ستمان له زمانی ئەدهبیه یه کگرتوو ئەو شیوه زمانه یه که شاعیرانی دامه زینه رى ئەم قوتابخانه ئەدهبیه کردیان به زمانی شیعرى خۆیان، ئەم شیوه یه بوو به زمانی شیعرى شاعیرانی دواى ئەمان و پیره و یان کرد و تا ئیستا ههر به رده وامه.

شیوه زمانی سلیمانی (قه‌لاچوالان) واته ئەوانەى لەم قه‌لاچوالانەوه هاتبوونە سلیمانی. بوو بە بنه‌ما و بنچینه‌ى ئەم زمانه‌ ئه‌دهیه‌ به‌ وشه‌ و زاراوه‌ى ناوچه‌کانى ده‌وروبه‌رى سلیمانی، به‌شه‌ شیوه‌کانى دیالیکتى کرمانجى ناوه‌راست ده‌وله‌مه‌ند کرا. ئەو شاعیرانه‌ى له‌ ناوچه‌کانى ده‌وروبه‌رى سلیمانیدا سه‌ریان هه‌لدا. یان راستر بۆلێن له‌ به‌شه‌ دیالیکته‌کانى تری دیالیکتى کرمانجى ناوه‌راست په‌یدا بوون، زمانى ئه‌دهبى ئەم قوتابخانه‌ نوێیه‌یان به‌کار ده‌برد. به‌ره‌مه‌ شیعریه‌کانیان بوو به‌هۆى به‌رده‌وامى و چه‌سپاندنى شیوه‌ى سلیمانی و بووه‌ زمانى ئه‌دهبى یه‌کگرتوو.

ئێمه‌ لێرده‌ا له‌هه‌ر ناوچه‌یه‌ک که‌ له‌ رووى دابه‌ش بوونى جوگرافىای زمانه‌وه‌ سه‌ر به‌ دیالیکتى کرمانجى ناوه‌راستن که‌ پێکهاتوه‌ له‌ چوار به‌ش (سلیمانی، سۆرانى، موکریانى، ئه‌رده‌لانى) له‌ هه‌ر به‌شه‌ شاعیریك وه‌ک نمونه‌ وه‌رده‌گرین بۆ دیاریکردنى ئەو مه‌به‌سته‌ واته‌ (شیوازی زمانى ئه‌دهبى یه‌کگرتوو).

وه‌ک ئاشکرایه‌ نالی مامۆستاو شاعیری گه‌وره‌ى ئەم رێبازه‌ ئه‌دهبیه‌ په‌روه‌رده‌ى خاك و خۆلى شاره‌زووره‌، به‌لام شیوه‌ى زمانى شاره‌زوورى نه‌کردوه‌ به‌ زمانى ده‌رپړینى شیعره‌کانى، به‌لكو بۆ به‌دییه‌تانی ئامانجه‌ سه‌ره‌كى و گرنه‌كه‌ى شیوه‌ى سلیمانی کرد به‌ زمانى شیعری خۆى.

هه‌ر له‌ناو ئەوانه‌دا که‌ رێچکه‌ى نالی و سالم و کوردییان گرت واته‌ ده‌سته‌ى دووهم، ده‌بینین مه‌حوى ۱۸۳۰ - ۱۹۰۶ هه‌ر ئەو زمانه‌ ئه‌دهبیه‌ى نالی به‌کارهێناوه‌ له‌ شیعره‌کانیدا و هه‌رچه‌نده‌ خۆى به‌ قه‌له‌نده‌ریكى کورد ده‌زانى، به‌لام شانازی به‌ دیوانه‌ شیعریه‌که‌یه‌وه‌ کردوه‌ و خۆى له‌ ریزی پادشاو سه‌رکرده‌کاندا داده‌نى:

بنسووسه‌ پیری دڵم ئەمرى کرد ، ئیتاعه‌م کرد
له‌ ئیبتیداوه‌ که‌ به‌یتى مونا سېبى دیوان
گه‌دایه‌كى وه‌کو (مه‌حوى)، قه‌له‌نده‌ریكى کورد
میثالى پادشه‌ه‌ى فوره‌سه‌، صاحیبى دیوان³²

³² دیوانى مه‌حوى، لێكدانه‌وه‌ و لێكۆڵینه‌وه‌ى مه‌لا عبدالکریمى مدرس و محمدى مه‌لا کریم، به‌غدا،

هەر له ناوچهی سلیمانیدا حەریق (١٨٦٥ - ١٩٠٩) یه کێکه لهو شاعیرانهی سهر بهم قوتابخانهیه دادهنری، ئهگهر چاویک به دیوانی حەریقدا بگێڕین و شیعهرهکانی له گهڵ شیعهرهکانی نالیدا ریزیکهین، کاریگهری نالی و شیوازی نالی به شیعهرهکانیهوه دیاره تارا ددهیهك ئهگهر بلیێن حەریق یه کێکه له قوتابیه زیره کهکانی نالی بهههلهدا نهچووین، له بهر ئهوهیه له زمانی ئهدهبه کهی و تهنانهت له ورده کاری و قولی واتاو به کارهێنانی بابتهکانی رهوانبێژیشدا پێرهوی نالی کردووه و مامهلهی له گهڵ وشه و دارشتنی مانا ئارایی و به کارهێنانی رهگهز دۆزیدا کردووه :

تاووسی که له سهر زینتی بالی سهری دانا
ئهمنیش به پڕ فکروه بهی سهر و قه رارم

کهوتوو مه ئه ژێر دهستی شه یاتین و نه قسم
دهستی بدهره دهستی شکسته م به عینایهت

بۆ چ ههر ئه من مه خمووری بادهی مهستم؟
یا ههر من سه رمهستی جامی ئه لهستم
من له بهر چاوی وتم بۆ مهزه چابوو لیوت
ئهو ئه لێ جامی مهیه چا نییه بۆ تو نابی
له و کاتهی که نالی له باسی عه شقی مه جازیدا ده لێ :

عه شقی که مه جازی بی خواهیش که مه ئیلا کچ
شیرین کچ و له یلا کچ، سه لما کچ و عه زرا کچ

ده بینین حەریق له عه شقی حه قیقیه وه ده دوی و وه لامی نالی بهم شیوهیه ده داته وه :
عیشقت که حه قیقی بی تالیب مه به ئیلا کوپ
هه م حه زره تی له ولا کوپ هه م یوسفی والا کوپ

لێره دا ده بینین نالی و حەریق زۆر به راستی و له جی خۆیدا له عه شق ده دوی و
عه شقی مه جازی و حه قیقی لێک جودا ده که نه وه، هه رچی بۆچوون و به کارهێنانی
عه شق و دل داری ئیستایه له ئه ده بدا به هه له به عه شقی (حه قیقی) له قه له م ده درێ.

واتاكانيان به پيشه وانه وه به كارده برين، به لام نهوان به راستی و ههريه كه به پي واتای
خۆی به جی خۆیدا به کاریان هیناوه.

سالم دهلی :

ته له ب کاری حه قیقه ت خاتری سالم له باتن دا

ئه گهرچی زاهیرهن دلدادهی عیشقی مه جازیکم

جگه له ناوچهی سلیمانی شاعیرانی کهرکوک و گهرمیانیش زمانی ئهم قوتابخانه
ئه ده بیهیان کردوه به زمانی شیعره کانیان و ورده ورده وازیان له شیوهی گۆرانی
(هه ورامی) هینا. که به تایبته له ناوچهی گهرمیان و ده وره بهری کهرکوکدا باوو بوو.
شیخ رهزای تاله بانی ۱۸۳۵ - ۱۹۰۹ هه ره بهو شیوهیهی سلیمانی شیعره کانی
دارشتوو، ههستی نه ته وایهتی و خۆشه ویستی زمانی کوردی له لای شیخ رهزا به جوړی
له دلو ده روونیدا چه سپیوو که شیعره به زمانی کوردی له گه وه ره به نرخ ترو پر
حیکمهت تر ده زانی و ده لی :

زوبدهی مه تاعی حیکمه ته ئهم شیعی کوردیه

هه ره زانه بی موباله غه حه رفی به گه وه ری

جامه ی حه یاتی عاریهت کورته زینه هار

ئالوده دامه نی مه که بو پیچی میزه ری

*****

ده مکوژی حوکه ده زانم به خدا حوکه حه بیب

وه ره سا به شقی خدا دهس له یه قه م به رده ته بیب

*****

تالعم نه حسه ده ترسم که به ئازاری فیراق

بهرم روژی نه بی ده وله تی وه سلم به نسیب

له ناوچهی سۆران حاجی قادری کۆبی ۱۸۱۷ - ۱۸۹۷ که یفی و ئه خته ره خۆیان کرد
به میرات گری نالی و سالم و کوردی و هه ره بهو شیوهیهی نهوان شیعیان نووسی و
حاجی قادر دهیزانی شیعره بو کی ده لی، له بهر نه وه به شیوهیهی شیعری نووسیوه
زۆریه ی هه ره زۆری میله ته که ی تی بیگات، هه ره ئه و پيش ده ستیه ی حاجی قادریش بوو
رئی بو غه زه لی نیشتمانی و شیعی کۆمه لایه تی سیاسی خۆش کرد له نیوه ی یه که می

سەدەدی بیستەمدا. وەك پێشتر وتان حاجی ئەو مەبەستەى لا گرنگ بوو بۆ پێپەڕەى
ئەو شیوە زمانەى کردوو لە دارشتنى شیعەرەکانیدا :

کە هەستا قامەتى بەرزى لە فەرقى تاوێ کو ئەرزی
پەریشان زوڵقى سەد تەرزی بەیە کدا دارژاو لەرزی

*****

لەسەر شەو روژی داناو مەلێن فێسى لەسەر ناو
لەبەر با جامى یاقووتى بە میشكى وشكى داداوه

لەناوچەى موکریاندا دوو شاعیری مەزن سەریان هەلدا و بوونە پێپەڕەى گەری رێبازە
ئەدەبیەکەى ناوچەى سلێمانى ئەوانیش عەبدوللە بەگى میسباحو دیوان و وەفایى بوون.
ئەم دوو شاعیرە لەرووی زمانى شیعریانەو هەر ئەو شیوازەى شاعیرانى ناوچەى
سلێمانیان بەکار بردوو. لەلایەکی تریشەو کارىگەری نالى و کوردی لە شیعەرەکانیاندا
بەتایبەت لەلای وەفایى بە ئاشکرا دەبینرێ. وەك محەمەد على قەرەداغى دەلێ :
ئەوێ من بۆم دەرکەوتوو وەفایى بە شیعەرەکانى مامۆستای شاعیرانى کورد (نالى)
هۆگر بوو و گەلێ جار ماناکانى ئەوێ هیناوه و خۆى بەرگێکى تازەى لەبەر کردوون³³.
ئەگەر بەوردی سەرئەجى دیوانى وەفایى بدەین لە زۆر لای قەسیدە و غەزەلەکانیدا
کارىگەری مستەفا بەگى کوردیش بەدى دەکری. ئەمانە چەند دێرێکى وەفایى کە
بەلگەى ئەو راستیەن :

نەو بەهار نۆبەرەى شکۆفە و گولن

یا غونچەى دوگمەکەى سینهکەى وازن

بە نەسیم دەپشکوون با غونچە سیوان

بە با لە ئاهى من دوگمە دەترازان³⁴

نەداغى جەرگى خۆم زانى، نە مایەى بەرگى خۆینینم
شاهیدی دەستى عیشقم، لاله رەنگم، من کە پرو لالەم

³³ دیوانى وەفایى، میرزا عەبدولەجیمى سابلاخى، لێکۆڵینەوێ محەمەد على قەرەداغى، بەغدا، ١٩٨٦، ل. ٣٥.

³⁴ دیوانى وەفایى، ل. ٨٨.

بوخۆت سهرمه شقى. زولف و ده رسى بالآت دام و ئەز چ بكم؟
نیشانه و دەس خەتى خۆتە ئەگەر ئەلفم ئەگەر دالم

*****

ئەمن ئوقتاده بوم تۆ خۆت بە روحت دەست گیرم
بوی پەشیمانی نەشیوہی تۆیە، ئەى خورشیدی ئیقبالم³⁵

*****

ئەلئەمان سەرتا قەدەم سوتام و جانانم نەھات
چاۋلە سورمەى خاکی رى بووم راحەتى جانم نەھات
خال و خەت گولزار و رەنگى شوخى بى باکم نەدى
زولف و روو هیند و فەرەنگى شاھى خوبانم نەھات
ئەى عەجەب گریام وەکو ھەورى بەھاران و کەچى
پیکەنینى ئەو گولەى کاکۆل پەرتشام نەھات³⁶

ھەر بەو شیوہیە لەلای ئەدەب زمانى شیعری ئەمیش بەردەوامى ئەو زمانە
ئەدەبیە یە کەگرتووەیە چ لەرووی شیوہ زمان و وشە و زاراوە، چ لە رووی پێرەوی
ریبازی شیعری ئەم بزوتنەوہ ئەدەبیەشەو، خاسیەت و شیوازە تایبەتیەکانى قوتابخانەى
شیعری ناوچەى سلیمانى پێوہ دیارە :

بە کەمەندى زولقى خاوت، دلئى ئیمە کەوتە داوت
عەجەبا کە شەھسوارم بە شکاری مەى نەزانى؟
ئەدەبا بە شەرتى جارن، ئەمنم کە جان سوپاران
کە نەلئى رەقیبى نادان بە وەفا نەبوو فلانى³⁷
بوو بەشى مە خواری یە لەو قامەتى شیرینی تۆ
خار و خورما پیکەوہ دەگرئى _ ئەگەر نەخلى _ روتەب

³⁵ دیوانى وەفایى، ل ٦١.

³⁶ سەرچاوەى پێشوو، ل ٢٣.

³⁷ دیوانى ئەدەب، یادگارى عبدالله بەگى مصباح دیوان، چاپى سێیەم، ھەولێر، ١٩٦٦ز، ل ١٠٩.

يا ره ب ده بى هه ر ئه من و ئه تۆ بين به بى ره قيب
بگرم له گه رده نى بجه م، ئه و زولقى تابه تات

*****

گه ر موخه بيه ر بى له هه ر دوو عالم و خه ندىكى تۆ
خه نده يىك له و دل به ره نادا به دوو عالم (ئه ده ب) 38

به شى چواره م و دوا به شى دىاليكتى كرمانجى خوارو و ئه و به شه يه
كه ده كه ويته سنوورى هه ريمى ئه رده لانه وه كه تا سه رده مى پيدا بوونى
قوتابخانه ي شيعرى كلاسيكى نوئ شاعيرانى ئه و ناوچه يه به دىاليكتى
گۆرانى (شيۆه ي هه ورامى) شيعريان دهنوسى، به لام زمانى ئه ده بى ئه م
قوتابخانه تازه يه به ره و ئه و ناوچه يه ش هه نكاوى ناو شاعيرانى ئه رده لانه ش
به پير ئه و بزوتنه وه ئه ده بيه وه هاتن و شيۆه ي سليمانيان كرد به زمانى شيعرى
خۆيان. له و شاعيرانه سالمى سنه و مه جدى، به ره هه مى شيعرى ئه مانه نمونه ي
شيعرى به رزى ئه و ناوچه يه بوو. له شيعره كانى مه جديدا شيوازه تايه تيه كه ي
ئه م قوتابخانه تازه يه به دى ده كرى و ئه وانيش به زمانى ئه ده بى شاعيرانى
ناوچه ي سليمانى ناشنا بوون و كرديانه زمانى شيعره كانى خۆيان. به و
شيۆه يه سالمى سنه و مه جدى و چه ندانى تريش بوون به ئه ستيره ي پرشنگدارى
ئه م قوتابخانه ئه ده بيه له ناوچه ي ئه رده لانه دا، مه جدى به م شيۆه يه وه سفى
ياره كه ي ده كا و ده لئى :

له دوولا زولقى لاو لاوه له سه ر رووى قامه ت ئالاوه

خه م و پيچى هه موو داوه، چ له م لاوه، چ له و لاوه

موژهى وه ك نيشى په يكانه، هه ميشه كارى پيكانه

دلئى هه ر خويش و بيگانه ي به ئه م په يكانه پيكاوه 39

38 عبدالله به گى مصباح - ديوان، شاعبرى گه وره ي خاكى موكرىان، ليكوئيلنه وه و بلا و كرده وه، نووسينى

دكتور مارق خه زنه دار، به غدا، ١٩٧٠، ل ٢٧، ٢٦، ٢٥.

له سنهوه بهرهو کرماشان برۆین دهیین که دامینی چای دالهۆ له دهشته پان و بهرینه که ی مایدهشتدا، شاعیری بهدیمهنی ئهم ناوچهیهش سهید یه عقووبی مایدهشتی ۱۸۰۸ - ۱۹۰۶ که ۹۸ سال ژیاوه یه کیکه له شاعیرانی شیوهی که لهوپی دیالیکتی لوپی و بهشیوهی خۆی و شیوهی گۆرانی (ههورامی) شیعری نوسیوه، کاریگهری زمان و ئهدهبی نالی و ئهم قوتابخانه نوییه له ههندی له پارچه شیعرهکانیدا رهنگی داوه تهوه، چ له رووی شیوازی به کارهیتانی شیوه زمانهکهیهوه و چ له رووی شیوه و فۆرمی شیعرهکهیهوه زۆر کاریگهر به نالیهوه :

قودرهتی حق بین ته ماشاکن که لهو یه که قهتره ئاو
نار و نارنجی یو لیمۆ لهو شه که رنه ی کردووه⁴⁰

کاریگهر بهو غهزه لهی نالی که بهم دێره دهست پی دهکا :
گولبونی قهدت له قوبیهی سینه غونچهی کردووه
غونچه بهم شیرینییه قهت نهیشه که ر نهی کردووه

دیسان سهید یه عقووب دهلی :

روخساری تۆ وهک مانگ و دوو زولفت وهکو عهقره و
هه رچه ند که قه مهر عهقره وه رازیم به قه زاوه⁴¹
ئهم شیعره کاریگهر بهو غهزه لهی نالی که بهم دێره دهست پی دهکا :
زولفت به قهدت دا که په ریشان و بلاوه
ئه مپۆ له منی شیفته ئالۆز و به داوه

له ئه نجامی ئهم لیکنۆلینه وهیه دا دهتوانین بلین زمانی ئه ده بیی یه که گرتوو شیوازیکی سه ره کی و دیاره له م قوتابخانه شیعریه دا و ئه گه ر چاوێک بگێرین به زۆریه ی غه زه ل و قه سیده کانی ئه و شاعیرانه ی له م به شه دا با سمان کردن و ههروه ها ئه و شاعیرانه ی تریش

³⁹ علاءالدین سجادی، میژووی ئه ده بی کوردی، چاپی دووه م، به غدا، ۱۹۷۰، ۴۱۸.

⁴⁰ دیوانی سید یعقوب ماهیدهشتی، بسعی و اهتمام، محمد علی سلطانی، ۱۳۶۲هـ، ص ۲۴.

⁴¹ سه رچاوه ی پیشوو، ص ۲۵.

که سەر بەم رییازە ئەدەبیەن، بەگشتی لە بەرھەمی شیعری ھەموویاندا ئەم شیوازە بەدی دەکری ئەم یەکییتی شیوازەش لە زماندا لە ئاستە جیاوازیەکانی زماندا دەردەکەوی، وەک لە ئاستی فۆنیتیک (دەنگسازی) و مۆرۆفۆلۆژیە (وشەسازی)دا دەردەکەوی. وەک تۆفیک وەھبی لە باسی پەیداوونی شیوەی سلیمانییدا دەلی: زۆری پێ ئەچوو شیوەی ئەردەلانی شارەزور بەرە بەرە دەستی کرد بە تیکەلەو بوون لەگەڵ شیوەی قەلاچوالانی باباندا لە سلیمانی بەلام دەبی بزانی کە ئەم تیکەلەویە ھەر لە مەیدانی فۆنیتیک و مۆرۆفۆلۆژی، وە وشە وەرگرتندا رووی دا⁴². ھەرچی لە رووی (رستە سازیەو) سینتاکسە ئەمە شیوازیەکە لەلای ھەموو شاعیرەکان وەک یەک نییە و شیوازی سالم لەم قوتابخانەیەدا بە ئاشکرا لەوانی تر جیا دەکریتەووە لە بەشی سییەمی ئەم نامەیەدا باسی لیو دەکری.

ئەو یەکییتی شیوازە لە زمانی شیعری ئەم قوتابخانەیەدا دەبینری لە رووی فونیتیکەو (دەنگسازیەو) لەم خالەدا دەردەکەوی:

۱. بەکار ھێنانی نیشانی کاری رانەبردوو (دە) لەبری (ئە)، لەم رووەو تۆفیک وەھبی گەلی بەلگە ھیناوەتەو بۆ راستی و چەسپاندنی بەکارھێنانی ئەم نیشانیە کە بە پیتە قالبی ناو دەبا، لەو بەلگانە لەرووی میژوووییەو دەلی ((س)) بووژینەرەوکانی زمانی ئەدەبی سلیمانی نالی و سالم و کوردی کە لە یەکەم چوارەکی سەدە لە نۆزدەدا لە حوجرەکانی سلیمانییدا خویندووانە پیتی (دە)یانە بەکارھیناوە لە شیعەرەکانیاندا ئەک (ئە)، لەگەڵ ئەوەشدا کە نالی یان جافیک بوو خەلکی دبی خاک و خۆل لە دەشتە نوێەکە شارەزور⁴³. لەراستیدا بەلای ئیمەو ئەگەر بەوردی سەیری ئەم نیشانیە بکەین لە ھەر دوو شیوازەکەدا دەنگێک ھاوبەشە و یەک دەنگی سەرەتاکە دەگۆری و جیاوازی کە بریتییە لە (د) و جیی (ئە)دەگرتەووە، کەواتە دەنگی

⁴² تۆفیک وەھبی، ئەسلی پیتەقالبی (ئە)ی شیوەی سلیمانی، گۆفاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی یەکەم،

بەشی یەکەم، ۱۹۷۳، ل ۱۳-۱۴.

⁴³ تۆفیک وەھبی، ئەسلی پیتەقالبی (ئە)ی شیوەی سلیمانی، گۆفاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی یەکەم،

بەشی یەکەم، ۱۹۷۳، ل ۲۳.

یه که می هەردوو شیوه که جیاوازه و به گۆڕە یاسای دەنگی زمانی کوردی دەگۆڕێن و بزۆینی (ه) له هەردوولا هاوبەشە.

نمونه ی شیعری گەلی زۆره که ئەم بەکارهێنانە ی (دە) ی تیا بێ :

پیم دەلێن مەحبووبەم خێل و قیچە مەیلی شەر دەکا

خێل و قیچە ؟ یا تەرازووی نازی نەختی سەر دەکا

*****

دەزانم دیتە سەر چی کاری ((سالم))

فریبی چاوی تۆ دەیکا بە بەلەم

*****

عەبەس کوردی مەلائیک دێن دەپرسن مەزەهەب و دینت

که قادر خۆی دەزانێ من لەسەر کام مەزەهەب و دینم

۲. بەکار نەهێنانی هەندێ دیاردە ی فونیتیکی ناوچەیی وەک ئالوگۆڕ کردنی دەنگەکان، بۆ نمونە دەنگی (ل) و (ر) لە ناوچە ی سۆران، بەتایبەت لە کۆیە و دەشتی هەولێر، دەنگی (ل) دەبێ بە (ر). هەروەها (و) دەبێ بە (ی). لە ناوچە ی شارەزووریش لەزۆر وشەدا دەنگی (ب) دەبێ بە (و) وەک (بییە) دەبێ بە (بیو) ئەبەم = ئەوهم، گەلی نمونە لەم رووهوه له شیعره کانی نالیدا دەبینرێ. نالی خەلکی شارەزوور بووه بەلام پەڕەوی یاسا دەنگیە کانی ناوچە ی شارەزووریشی نەکردوو، هەروەها سالم و کوردیش بە زمانی ناوچەیی و شیوه زمانی خۆیان که دانیشتووی سلیمانی بوون شیعره کانیان نەنوسیوه، ئەم دیاردانه له شیعری شاعیرانی دەستە ی دووهەمدا واتە دوا ی نالی و سالم و کوردی بەباشی دەرە کەوی.

حاجی قادری کۆبی دەلێ :

لەسەر شوو روژی (داناو) (مەلێن) فێسی لەسەر (ناو)

لەبەر با جامی یاقووتی بە میشکی وشکی (داداو)

حاجی قادر بەلای زمانی ئاخاوتنی کۆیەوه نەچوو، ئەگەر وای کردبایە دەبوا یە

بیگوتبایە :

له بهر با جامی یاقوتی به میشکی وشکی (دادایه)⁴⁴

ٲاناو (جیناو) به شینکی دیارو گرنگه و به کارهینانی جیناوهکانی زمانی کوردی له لای زۆریه ی زۆری شاعیرانی ئهم قوتابخانهیه به گشتی شیواژینکی یه کگرتووی ههیه، کۆمهلی راناوی تاییهت و دیاریکراو که بریتین له (راناوی کهسی یه کهمی تاک ئهمن و ئهز له گهڵ کهسی دووهمی تاک ئهتۆ)، ئهم راناوانه به گشتی له لای ههموو شاعیرانی سههر بهم ریبازه ئهدهبیهه چون یه که، واته شاعیران وهکو یه که به کاریان هیناوه،

45 بۆ نمونە بىرۋانە ئەم نووسىن و لىكۆلىنەۋانە: كەرىم شاھەزا، سەرچاۋەي پېشۋو، د. ئەمىن عەلى مەتابچى،

60

تهنانت لای ئەو شاعیرانی که لەشیوه زمانەکهشیاندا ئەو راناوانە بەو شیوەیە بەکارنابەن. د. ئەمین عەلی موتابیچی هۆی بەکارهێنانی ئەم راناوانە لای نالی دادەنێ بەتیکەلای و ناشنایی نالی لەگەڵ شیوه زمان و ناوچەکاندا، بەهۆی گەران و گەشتی زۆری نالیەوه دەلێ (خۆ ئەگەر بهاتایە نالی بەهۆی دەرس و مەلایەتیەوه بەرهو بادینان ژووو پرۆشتایە دوور نییە که زۆر وشە و زاراوی کرمانجی ژوووی تیکەل زمانی شیعەرەکانی ببوایە)⁴⁶، بەلێ راستە گەران کاریگەری هەیە لەسەر زمان، بەلام نالی گەلێ وشەو زاراوی شیوهەکانی تری زانیوه و بە مەبەست و دەستەنقەست ئەو راناوانەیی بەکارهێناوه بەهێوای دروست کردنی زمانیکی ئەدەبیی یەکگرتوو ئەم کارە کردووه، لەلایەکی تریشەوه دەبی بۆ ئەوەش بچین که ئەشی نالی بە مەبەستی زیندووکردنەوهو هەول دان بۆ ئەفەوتانی هەندی راناو، وەکو (ئەز)، چونکه گومان لەوەدا نییە که لەو سەرەمەدا و لەوهو پێشتر ئەم راناوه لەناوچەیی سلیمانیشدا بەکارهاتووه⁴⁷ ورده ورده بەرهو کزی و ئەمان رویشتووه.

ئەمە و هەرچی راناوی (ئەمن و ئەتۆیە) وەک پێشتر وتمان سالم و کوردی و شاعیرانی پاش ئەمانیش لە زمانی شیعریاندا جار جارە بەکارهێنانی ئەم راناوانەیان کردووه بە شیوازیکی زمانی خۆیان. لێرهەدا چەند نۆنەیهک دەخەینە پیش چاو :

تۆ قاز و ئەمن شاهین مەقڕینە بەدەورمدا
نەك هەملە بەرم گیرکەم چنگی لە چیقڵدانت⁴⁸

*****

خاو و بی خاوی دوو زوڵفی خام ئەز
چاوه چاوی یەك غەزالە چاوم ئەز⁴⁹

⁴⁶ د. ئەمین عەلی موتابیچی، زمانی نالی، گۆفاری کۆری زانیاری عێراق، بەرگی ۱۳، ۱۶۸۵، ل ۷۵، ۷۶.

⁴⁷ ئەسلی پێتە قالبی (ئە) گۆفاری کۆری زانیاری، بەرگی (۱)، بەشی (۱)، ل ۱۳-۱۴.

⁴⁸ دیوانی سالم، کوردی و مەریوانی، چاپی یەكەم، بەغدا، ۱۹۳۳، ل ۲۲.

⁴⁹ دیوانی و نالی و فەرھەنگی نالی، دکتۆر مەرف خەزەندەر، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۶۳.

ئەمەن فەرھاد و شەھ (بەستون) ھ

ئەتۆ شیرین شەمال شاپوورە ئەمشەو⁵⁰

*****

گا دەسوتیم گا دەگرییم غەرقی ئاو و ئاورم

ئاخ لەبەر بەختی سیا : نازانم ئەز بۆچ نامرم؟⁵¹

*****

لەبەر تاوی جەمالی عالەم مومکین بۆ ئارامم

دەسوتام ئەز ئەگەر سایە سەری زوئقی نەبویایی⁵²

لەرۆوی بەکارھێنانی بەشەکانی تری ئاخاوتنەو، وەك ناو، کردار، چاوگ، ئاوەلناو. . . . .
هتد، شیوازیک بەدی دەکری لەلای زۆربەیی زۆریان ئەویش ئەوێهە لە رۆوی گەردان
کردن و بەکارھێنانی ئەو بەشەکانی ئاخاوتندا لە رستە و شیعەرەکانیادا، خۆیان
نەبەستۆتەو بەشیوەو ریتزمانی ناوچەیی خۆیانەو، بەلکو بەپێچەوانەو، نالی
روودەکاتە موکریان و سۆران و بەرەو ناوچەکانی کرمانجیی سەرووش مل دەنی بۆ چنگ
خستنی وشە و زاراوە، تا شیعەرەکانی پێی برازیینتەو، و ئەم کارەش کاریکی
ھەرەمەیی نەبوو، بەلکو بە مەبەست و ئامانجی زمانیکی ئەدەبی فراوانی یەکگرتو
بوو. ھەرەھا سالم و کوردی ئەمانیش چەندین وشەیی شارەزور و ناوچەکانی دیکەیان
ناواخنی شیعەرەکانیان کردوو وەك (ئەری) شارەزور لەبری (ئەگەر) و (بلا)ی
کرمانجیی سەروو. گەلێکی تر.

شیخ رەزاش و شاعیرانی دەستەیی دووھ و دواتریش، گەلی وشەیی ناوچەیی سلیمانی
و ناوچەکانی تریان بەکارھێناو، بێگومان ئەگەر بەوردی سەرئەجی شیعەرەکانی شاعیرانی
موکریان و ئەردەلانیش بەدین کۆمەلێکی زۆر لە وشە و زاراوەی ناوچەیی سلیمانی و
شارەزور و سۆران دەبینین. لێرەدا بایەخی فەرھەنگی ئەدەبی و نرخی و سودی
فەرھەنگی شاعیرانمان بۆ

⁵⁰ دیوانی کوردی، کوردی و مەریوانی، چاپی یەکم، بەغدا، ۱۹۳۱، ل ۲۱.

⁵¹ دیوانی وەفایی، لیکۆلینەوێ محمد علی قەرەداغی، ل ۵۹.

⁵² دیوانی وەفایی، لیکۆلینەوێ محمد علی قەرەداغی، ل ۱۶۷.

دەردەكەوئى وهك فەرھەنگەكەى نالى (دەتوانين ئەم فەرھەنگە بە كليلى قفلى شيعرى كلاسيسيكي كوردى دابنيين لە كوردستاني خواروودا كه نالى دامەزرىنەريەتى لەسەرەتاي سەدەى نۆز دەمەووە تا ماوەى نيوان هەردوو جەنگ، چونكە ئەو كۆمەلە وشە و تەعبيرانەى كه نالى بەكارىهێنان و زۆريەى هەرە زۆريان بەردى بناغە و بنچينەى زمانى شيعرى ئەدەبى كوردستاني خواروو بوون⁵³.

لەئەنجامى ئەم ليكۆلنەووە ديارىكردنى ئەو شيوازەى كه باسماى كرد و سەلمينەر بوون بۆ پيناسە و شيكردنەووەى واتاو چەمكى شيواز كه بريتي بوو لە كۆمەلەى سيفات و تاييەتى وهك فەرھەنگى شاعير يا نووسەر، دارشتنى زمان بەكارهينانى ئەو بەشەى ناخوتن . . . هتد⁵⁴ ئەم خەسلەتە شىوازيكن سنورى ريبازى ئەدەبى دەكىشن لە قوناغيكى ديارىكراودا و لەرووى زمان و بەكارهينانى كۆمەلەى وشە و زاراووە كه تاييەتە بەو قوناغ و روژگارەو، شاعيرانى سەر بەو قوتابخانە ئەدەبىيە بەو شيوازە لە شاعيرانى دەرەووەى خويان جيا دەكرينەووە.

⁵³ ديوانى نالى و فەرھەنگى نالى، ٢٥٧.

⁵⁴ Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, P.194.

کاریگه‌ری زمان و ئەدهبیاتی نەتەوێ موسوڵمانە دراوسێکان

ژیانی ئەو شاعیرانەی سەر بە قوتابخانەی شیعری کلاسیکی کوردی بوون بەتایبەت نالی و سالم و کوردی، کەوتبوووە نیوەی یەکمەمی سەدەی نۆزدەم. ناوچەی سلێمانی بەتایبەت و کوردستان بەگشتی لەو سەردەمەدا لەرووی دەسەلاتی سیاسییەوە، یا سەر بە دەولەتی عوسمانی بوو یا جارجار لەژێر دەسەلاتی فەرمانڕەوا ئێرانییەکاندا بوو، ئەم دوو دەولەتە گەورەییەش لەرووی ئاینییەوە سەر بە ئاینی ئیسلام بوون. ئەمە بوو بوو هۆی ئەوەی کە زمانی رەسمی لە کوردستانا بە زمانی ئەوان بێت، زمانی عەرەبیش زمانی ئاینی ئیسلام بوو و کوردستانیش بەگشتی یەکیەک بوو لە ولاتە ئیسلامییەکان، ئەمەش هۆیەکی سەرەکی بوو بۆ ئەوەی زمانی زانست و ئەدەب و رۆشنبیری گەلی کورد یا بەعەربی یا بە زمانی دراوسێکانی بێت، وەک ناشکرەشە شاعیرانی ئەو سەردەمە یا مەلایەکی بەتوانا و زیرەکی بوون یا خۆبەندەوارێکی ئاینی و پەرەردەیی مزگەوتەکان بوون. لەبەر ئەمە رۆشنبیری و خۆبەند و زانستیان بریتی بوو لەو بەرھەمانەیی کە بەو زمانانە بوون، بەلگە نەویستە کە ئەو زمان و ئەدەبەش کاری کردۆتە سەر خۆبەندەوار و شاعیرانی کورد چ لەرووی زمانەوێ بێت یا بیرو ناوەرۆک. کاریگەری ئەدەبیاتی نەتەوێکان لەسەر یەکتەری کاریکی سروشتی و ئاساییە، هەر لە میژۆ گەلی نمونەی ئەدەبیاتی نەتەوێکانی تر یا نووسەرانی سەردەمە کۆنەکان بە بەرھەمی شاعیر و نووسەری قۆناغەکانی پاش ئەوانەوێ دەبینرێ (ئەبو عەلای مەعەری و ئەبو حەفسی خیام نابێ ئێمە وا بزانی ئەو فیکرانە کە ئەوان دەریان بڕیوە هەمووی هی خۆیان بوو، گەلی لە فیکرەکانیان هی پێشوو بوو. هەر وەها لە ئەدەبی فارسییدا لە مەولانای رۆمی و حەفزی شیرازیەوێ بێرە راشە فیکرە فەلسەفی و دەرویشیان هەبوو، بەلام ئەوانیش لە باوەڕ و ئەفکاری پێش خۆیان وەرگرتوووە) 55 ئەم دیارە سروشتیە بەم شێوەیە گەشتۆتە ئەدەبی کوردیش و شاعیرانمان لەو شاعیر و نووسەرە فارسانەوێ گەلی کەلکیان وەرگرتوو، بەلام ئەم وەرگرتنە وەنەبێ لە پلە و

⁵⁵ عەلەدین سەجادی، دەرەکانی ئەدەبی کوردی، بەغدا، ۱۹۷۸، ل ۸۷.

پایه‌یی شاعیران و نووسه‌رانی کهم کردییته‌وه، به‌لکو به‌پیچه‌وانه‌وه، چونکه ئەم کاره‌یان به زرنگی و زیره‌کی و هۆشیاریه‌وه کردوه و نیشانه‌ی به‌توانایی و ناگادارییان بووه، به‌شیوه‌یه‌ک توانیویانه هه‌و بیر و زانیاریانه‌ی پیش خۆیان له بۆته‌ی بیر خۆیانا قال بکه‌نه‌وه له ئاوی زێری زمانه‌که‌یان به‌شیوه‌یه‌کی نوێ دایرپێژن که به ئاسانی هه‌ست نه‌کری به بیره‌ وه‌رگیراوه‌که، وه‌رگرتنی فیکره مه‌عنای قابیلیه‌ته و عیلمه مه‌عنای وایه عالم بوون له رێگای خۆینده‌واری و رۆشنیرییه‌وه، هه‌و بیر و باوه‌رانه، نه‌جا هیناویانه له‌گه‌ڵ بیرو باوه‌ر و فیکری خۆیانا ئاویته‌یان کردوه⁵⁶ ئەم جوهره کاریگهریه هه‌ول و خۆ خه‌ریک کردنی ده‌وی و بریتی نییه له جووینه‌وه‌ی قسه‌ی خه‌لکی و به‌س، به‌لکو ده‌بی له‌گه‌ڵ وه‌رگرتنه‌که‌دا تازه‌یی نوێ کردنه‌وه‌و جوهره داهینانیکی پیوه دیار بیت نرخی نه‌وی پیشتر زیاد بکات و خۆشی به‌نرختر بیت.

کاریگه‌ری نه‌ده‌ب و زمانی عه‌ره‌بی

خاسیه‌تیکی دیاری قوتابخانه‌ی شیعری کلاسیکی ناوچه‌ی سلیمانی شه‌وه‌یه که له گه‌لی روه‌وه کاریگه‌ری نه‌ده‌ب و زمانی عه‌ره‌بی پیوه دیاربیت، نالی و سالم و کوردی نه‌گه‌رچی شیعره‌کانیان به کوردی نووسیوه، به‌لام له شیعره‌کانیادا وشه و زاراوه‌ی زۆری عه‌ره‌بی و زمانه‌کانی تریان به‌کار هیناوه. ئەم تایه‌یه‌یه بۆته شیوازیکی یه‌که‌گرتوو له‌لای هه‌موو شاعیرانی سه‌ر به‌م قوتابخانه‌یه، ده‌توانین فه‌ره‌ه‌نگیکی گه‌وره له وشه و زاراوه‌ی عه‌ره‌بی له‌لای هه‌ر شاعیره دیاری بکه‌ین له‌و وشانه هه‌ندیکیان نه‌ده‌بی و هه‌ندیکیان زانستی که پیوه‌ندی به زانسته ئاینیه‌یه‌که‌وه هه‌یه وه‌ک فیه و ئوسولێ دین و مه‌نتیق و فه‌له‌کیاتیان به‌شیوه‌ی ئیقته‌یاس و ته‌لمیح و به‌کار هینراوون⁵⁷ له‌لای نالی به‌تایه‌یه‌ت و له‌لای شاعیرانی تریش به‌گشتی هه‌و شیعراوه‌ی که له (موناجات) و نزا و پارانه‌وه‌دا وتویانه هه‌موویان ته‌نجامی هه‌و کاریگه‌ریه‌ن که ئاینی

⁵⁶ عه‌له‌نه‌دین سجاد، ده‌قه‌کانی نه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۸، ل ۸۸.

⁵⁷ دیوانی نالی، لیکۆڵینه‌وه‌ی مه‌لا عبدالکریمی مدرس، ل ۵۱.

ئىسلام لە ناخى دەروونياندا کردووێتى⁵⁸ ھەر لەم دێرەدا کاریگەری قورئان و
فەرموودەى پێغەمبەر (د.خ) بەدى دەکرى :

نالى نىيەتى سىحرى بەيان، حىکمەتى شىعرە

ئەمما نىيەتى قووەتى دل، قودرەتى ئىنشا

لە نێوێى يەكەمى ئەم دێرە شىعرەدا ئىقتىباس لە فەرموودەى پێغەمبەر ھەيە كە
دەفەرموى (ان من الشعر لحكمة و ان من البيان لسحرا) ، ھەروەھا لە نێوێى
دووھەميشدا ئىقتىباس لە ئايەتى (أأنتم أنشأتموها، ام نحن المنشئون) ھەيە⁵⁹ نالى و
شاعىرانى تىرىش روناكبرىيان لە ئايەتە و ھەرگرتووە و كەلكيانە لە و چىرۆك و
بەسەرھاتانە و ھەرگرتووە كە لە قورئاندا باس كراون نالى سەقافەتى بەرز و بلاوى
ھەميشە لە شىعرەكانىدا دەرەوشىتەو بەتايىبەتى سەقافەتى ئاينى و مانا و ھەرگرتن لە
چىرۆك و سەرگوزشتە قورئانىيەكان. ئەم شىعرە ئىشارەتە بۆ چىرۆكى ھەزرەتى يوسف
لە و بەسەرھاتەو و ھەرگىراو⁶⁰

رەوشەنى دىدە بە ئىنسانە كە موژدەى قەدەمت

رەوشەنى دىدەيى غەم دىدەيى بەيتولخەزەنە

ھەروەھا

تۆ يوسفى نەو حوسنى لەسەر مىسرى جىنانى

من پير و فانى

لەم كۆلبەيى ئەحزانە نە زىندووم و نە مردووم

ھەروا بەتەماتم

⁵⁸ ديوانى نالى، لىكۆلێنەوێى مەلا عبدالكرىمى مدرس، ل ٥١

⁵⁹ سەرچاوەى پێشوو، ل ٧٨.

⁶⁰ محمد على قمرەداغى، خوێندنەوێەكى ديوانى نالى، بەيان، ژمارە (٤٧)، شوباتى ١٩٧٨، ل ٢٢.

لەم رووهوه لهسەر نالی و کاریگەری ئاینی ئیسلام زۆر نووسین و لیکۆلینەوه
 هەیه.⁶¹ سالم و کوردی و شاعیرانی تریش هەر بەو شیوەیه گەلی جار لە دێرە
 شیعەرەکانیاندا هێماو ئیشارەتیان بۆ ئایەتەکانی قورئان و فەرموودەکانی پیغمبەر
 کردووهو گەلی وشە و زاراوەی زمانی عەرەبیان تیکەڵ بە زمانی شیعری خۆیان کردووه
 سلیتمانم — ته‌مکین تامه‌کانت
 له‌ناو مه‌هدی دلا بی مثلی به‌لقیس⁶²

قامه‌ت سه‌روه به‌ گولزاری ئیره‌م
 سیبه‌ روخسارت به‌ فیردۆسی نه‌عیم
 خه‌م بووه‌ قه‌دم به‌ شمشیری عه‌لی
 قسه‌تم عجزه‌ به‌ ته‌قسیمی قه‌سیم⁶³
 ئەم کاریگەریه‌ له‌لای شاعیرانی ئەم قوتابخانەیه‌ سه‌ری کیشاوه‌ بۆ به‌کارهێنانی
 گەلی هونەری ره‌وانبێژی و هونەرە ئەدهبییه‌کانی تر وه‌ک موله‌ممه‌ع و موسته‌زاد و
 تێهه‌لکیش و ئیقتیباس و گەلی هونەری تر. موله‌ممه‌ع به‌و شیعەرە ده‌وتری که‌ به‌ زیاتر
 له‌ زمانیک ده‌نوسری واته‌ دوو زمان یا زیاتر بۆ موله‌ممه‌ع به‌کار ده‌هێنری، ئەم هونەرە
 شیعریه‌ له‌ناو نه‌ته‌وه‌کانی رۆژهه‌لاتی ناوه‌راست و قه‌فاس و ئاسای ناوه‌راست و
 هه‌ندی له‌ هه‌ریمه‌کانی هیندستاندا باوه‌⁶⁴ نالی شیعری موله‌ممه‌عی که‌مه‌ ئه‌وی که‌
 هەیه‌ به‌ کوردی و به‌ عەرەبین .

---

⁶¹ بۆ زانیاری زیاتر لەم باره‌یه‌وه‌ بڕوانه‌ ئەم هه‌ولانه‌: د. ئەمین موتابجی، نالی و ئەدهبیاتی دراوسی،
 رۆشنبیری نوێ، ژ ١٠٧، ئەیلوولی ١٩٨٥، عه‌لادین سجادی، ده‌قه‌کانی ئەدهبی کوردی، به‌غدا، ١٩٧٨،
 مه‌سه‌ود محمّد، چه‌پکێک له‌ گولزاری نالی، به‌غدا، ١٩٧٦ دیوانی نالی، لیکۆلینەوه‌ و لیکدانەوه‌ی مه‌لا
 عبدالکریمی مدرّس و فاتح عبدالکریم به‌غدا، ١٩٧٦، محمّد علی قه‌ره‌داغی، خۆندنه‌وه‌یه‌کی دیوانی نالی
 به‌یان، ژ ٤٧، ١٩٧٨.

⁶² دیوانی سالم، کوردی و مه‌ریوانی، به‌غدا، ١٩٣٣، ل ٤٠.

⁶³ دیوانی سالم، کوردی و مه‌ریوانی، به‌غدا، ١٩٣٣، ل ٥٢.

⁶⁴ له‌بابه‌ت میژووی ئەدهبی کوردیه‌وه‌، ل ١٩٩.

دهم دهم كه دهكا زارى پر تازارى به غونچه
 بو دهعهوتى ماچى لهبى گۆيا دهه مى نادا
 (سهـم الف القد فقد صاد فؤادى)
 صاد هو من عينة، قد صاد فسادا))⁶⁵

به لām كوردى يه كيكه له شاعيره دهوله مهنده كانى هونه رى موله مەع وهكو بليى به
 ئانقهست بريارى دابى موله مەع به ههموو زمانه كانى ئاشنا دابى⁶⁶، ليتره دا ته نيا
 موله مەع كوردى و عه ره بيه كهى ده كهين به نمونه و نهوانى دى له كاريگه رى نه ده بى
 نه ته وه كانى تر دا له جيگاي خويدا باسيان ده كهين :

خۆرى رهوزى جينانى يا گولتى باغى ئيره م
 ((أم نجوم العرش أم شمس علت فوق العلم))
 سه ركه شى عيلى گه لالى شوخى بابان و عيراق
 ((نور ابصار العرب ظل رؤسا العجم))

كاريگه رى زمان و نه ده بياتى فارسى

له گه ل نه وه يانه دا كه له سه ره تاى ئه م باسه دا دياريمان كرد به توانايى و شاره زايى
 شاعيرانى كلاسيكى كورد، به تاييه ت له نالى و سالم و كوردى و تا شاعيرانى پاش
 نه وانيش (له زمان و نه ده بياتى فارسيشدا) شاره زاييه كې ته واويان هه بووه به هو
 نه وهى كه گه لى له و كتيبانهى كه له مزگه وته كاندا ده ياغويند به زمانى بيگانه بوون،
 ههروه ها ديوانى شاعيره به رزه كانى فارسى له وه سه رده مه دا وهكو سه عدى و حافظ و
 نيزامى و گه لى شاعير و نه دبى دى بو نمونه نالى ناوى گه لى شاعيرى له به يته كانيدا
 هيناه وهك شاهى، خاقانى، شوكت، شيرازى، محتشم، فيكره ت، صائب، جگه له وهى
 كه بيهرو ويته كانى نهوانى وه رگرتووه و به شيوازى خو و به زمانى كوردى

⁶⁵ له بابەت ميژووى نه ده بى كورد بيه وه، ل ۲۰۱.

⁶⁶ سه رچاوه ي پيشوو، ل ۲۰۴.

دایرېشتوټه وه، بیره کانی تهوانی نوټ کردنه وټه وه و پارسه نگیه کی زیاتریش له بیره کانی تهوان داوه ته وه.

زایبته‌ی تہ بعم سوارہ ئیدیعی شاهی ہئیہ
موحته شہم دیوانہ داوای تہ ختی خاقانی دہ کا

ئەي واعيىزى بارىد چىيە ھەر وەك ھەرەسى كۆي
بەو وەغزە كەبايە ھەموو ھاتوويى بە سەرما
وەك دياردەيەكى سىروشتى بەرھەمى شىعرى گەلى شاعىر كارى كىرەتە سەر سالم
بەتايىبەت شاعىرانى پىش خوى، ئەم كارىگەرەيە لە تىكەھەل كىش كىرەن و تىكەلەوى نىوہ
دېرىك يان بەشىكى شىعرى شاعىراندا دەيىنرى لە غەزەل و پارچە شىعرەكانى سالم دا.

الا يا ايها الساقى به مفلس وهختى نىحسانه
 ادر كآسا و ناولها عدا شيوه كهرمانه
 يان به شيوه كى تر نه و ديڤه شيعرانى قه سيدة به ناولبانگه كهى حافظى تيهه لكيش
 كردوه و مانا و مبه به ستى ليك داونه ته وه و بچوونه كانى فراوانتر كردوه و ده لى :

به دهل کهین بابه نه شته‌ی مه‌ی خوماری می‌خنه‌تی دونیا
الا ییها الساقی ادر کـــــسا و ناوها

له غهزه لیکی تریشدا زۆر به پروونی کاریگه ری (جامی) پیوه دیاره که ده لی :

رَوَدِه یَا گولُ تَه مَه یَا بَه رَگی تَه سَرین
 لَبَسْت اَیْن یَا شَکَر یَا جَان شِیرین
 هَه مَوو شَهو تا سَه حَه ر دَل بَو خَه یَا لَت
 حِی کَا یَت مِی کَنَد بَو تَخَانَه یِی چِین
 چ نَه قَاشَنی تَه تَوی لَی کَدَا لَه گَه لَ رَوو
 تَعَالِی خَلقِ الْاِنْسَان مِن طِین

ليٽريدا سالم تا رادديه ك پيڙهوي (استقبال) ي قه سيدهيه كي جامي كردووه كه ده لّي :

قامت است این یا الف یا سرو یا نخل مراد
یا مطر گلدسته باغ جهان اراست این

د. ئەمىن موتابچى لە لىكۆلېنە وە يەكيدا ئەم كاريگەر يەى جامى لەسەر مەلای
جزيريش ديارىکردوووە کە جزيرى دەلى :

يا رب اين گلد سته نرگس رعنا است اين
سرو گلشن يا الف يا قامت يكتا است اين⁶⁷

جگە لەمانە سالم کۆمەلەك غەزەلى ھەيە، کە بریتين لە مولەممەع، نيوە دپري
يەكەمى غەزەلەكان ھەموويان بە زمانى كوردین و نيوە دپري دووہمیان بە زمانى
فارسین⁶⁸ ئەمە جوړە ھونەرێکە لە مولەممەعى ئاسایی چۆتە دەرەو، سالم داھيتان و
ھونەرێكى نوێ تيا. بەکار ھیناوە (تاکە دپرە شیعەرەكان ھەریەكەیان مەلەممەعین،
ھەرەھا تەواوی ھەر غەزەلیکیش مولەممەعە⁶⁹).

دلە خەلۆت سەرايى ھەزەرتى دووست
دیسەدە آینە دار طلعت اوست

ھەر بەو شیۆھە ئەدەبیاتی فارسی کاریکردۆتە سەر مستەفا بەگى كوردی و
شیعەرەکانى، ئەگەر چاویك بە دیوانەكەیدا بگێرین گەلى وشە و زاراوەى زمانى
بێگانەى تيا بەدى دەکری. جگە لە مولەممەعە بەناوبانگەكەى کە لە غەزەلى (خۆشم
قوربان . . .) بریتىە لە ھەشت دپر نيوەى يەكەمى ھەموو دپرەكان كوردین.

خۆشم قوربان بە بەندیخانە و زنجیرو سیدارەت
(بشرط آنکە نیارى برسر من طعن اغیارت)⁷⁰

كوردیش ەك ھەموو رۆشنیرێكى سەردەمى خۆى شیعەر و بەرھەمى شاعیرانى
فارسی خویندۆتەو و كاريگەرى ئەو بەرھەمانە لە شیعەرەكانى كوردیدا رەنگیان
داوەتەو و ئەمە جگە لە ھاتووچۆ و سەردانى مستەفا بەگ بۆ ھەندى شار و ناوچەى
ئێران و ئاشنايەتى لەگەڵ خویندەوار و رۆشنیر و شاعیراندا پەیدا کردوو.

⁶⁷ د. ئەمىن موتابچى، (کورتە بەراوردی)، گۆفارى کۆزى زانیارى عێراق، دەستەى كوردی، بەرگی ١٧، ١٦، ٤٤ل.

⁶⁸ لەبابەت میژووی ئەدەبى كوردی، ل ٢٠٢.

⁶⁹ سەرچاوەى بێشو، ل ٢٠٢.

⁷⁰ دیوانى كوردی، ل ٢.

کاربگه‌ری زمان و نه‌ده‌بیاتی تورکی

سهرده‌می ژبیانی شاعیرانی ئەم قوتابخانه‌یه کهوتبووه ئەو رۆژگاره‌ی که ئەم ناوچه‌یه سەر به ده‌لته‌تی عوسمانی بوو، زمانی ره‌سمی ئەم ده‌لته‌ته‌ تورکی بووه، جگه‌ له‌وه‌ی که هه‌ندی کتیب و نوسراو له‌ناو خوینده‌وارانی ئەم ناوچه‌یه‌دا به زمانی تورکی له ئارادا بوون. هه‌روه‌ها هۆیه‌کی گرنگیش بریتی بووه له شاره‌زایی و به‌توانایی شاعیرانی کورد خۆیان، که هه‌ولیان داوه ئەم زمانه و چهند زمانیکی تریش فی‌ر بن به‌تایبه‌ت خویندنه‌وه و تیگه‌یشتن و وه‌لام دانه‌وه‌ی ئەو نامه و نوسراوانه‌ی که له‌نیوان میر و گه‌وره‌پیاوانی کورد و فه‌رمانه‌ره‌وا تورکه‌کاندا هه‌بووه ئەم هۆیه به‌ته‌نیا له‌و قالب و چوارچۆیه‌یه‌دا نه‌ماوه‌ته‌وه، به‌لکو زمانی تورکیش هه‌ر وه‌ک عه‌ره‌بی و فارسی خۆی کردووه به‌ناو زمانی نه‌ده‌ب و شیعریشدا، شاعیرانی کورد له‌م زمانه‌شدا سوارچاکی خۆیان ده‌رخستووه. نالی ئەگه‌ر بۆماوه‌یه‌کی که‌میش بووبی له‌ نه‌سته‌مبول ژیاوه‌و هه‌ر له‌ویش کۆچی دوا‌یی کردووه. ئەگه‌رچی له‌لای نالی⁷¹ و سالم غه‌زهل یا قه‌سیده‌یه‌ک به زمانی تورکی تا ئیستا به‌رچاو نه‌که‌وتووه یان نه‌دۆزراوه‌ته‌وه، به‌لام له‌ زۆر دێره شیعیاندا وشه و زاراوه‌ی تورکی به‌رچاو ده‌که‌وی، به‌لگه‌ نه‌ویسته‌ که شاعیرانی ئەم قوتابخانه‌یه زمانی تورکیان زانیوه و زمان و نه‌ده‌بی تورکی کاری کردۆته سهر شیعر و نه‌ده‌بیاتیان بۆغونه نالی له‌م دێره‌دا ده‌لی :

گیل ئەگه‌ر تورکی، (تعال) ئه‌ر عه‌ره‌بی

بی ئەگه‌ر کوردی، ئەگه‌ر فارسی بیا

ئەگه‌ر نالی هووشه‌و موباله‌غه‌ی نه‌کردبی ئەوا ئەم چوار زمانه‌ی زانیوه بۆیه ناماده‌یه به هه‌ر چوار زمانه‌که خۆشه‌ویسته‌که‌ی بانگ کات و بیدوینی. ئەم وشه و

---

⁷¹ بۆزانیاری زیاتی له‌باره‌ی نه‌بوونی شیعر به زمانی تورکی له‌لای نالی بڕوانه: دیوانی نالی و فه‌ره‌نگی

نالی، ۲۲، ۲۳.

زاراوه تورکیانه‌ی له‌لای نالی و سالم له شیعردا به‌کاره‌ینراون بۆ نمونه بریتین له (ناغوش، یه‌غما، بوغاز، ئوشاخ، یولداش، تورک، . . . هتد) له‌لایه‌کی تریشه‌وه رووداوی میژوویی گرنه‌گ به‌لگه نه‌ویسته که کاریگه‌ری هه‌بووه له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌می شیعی شاعیران، وه‌ک ه‌یرشی تورکه‌کان بۆ ناوچه‌ی سلیمانی و داگیرکردنی شاری سلیمانی و له‌ناوبردنی میرنشینه‌که‌ی. ئەو کاره‌سات و کوشت و بڕو ناهه‌مواریه‌ی به‌سه‌ر ئەم ناوچه‌یه‌دا هات به‌تایبه‌ت سلیمانی له‌ شیعر و ئەده‌بیاتی شاعیراندا ره‌نگی دایه‌وه به‌تایبه‌ت له‌لای نالی و سالم. ((ئه‌گه‌ر به‌ره‌مه‌کانی نالی شاعیر ئاوینه‌ی هه‌ندی له‌ رۆژه‌ زیڕینه‌کانی شاری سلیمانی بی‌ت، ئەوا له‌ شیعه‌کانی سالمی هاوڕێیدا تۆماریک‌ی گه‌وره‌ی میرنشینه‌که‌ی بابان و شاری سلیمانیان به‌رچاو ده‌که‌وی هه‌ر له‌سه‌رتای کاره‌ساتی له‌ناوبردنی میرنشینه‌که‌یه‌وه تاوکو چه‌ند سالنیک‌یش دوا‌ی ئەو کاره‌ساته‌))⁷²، نمونه‌ی ئەم مه‌به‌ستانه‌ له‌ دوو چامه‌که‌ی نالی و سالمدا و له‌ هه‌ندی قه‌سیده‌ی قاره‌مانیه‌تی لای سالم ده‌رده‌که‌وی.

چاوی عیبه‌ت هه‌لپه‌ ئه‌ی دل له‌ وه‌زعی ده‌هری دوون
سه‌یری که‌ رۆمی ده‌له‌ک چی کرد به‌ زومره‌ی کورد زمان
سه‌ن سه‌نی سواره‌ی نیزامی گیل (ئولان)ی تورک ئوشاخ
بـگـرـه‌ بـگـره‌ی کورد زمان ئاخ ئاخی تورکمان

ئەم کاریگه‌ریه‌ له‌لای شاعیرانی ده‌سته‌ی دووه‌میش به‌رچاو ده‌که‌وی به‌تایبه‌ت شیخ ره‌زا.

مسته‌فا به‌گی کوردی جگه‌ له‌ به‌کاره‌ینانی وشه‌ و زاراوه‌، کاریگه‌ری زمانی تورکی سه‌ریک‌یشاوه‌ بۆ ناو غه‌زه‌لیک‌یشی که‌ بریتیه‌ له‌ نۆ دێره‌ شیعر نیوه‌ دێری یه‌که‌می هه‌موو دێره‌کان کوردیه‌ و نیوه‌ دێری دووه‌می هه‌موو دێره‌کان تورکیه‌ که‌ ده‌لی :
دیسان وا هاته‌ گه‌ردش چه‌رخ‌ی چاوی مه‌ستی فه‌تتانی
((گیول اقلیمک اوزره‌ برده‌ سوردی صفی مژگانی))

⁷² دلشاد عه‌لی، سلیمانی، له‌ روانگه‌ی شیعه‌وه، رۆشنیری نوێ، ژ ١١٢، سالی ١٩٨٦، ل ٥٩.

به تابووری مژه زانیم له گهڵ دڵ دی به شهپر چونکه

((یوروش آسابه در غوغایه فرق سنک دورانی))⁷³

شیوازیکی یه کگرتوو تاییهت ته نانهت له هونهری موله ممهعه که شدا له لای ههر سی شاعیره که دهرده کهوی و وهک یه کیه کیان تیا یه که ئه ویش ئه وهیه زمانی دووه می موله ممهعه که ههر زمانی بی، زمانی یه کهم و نیوه دپیری هه موو مهله ممهعی که به زمانی کوردی دهستی پی کردوو له لای ههر سی شاعیره که.

کیش و قافیه لهم قوتا بخانه شیعریه دا

کیش :

لا سایی کردنه وه و پیرهوی کردنی ریو شوینی شیعری کلاسیکی عه ره بی و ئیسلامی یه کی که له خاسیه ته کانی شیعری کلاسیکی کوردی، به ره ه می شیعری شاعیرانی ئه م قوتا بخانه یه ش به زۆری بریتیه له غه زه ل و قه سیده که له رووی شیوه و فۆرمی دارشتنیه وه پیرهوی یاسا و دهستووری شیعری (عمودی) کیش و قافیه داری کردوو.

پیناسه ی زانستی عه روز له سه رچاوه عه ره بیه کاندایه گشتی تا راده یه که له یه که وه نزیکن و سه رجه م له م پیناسه یه دا یه کده گر نه وه⁷⁴ (زانستی عه روز ئه و زانسته یه که کیشانه ی شیعری پی ده کریت له رووی کیشه وه، بو ئه وه ی دروستی و لاسه نگی ئه و شیعره ده رکه ویت له گه ل ده ست نیشان کردنی که م و کورتیه کاندایه ئه م زانسته که نا ورا وه عه روز تاییه ته به شیعری عه ره بی و شیعری ئه و نه ته وه موسو لمانانه ی که له شیعریاندا پیرهوی ریبازی شیعری عه موودیان کردوو. ئه م زانسته و زا را وه کانی

⁷³ له بابته میژووی ئه دهبی کوردیه وه، ل ۲۰۶.

⁷⁴ بڕوانه ئه م سه رچاوانه: د. صفاء خلوصی، فن التقطیع الشعری و القافیه، التقطیع، ج/ ۱، بغداد، ۱۹۶۳،
الصاحب ان القاسم اسماعیل بن عباد، الاقناع فی العروض و تخريج القوافی، تحقیق الشیخ محمد حسین ال یاسین، بغداد، ۱۹۶۰.

پێوهندییهکی سروشتی ههیه به نهتهوهی عه‌ره‌ب و ژینگه و باری ژیان و سروشتی ناوچه‌که‌یانه‌وه.

له ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بیدا سه‌ره‌تا کێشی شیعر له‌لایه‌ن خه‌لیلی کورێ ئه‌حه‌مدی فه‌راهیدی به‌سرییه‌وه دۆزرایه‌وه و ده‌ستوره‌کانی رێک‌خران. له پاش ئه‌و گه‌لی لێکۆڵینه‌وه‌ی زانستیانه له‌باره‌ی ئه‌م زانسته‌وه به ئه‌نجام گه‌یشته‌وه⁷⁵.

له ئه‌ده‌بی کوردیدا ئه‌م زانسته‌یان پشت گوی نه‌خسته‌وه و به‌پیتی توانا و راده‌ی رۆشن‌بیری خۆیان که‌م تا زۆر لێی دوواون، سه‌ره‌تا ئه‌حه‌مدی خانی له نۆیه‌اره‌که‌یدا پارچه شیعره‌کانی له‌سه‌ر کێشه‌کانی زانستی عه‌روز داناوه له‌سه‌ره‌تای پارچه شیعره‌کانیدا به دێرێک یان دوو دێر باسی ئه‌و به‌حرانه‌ی کردووه که شیعره‌کانی له‌سه‌ر داناوه⁷⁶، شیخ معروفی نو‌دیی نووسراویکی به‌زمانی عه‌ره‌بی و به‌نه‌زم سه‌باره‌ت به زانستی عه‌روز نووسیه‌وه⁷⁷ هه‌رحه‌نده ئه‌م به‌ره‌مه به کوردی ناژمی‌دری‌ت، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له حو‌جره‌و مزگه‌وته‌کانی کوردستاندا خۆی‌ندراوه و به‌ره‌می زانایه‌کی ئایینی و ئه‌دیبه‌ییکی کورد بووه، زۆر به وردی و ته‌واوی باسی هه‌موو به‌حه‌ره‌کان و لایه‌نه‌کانی ئه‌م زانسته‌ی کردووه. بێ‌گومان کاریگه‌ری زۆری هه‌بووه له‌سه‌ر به‌ره‌می شاعیرانی ئه‌م قوتابخانه‌یه و به‌تایبه‌ت که له یه‌که مه‌له‌به‌ند و ناوچه‌شدا ژیاوون.⁷⁸ شیخ نووری شیخ صالح کۆمه‌له وتاریکی له‌رۆژنامه‌ی ژیا‌ندا بلا‌وکردۆته‌وه، له‌بابه‌ت ئه‌و کێشانه‌ی که کورد به‌کاریان هێناوه له‌رووی می‌ژوویی و سه‌ره‌تای باسکردنی ئه‌م بابه‌ته له ئه‌ده‌بی کوردیدا به یه‌که‌م سه‌رچاوه و نووسینیکی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی زانستیانه داده‌نری.

د. مارف خه‌زنه‌دار له‌سالی ١٩٦٢دا کتێبه‌ییکی به‌ناوی (کێش و قافیه له شیعرێ کوردیدا) له‌چاپ داوه⁷⁹ ئه‌م به‌ره‌مه به یه‌که‌م کتێبی کوردی داده‌نری که تایبه‌ته به

---

⁷⁵ بۆ نمونه بپروانه ئه‌م سه‌رچاوانه: الاقتناع فی العرض و القوافی، فن التقطیع الشعری و القوافی، الشیخ جلال الحنفی، العرض ته‌ذهیبه و اعاده تدوینه، ١٩٧٨.

⁷⁶ نویه‌اره سه‌بدانی مه‌زن ئه‌حه‌مدی خانی، صادق به‌اء‌الدین، به‌غدا، ١٩٧٩.

⁷⁷ الاعمال الکامله للشیخ معروف النوده‌ی، تحقیق مجموعه من وزاره الاوقاف، القسم السادس، المتفرقات، به‌غدا، ١٩٨٨.

⁷⁸ بپروانه رۆژنامه‌ی ژیان، ژماره ٢٧، ٣١، ٣٢،، ئاب و ئه‌یلولی ١٩٢٦.

⁷⁹ د. معروف خه‌زنه‌دار، کێشی قافیه له شیعرێ کوردیدا، به‌غدا، ١٩٦٢.

زانستی عەرووز و چۆنییهتی کاریگەری ئەم زانستە ی روون کردۆتەووە لەسەر شیعری فارسی و کوردی و ریتووسی دەنگەکان بەپیتی عەرەبی و لەبارە ی چۆنییهتی بڕگە کردنیانەووە دوواوە لەم روووە بە لیکۆلینەووەیەکی سەرکەوتوو دادەنری، چونکە لە روانگە ی زانستی فۆنیتیکیەووە دەروانیتە ئەم بابەتە. عەلانیەدین سەجادی لە نرخ شناسیەکیەدا⁸⁰ لە دوو شوێندا باسی عەرەزی کردووە. هەردی لە گۆفاری براهیتیدا لە ژێر ناوی (کیش لە شیعری کوردیدا)⁸¹ لیکۆلینەووەیەکی بڵاوکردۆتەووە د. ئیحسان فوناد لە گۆفاری کۆلیجی ئەدەبیات، زانستگای بەغدا باسیکی بڵاوکردۆتەووە لەژێر ناویشانی (دوویکی عەرۆز لە شیعری کوردی تازەدا)⁸² ئەم نوسیەنە تایبەتە بە شیعری تازە ی کوردیەووە. عەبدولرەزاق بیمار لە گۆفاری رۆشنییری نویدا لیکۆلینەووەیەکی فراوانی بەناوی (عەرۆز لە هەلبەستی کوردیدا) بڵاوکردۆتەووە⁸³. ئیمە لیڕەدا نامانەوی درێژە بەم باسە بدەین بەو ی کە رەخنە و هەلەسەنگاندنی ئەو بەرەمانە ی پیشتەر باسمان کرد بچەینە روو، چونکە ماوەو لیدوانیکی زۆری دەوی، بەلام ئەو دیاری دەکەین کە بەگشتی زۆریەیان کە باسی عەرۆزو کیش و تەنانەت قافیەش دەکەن، حساب و مامەلەیان لەگەڵ (حەرف، تیپ، پیت یا ریتووس)دا کردووە، بەلام شیخ نوری شیخ سالح دەنگ بە بەردی بناغە ی کیش دادەنی⁸⁴ و لە هەموو باسەکانیدا لەم روووە وەک دەنگ مامەلە لەگەڵ کیش و قافیەدا دەکا نەک تیپ و ژمارە ی تیپەکان. بۆیە دەبی لەلیدوان و باسکردنی کیش و قافیە و شیکردنەووە ی شیعەر لەم روووە وەک دەنگ مامەلە لەگەڵ ئەو بابەتانەدا بکری، چونکە بەلای ئیمەشەووە وەک دلشاد عەلی دەلی (ئەگەر شیعەر بەشیووە ی نووسراویش بچیتە بەر دەست خوینەر ئەوا هەر دەبی وەک هونەرێکی دەنگی مامەلە ی لەگەڵ بکری⁸⁵ وەک لەووەبەر وتمان ئەم

⁸⁰ عەلانیەدین سجادی، نرخ شنایی، بەغدا، ۱۹۷۰، ل ۲۰ تا ۲۹ و ۹۷ تا ۱۱۰.

⁸¹ ئەحمەد هەردی، کیش لە شیعری کوردیدا، گۆفاری براهیت، ز ۱۰۰ خولی دووهم، ۱۹۷۱.

⁸² د. ئیحسان فوناد، دوو کیشی عەرۆز لە شیعری کوردی تازەدا، گۆفاری کۆلیجی ئەدەبیات، زانستگای بەغدا، ۱۵، بەغدا، ۱۹۷۲.

⁸³ عبدالرزاق بیمار، کیش لە هەلبەستی کوردیدا، رۆشنییری نوی، ۱۱۳، سالی ۱۹۸۷.

⁸⁴ پڕوانە وتاری ژمارەکانی ۲۷، ۳۱، ۳۲ رۆژنامە ی ژیان، ناب و ئەیلولی ۱۹۲۶.

⁸⁵ دلشاد علی محمد، (بنیاتی هەلبەست لە هۆنراو ی کوردیدا)، نامە ی ماجستیر، ۱۹۸۸، ل ۱۰۶.

زانسته تاییه ته به شیعرى ستونى عه‌ره‌بیه‌وه، نه‌ته‌وه‌ی کوردیش وه‌ک نه‌ته‌وه‌کانى تر به‌هۆى کارى‌گه‌رى نه‌د‌ه‌ب و زمانى دراوس‌یکانییه‌وه نه‌م زانسته‌ی وه‌ر‌گرت‌وه، به‌لام نه‌مه نه‌وه ناگه‌یه‌ن‌ئى که نه‌م نه‌ته‌وانه و شاعیرانى کوردیش کوتومت به‌بى ده‌ستکارى کردن نه‌م کیشانه‌یان وه‌ر‌گرت‌بى، به‌لکو به‌پى سروشتى زمانه‌کانیان گه‌لى کیشیان لى فری‌داوه، جگه له‌وه‌ی ئاوازی زمانه‌که‌ی خویانیان به‌سه‌ر هه‌ندى کیشى عه‌ره‌بیدا سه‌پاندووه.

کیشه‌کانى عه‌روز بریتین له شانزه به‌حر نه‌مانه‌ن : طویل، بسیط، مدید، وافر، ه‌زج، ر‌جز، ر‌مل، س‌ریع، م‌نس‌رح، خ‌فیف، م‌ض‌ار‌ع، م‌قت‌ض‌ب، م‌ج‌ث‌ث، م‌ت‌ق‌ار‌ب، م‌ت‌دا‌ر‌ک. وه‌ک له‌وه‌به‌ر و‌تمان نه‌م به‌حرانه له‌لای شاعیران ده‌ستکارى کراون یان هه‌ندیکیان به‌کار نه‌هین‌راوه نه‌گه‌ر به‌کاریشیان بردبى زۆر به‌که‌مى بووه، ته‌نانه‌ت شاعیره عه‌ره‌به‌کانیش نه‌م گۆ‌ران و ده‌ستکارى و به‌کار نه‌هین‌انه‌یان کردووه، بۆ نمونه کیشى (ر‌مل) له‌لای شاعیره عه‌ره‌به‌کان که‌م به‌کار هین‌راوه، نه‌گه‌ر به‌کاریش هاتبى نه‌مانیش به‌پى سروشتى زمانى عه‌ره‌بى ده‌ستکاریان کردووه لی‌رده‌ا رایه‌کى گۆستاف دینینه‌وه که ده‌لى (چۆن نه‌م دیارده‌یه شى ده‌که‌ینه‌وه؟ نه‌ویش نه‌وه‌یه کیشیک له‌ناوچه‌ی (حیره‌)دا نشو‌غای کردووه و له شوینانى دیکه‌ی ولاتى عه‌ره‌بیدا پشت‌گوى خراوه. بۆ وه‌لام دانه‌وه‌ی نه‌م پرسیاره ده‌لى (کیشى ر‌ه‌مه‌لى هه‌شت هه‌نگاوى له دراوس‌یکانى نه‌م ناوچه‌یه‌وه وه‌ر‌گه‌راوه⁸⁶ که‌واته له شیعرى نه‌ونه‌ته‌وانه‌وه وه‌ر‌گه‌راوه که که‌وت‌ونه‌ته رۆژه‌لاتى عه‌ره‌به‌کان. بۆ روون کردنه‌وه‌ی هه‌ندى زاراوه‌و زانیارى پ‌ی‌ویست ده‌بى له شیک‌ردنه‌وه و دیار‌یک‌ردنى شیعر و نه‌و زاراوانه‌ی که بۆى دان‌راوه ده‌ست پى بکه‌ین. به‌پى زانستى عه‌روز شیعر بریتیه له نووسینى‌کى کیش و سه‌روادار که دیره شیعر یا (بیت) پیک دینى. دیریش له دوو پارچه پیک دى که هه‌ریه‌کى له‌م پارچانه پى ده‌گوترى نیوه‌دیر (شطر، یا م‌ص‌راع) به‌یه‌که‌م ده‌وترى (صدر) و به‌دوو‌ه‌میش ده‌وترى (ع‌ج‌ز) هه‌ر نیوه دیریکیش له چهند هه‌نگاوێک (ت‌ف‌عی‌له) پیک دى، به‌دوا هه‌نگاوى نیوه دیری یه‌که‌م ده‌وترى (عه‌روز) و دوا هه‌نگاوى نیوه دیری دوو‌ه‌م (ض‌ر‌ب‌ى) پى

⁸⁶ گۆستاف فون غرنباوم، دراسات فى الادب العربى، ترجمه الدكتور احسان عباس، الدكتور انیس فریحه،

الدكتور محمد يوسف نجم، الدكتور کمال یازجى، بیروت، ۱۹۵۹، ل ۲۶۶.

دەلێن⁸⁷، ئەم هەنگاوانەش لە یە کگرتنی (سەبەب و وەتەد و فاسیلە) پەیدا دەبن کە هەر یە کەیان دوو جوۆری هەیە. لە زانستی عەروزی عەرەبیدا گەلی ناو و زاراوی جوۆراو جوۆر بە کار هیئراوە لیڤەدا بە پیۆیستی نازانین باسیان بکەین.

لە زمانی کوردیدا ئەو زاراوانە بە تاییەت ئەو سیانە (سەبەب و وەتەد و فاسیلە) بەرامبەر (برگەن) کە دەبنە بنچینە ی ئەم کیشانە. برگەش وشە ی لیّ دروست دەکری. ئەم برگانەش بە پیۆی تاییەتیی و سروشتی زمانە کە بەرچاو دەخری بۆنۆنە لە زمانی کوردیدا (برگە لە دەنگی بزۆین و نە بزۆین پیکدی) برگە بریتیە لە کۆمەڵە دەنگیک کە یەکیکیان لە هەموویان دەرکەوتوو تر بیت⁸⁸، ئەم برگانەش بە پیۆی چۆنییەتی و تاییەتی زمان یە کەدەگرن و لە زانستی عەروژدا بەو یە کگرتنانە دەوتری (سەبەب و وەتەد و فاسیلە) ئەمانیش هەر یە کەو دوو جوۆری هەیە. بە لیّکدان و خستنه پالّ یەکی ئەو سەبەب و فاسیلە و وەتەدانە هەنگاو دروست دەبی، زانایانی عەروزی عەرەبی ئەم هەنگاوانەیان بە (التفاعیل) ناو بردوو کە بریتین لەم هەشت دانە یە (فعولن، مفاعیلن، فاعلاتن، مفاعلتن، فاعلن، مستفعّلن، متفاعّلن، مفعولات)، دوو هەنگاو لەمانە تووشی نەخۆشی و کشان دەبن شێویەکی جیاواز وەرەگرن و دەبن بە (فاع لاتن و مستفع لن).

لیڤەدا بە کورتی دەتوانین بلیّین (برگە ی کوردی) و برگە کردن بۆ کیشانی شیعر بە بەحرە عەروزیەکان جینگای ئەو هەموو زاراوە و نیشانە و ئالۆزیانە ی عەروز دەگریتەو. لە زمانی کوردیدا ئەم برگانە دەنگە بزۆینەکان سنوریان بۆ دەکیشن و بە پیۆی شوین و جیی بزۆینەکان جوۆری برگە کە دیاری دەکری لەرووی کورتی و درێژییەو :

۱. برگە ی کورت لە زانستی عەروژدا ئەم نیشانە یی بۆ دانراوە (َ).

۲. برگە ی درێژ ئەم نیشانە یی بۆ بە کاردی (ِ)

دەنگە بزۆینەکانی زمانی کوردی جینگای جوولەکان (سەر و بۆرو ژیری) زمانی عەرەبی دەگرنەو. لە زمانی کوردیدا سیّ جوۆر دەنگە بزۆینمان هەیە :

۱. کورت (َ - و - ِ) ئەو (ی) کورتە ی لە من و دل دا هەیە.

⁸⁷ فن التقطیع الشعری و القوافی، ص ۲۳، کیش و قافیە لە شیعری کوردیدا، ل ۱۹.

⁸⁸ محمد معروف فتاح، زمانەوانی، هەولێر، ۱۹۸۷، ل ۶۳.

۲. بزۆینه دريژه كان : (۱ - و - وو - ئ ، ي) .

۳. بزۆینی دوولانه : (Ö) له نوین، جوین⁸⁹.

"برگه کردن و تەفعیلە دانان"

که ویستمان شیعرێک بە تەرازووی ەمروز بکێشین پێویستە پێپەوی ئەم خالانە بکەین :

۱. شیعرەکە بە ریتنوسیکی ەمروزانە دەبێ بنوسریتەو ەنک ریتنوسی ئاسایی ئەویش بەم شیوەیە ئەبێ :

أ. ئەگەر شیعرەکە ەهرەبی بوو یا وشە و زاراوەی ەهرەبی تیا بوو دەنگە گیراوەکان (شەدە دار) بوون ئەبێ بە دوو دەنگ بنوسرین لە شیوەی خۆی دەنگی یەکەمیان نەبزۆین کەین و دوو ەمیان ببزۆین.

ب. کە (تەنووین)مان ەاتە رێ دەبێ بەگوێرە ی دەنگەکە ی بینوسین وەک (رجل) پێویستە بەم شیوەیە بنوسرێ (رەجولون).

۲. ەم دەنگێکی بزواو بەتەنیا ەات ئەگەر ەهرەبی بوو، وە لە کوردیدا بزۆینە کورتەکانی لەگەڵدا بوو ئەوا ئەم نیشانیە ی بۆ دائەنێن (ب) واتە برگە ی کورت. ەم دەنگێکی بزواو نەبزواویکی بەدوادا ەات یا بزۆینی لە نیواز دوونە بزۆینی دەنگە کورتەکاندا بوو ئەوا ئەم نیشانیە ی بۆ دادەنێن (_) واتە برگە ی درێژ، واتە یەکەم بریتیە لە یەک دەنگی ەهرەبی بەسەر و بۆرو ژێرەو و دوو ەم بریتیە لە دوو دەنگ ەم بەو شیوەیە.

۴. شیعرەکە برگە برگە دەکەین ئەوجا لەژێر ەم برگە یە کدا نیشانی خۆی دادەنێن، لەو نیشانیە ی لە خالی دوو ەمدا دیاریمان کردن. ئەجا نیشانیە کان کۆمەڵ کۆمەڵ کۆدەکەینەو ەم کۆمەڵە بەجیا دایدەنێن کەوا روو ئەدا ۴، ۳، ۴، ۳ بیت یان ۳، ۴، ۳، ۴ یان ۴، ۴، ۴، ۴ بیت.

۵. دوا ی ئەو ی ئەم کۆمەڵانە مان دەرکرد بەپێی ەنگاوەکان (تەفعیلە کان) کێشەکان دەدۆزینەو ەو بەپێی بازنە ی خەلیل بەحرەکە ی دیاری دەکەین.

⁸⁹ محمد معروف فتاح، ریتنوسی کوردی لە روانگە ی فۆنتیکەو، گۆفاری کۆری زانیاری عێراق، دەستە ی

کوردی، بەرگی نۆهەم، ۱۹۸۲، ل ۲۳۸.

باشترین ریگا بۆ کەرت کردنی وشەکان و دۆزینەوێ ئەو کیشە عەرەبیانە ی شیعری کوردی لەسەر وتراوە ئەم رایەییە کە دەلی (ھەرکەسێ بیهوێ بزانی ھۆنراوەی کوردی ئەچیتە سەر چ کیشیکی عەرەبی راستر وەھایە لەسەر یاسایەکی دەنگی وشەکان کەرت (تقطیع) بکا و ئەنجا بیخاتە پال کیشەکانەو، واتە بە سەلیقەییەکی دەنگ ناسی کیشەکان بدۆزیتەو، ئەک یاسای کەرتی بەکار بهێنی)⁹⁰ پاش دۆزینەوێ کیشانی شیعەرە کە ئەوسا دەرەدەکەوێ ئەو شیعەرە لەسەر چ کیشیکە و، ئایا تەواوێ یا لاسەنگە. ئیمە لیڤەدا تەنیا بۆ نمونە و بەتایبەت لەو کیشانە دەوین کە بەزۆری لەلای شاعیرانی قوتابخانە ی ناوچە ی سلیمانی بەگشتی بەکارھێنراون و بریتین لە رەمەل و ھەزەج. ھەرچی بەحرەکانی ترە لە شیعری ئەم قوتابخانە یەدا دەبینرێ، بەلام زۆر بە کەمی.

یەکەم : کیشی رەمەل (ھەشت ھەنگاوی مەحزوف)

ھەنگاوەکانی ئەم بەحرە بەم شیوەییە دەبی :

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

بۆ نمونە ئەم دێرە شیعەرە بڕگە بڕگە دەکەین و دەیکیشین.

تا فەلەک دەورە ی ئەدا سەد کەو کەبی ئاوا نەبوو

کەو کەبی میھری موبارەک تەلەعدتی پەیدا نەبوو (نالی)

تا / فە / لەک / دەو / رە ی / نە / دا / سەد / کەو / کە / بی / نا / وا / نە / بوو												
<table border="1"> <tr> <td>ب</td> <td>ب</td> <td>ب</td> <td>ب</td> </tr> <tr> <td>ف</td> <td>ع</td> <td>لا</td> <td>تن</td> </tr> <tr> <td>لن</td> <td>ع</td> <td>تن</td> <td>ف</td> </tr> </table>	ب	ب	ب	ب	ف	ع	لا	تن	لن	ع	تن	ف
ب	ب	ب	ب									
ف	ع	لا	تن									
لن	ع	تن	ف									

دووھەم :

أ : ھەزەجی، ھەشت ھەنگاوی

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

⁹⁰ زۆف شیخ عثمان، چەند سەرنجێک دەرباری (کیش لەش یەری کوردیدا)، بڕایەتی، ژ (۱)، سالی (۲)، جۆزەیرانی،

۱۹۷۱، ۴۹ل.

له کوفجی سینه دهنگی ئای و ئۆی دل دی به مه حزونی
ویران بی نهمدی ساتی لیتی نهیهت نالیهی برینداری (کوردی)

له گهل دل شهرته سالم گهر نه جاتم بی له تارانا
به ههشت ئهر بیته دهشتی ره ی به ئیرانا گوزهر ناکهم (سالم)

ب : ههزه جی شهش ههنگاوی (مهخزوف)
وه کو یهك دیته بهر گوئی پیاوی نه جمهق
سه فیری بولبولو ئاواز لسهق لهق (سالم)

ج. ههزه جی ههشت ههنگاوی (ئهزهره بی مه كفوف مهخزوف)
مفعول مفاعیل مفاعیل فاعول
گریانی من و خنده بی تو ئیسته دهشوبهین
بهو مهوسیمی بارانه کهوا غونچه دهپشکوت (نالی)

*****

جانا وهره ئهم جهژنه بهقوریانی سهرت بم
بو تیری قهزای چاوی ههسودان سوپهرت بم (کوردی)
وهك له وه وه بهر رووفان کرده وه (کیشی عهروز) له رتی ئهده بی نهته وه دراوسێکانه وه،
روونتر بلێن له ئهده بیاتی فارسه وه گه یشتوته شاعیرانی کورد، ههروه ها ئهم نهته وانه
به پێی سروشتی زمانه کانیان دهستکاری عهروزیان کردوه، ئهممه د ههردی ئهم کیشه
دهکا به پالپشتی ئهو راستیه ی سهروه وه و ره خهش له عهلا دین سهجادی دهگری که له
لاپه ره کانی ۱۲۵ - ۱۲۷ ی نرخ شناسیه کهیدا ئهم کیشه به عهروز دانانی، هه موو
به لگهی سهجادیش ئه وه یه که له عه ره بیدا بهر چاو نه که وتوه⁹¹ جگه له مه سی کیشی
(جدید، قریب، متشاکل) که له داهینانی ئیرانییه کانی (تایبه تن به غهیری

⁹¹ نرخ شناسی، ل ۱۲۵-۱۲۷.

عەرەبەو⁹² ئەو کێشەنەش کە زیاد کراون گەلێ لەو سێ کێشەیی سەجادی ناوی
 هیئەتێ زێادترن. دیسان زەحافەکانی خەلیل بەشیان نەکردوووە هیئەتێیانە (۱۳) زەحافی
 تریان داناو⁹³ کەواتە ئەمانە هەمووی بەلگەی زانستین بۆ ئەو رایەیی کە ئەم شاعیرانە
 و شاعیرانی نەتەوێکانی تریش بەپێی سروشتی زمانەکەیی خۆیان کێشی تایبەتی خۆیان
 ھەیە و کوتومت پەپرەوی کێشەکانی عەرۆزی عەرەبیان نەکردوو.

"ھەزەجی ھەشت ھەنگاوی ئەزەب"

مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن

تالانی سەرو مالم چاوی رەشی فەتاتان

پابەندی دڵ و دینم کاکۆلی پەریشانت (کوردی)

گەردەن کەچی زوڵفی بووی، سا دڵ مەدە بەر موژگان

وا خۆت لە تەناف داو، ئیتەر لە قەنارەت چی (نالی)

زۆریەیی شاعیران بەتایبەت ئەم قوتابخانە شیعریە شارەزاییان لە زانستی عەرۆزدا
 ھەبوو، بەلام لەبەر ئەوە نەبوو کە شاعیر بوون، بەلکو لەبەر ئەوەی ئەم زانستە لە
 مزگەوتەکاندا خوێنراوە، ئاگاداری دەستورو بنەماکانی ئەم زانستە بوون، بەلام ئەم
 شارەزایی و زانیە مەرج نەبوو و مەرجیش نییە بۆ ھەموو شاعیرێک کە بیزانی.
 کەواتە ئەو پێوستی بەم زانستە بێت رەخنەگرو لێکۆلەرەوێکانە ئەک شاعیران،
 ھەرێک عەرەب دەلی پێش ئەوەی خەلیل بەحرەکانی عەرۆزی عەرەبی بدۆزێتەو
 شیعری رەوان و دروست و بەھێزیش ھەر ھەبوو.

((قد كان نظم الوری صحیحا

من قبل أن يعرف الخلیل))

ھەرێھا کێشی عەرۆز ئەگەرچی بۆ عەرەبی دەست ئەدا، بەلام بۆ شیعری کوردی
 کەلکیکی ئەوتۆی نییە و بوونی تەنیا لەبەر ئەوەیە لاسایی کردنەوێ دەستوور و یاسا

⁹² نرڤ شناسی، ل ۹۷-۹۸.

⁹³ کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، ل ۲۱.

و بنه‌ماکانی شیعی ستونی عه‌ره‌بیه وهك وه‌رگرتن و لاسایی کردنه‌وهی لایه‌نه‌کانی تری ته‌ده‌ب به‌گشتی.

قافیه

سه‌باره‌ت به‌ قافیه گه‌لی پیناسه هه‌یه. له‌سه‌ره‌تاوه خه‌لیلی ته‌حه‌دی فه‌راهیدی و ته‌خفه‌ش، هه‌ریه‌که‌یان به‌جۆری لئی دواون. له‌ ته‌ده‌بی کوردیشدا نووسه‌ران و لی‌کۆله‌ره‌وانی ته‌ده‌ب به‌ش به‌حالی خۆیان له‌م بابه‌ته دواون. شیخ نوری شیخ سالح ده‌لی: ((قافیه له‌ نه‌ایه‌ت هه‌موو مه‌سه‌ره‌عی‌کدا له‌بینی هه‌جای ئاخ‌ریدا به‌ ئیعتباری تصوت عباره‌ته له‌ متابه‌قه‌ت))⁹⁴، وهك له‌ باسی کی‌شدا ده‌رکه‌وت له‌ قافیه‌شدا شیخ نوری وهك ده‌نگ مامه‌له‌ له‌ گه‌ل قافیه‌دا ده‌کا نه‌ك وهك تیپ. جگه‌ له‌و پیناسه‌یه‌ی شیخ نوری ((ته‌و پیناسانه‌ی که‌ له‌به‌ر ده‌ستماندایه به‌ته‌واوی ناتوانن سیما و تاییه‌تی قافیه‌ی هه‌لبه‌ستی کوردی ده‌ست نیشان بکه‌ن))⁹⁵، ئیمه‌ لی‌ره‌دا پیناسه‌ی قافیه له‌ شیعی کلاسیکی کوردی قوتا‌بخانه‌ی ناوچه‌ی سلیمانیدا دیاری ده‌که‌ین نه‌ك به‌ گشتی له‌ شیعی کوردیدا، ته‌نیا له‌به‌ر ته‌م هۆیه له‌ پیناسه‌که‌ی دل‌شاد عه‌لی جیا ده‌بیته‌وه. قافیه ده‌نگی یا زیاتری دووباره‌ کراوه‌یه و ده‌که‌ونه‌ کۆتایی دوا هه‌نگاوی هه‌موو دی‌ره‌کانی ته‌و پارچه‌ شیعه‌وه.

زۆر جار قافیه له‌ کۆتایی نیوه‌ دی‌ری یه‌که‌مه‌وه ده‌ست پی ده‌کاو ریز ده‌به‌ستی له‌گه‌ل کۆتایی نیوه‌که‌ی تری دی‌ری یه‌که‌م و کۆتایی هه‌موو دی‌ره‌کانی تر‌دا. بی‌گومان ته‌و قافیانه‌ی که‌ له‌ یه‌ك ده‌نگ دروست ده‌بن ته‌و ده‌نگانه ته‌نیا ده‌نگه‌ بزوتنه‌ درێژه‌کانن ته‌گینا به‌هه‌یج جۆری‌ک ده‌نگه‌کانی تری زمانی کوردی به‌ته‌نیا قافیه دروست ناکه‌ن.

⁹⁴ م.نوری، ژیان، ۳۲، ۹ی ئه‌یلولی ۱۹۲۶.

⁹⁵ دل‌شاد علی، بنیاتی هه‌لبه‌ست له‌ هۆنراوه‌ی کوردیدا، ل ۱۰۸.

خالیکی گرنګ له قافیه دا سهرنج راده کیښی ټویش ټوویه که ټو دهنگانه که
 دهبنه قافیه مهرج و پټویسته دهنگیکي سهره کی و بهشی ره سښی وشه کان بن،
 بهواتایه کی دیکه، نامراز و نیشانه کانی مۆرفولۆژی که دهچنه سهر وشه کان نابنه
 قافیه. بۆ نمونه نیشانه ی کۆی (ان) له وشه ی ژنان له گهل وشه ی کوران ههروهه نیشانه ی
 ناسراوی (هکه) له وشه ی چاوه که له گهل دهمه که نابیته قافیه. جگه له مه بۆ به هیزی
 قافیه و تهواو کردنی کیښ به پیی به حره کانی عهروز پاش قافیه یان به کار هیناوه که
 ټه میښ بریتیه له دووباره بوونه وهی وشه یه ک یان زیاتر له دوا ی قافیه که وه.

له سینه مدا سډای نالینه بی ټو
 دللی زارم به سی غه مگینه بی ټو
 ټه به د وهک من غه میښ صاحب وه قافیه
 ره فیه و ههم ده می دیرینه بی ټو⁹⁶

له شیعی فۆلکلۆری کوردی و شیعی شاعیرانی که دا که سهر بهم قوتا بخانه یه نین
 گهل ټو جۆری تر له قافیه ده بینن. بۆ نمونه ټه شی ټه به یتیک یان ههر دوو نیوه دپری
 ټو پارچه شیعی قافیه یه کی هه بی و دپره شیعه کانی دیکه ههر یه که قافیه یه کی
 سهر به خو جیای هه بی. واته جووت قافیه. یان قافیه کان (تاکو ټو) به کار هاتوه که
 له یه کهم شه تره وه قافیه کان یه کنایه ک یا تاکو ټو داده نرین.

ټه گهر به ره مه می شیعی ټه قوتا بخانه یه به گشتی و دیوانی شیعی نالی، سالم،
 کوردی به تاییه تی سهر به کین ده بینن له رووی قافیه شه وه شیوازیکی یه کگرتوو و
 چونیه کیان هه یه و ټیکرا ههر سیکیان پپره وی یه ک شیوه یان کردوه و جۆره
 قافیه یه کیان به کار هیناوه.

⁹⁶ دیوانی سالم، ل ٦٥.

به‌شی سییه‌م

شیواز له به‌ره‌می شیعی

نالی . سالم . کوردی

شیواز له بهرهمی شیعی نالی و سالم و کوردی

سهرهتا :

وهك له بهشهكانی پېشودا دیاریمان کرد که شیواز بهخاسیهت و تاییهتییی نیستیتییکی بهرهمی کومه له شاعیریک دوتری، نهوانی تیروانیی وهك یهکی له ژياندا کویان دهکاتهوه و بهشیوازه یه کگرتووهکیان ریباز و قوتابخانهیهکی شیعیان پیکهیتناوه که به قوتابخانهی شیعی کلاسیکی ناوچهی سلیمانی ناسراوه و لهسهردهم و قوناغییکی دیاریکراودا له میژووی نهدهبی کوردیدا جیخویگرتووه..

لهم بهشهدا مهبهستی لیکولینهوه که مان دیاریکردنی شیوازی شیعرهکانی نهو سی شاعیرهیه : نالی، سالم، کوردی.

بههوی نهوهوه که ههریه که لهو شاعیرانه جوړه شیوازیکی تاییهتی ههیه، نهشی دیاریکردن و باسی شیوازیان بهجیواز بکړیت. چونکه ههندي لهو رهگهزه شیوازیانهی که لهلای یهکیان دهبنریت، لهلای نهوی دیکهیان نییه، یان بهپیچهوانهوه. لهلایهکی تریشهوه ههر شاعیرهو بهپی توانا و دهسلات و زهوق و سهلیقهی خوی جوړه شیوازیکی هلبژاردووه، یان بو دهرپرینی بیرهکانیان و رازاندنهوی پارچه شیعرهکانیان پهنايان بردوته بهر هونهره رهوانبیژیهکان، بهکار هینانی نهو هونهره رهوانبیژیهکانه جگه لهوهی بهتوانایی و کارامهیی شاعیر دهردهخات، زوری بهکارهینانی له بهرهمی شیعریدا دهبیته شیوازیکی تاییهت و جیاکهرهوهی بهرهمی خاونهکهی. بیگومان نهو هونهرانهش بهگشتی روو له وشه و دهستهواژهکان و جوری ریز کردن و هلبژاردنی وشهکان دهکا، واته شیواز بهکارهینانی زمانه له شاعر یا نووسیندا بو دهرپرینی بیرو ههست و سۆز. لیکولهرهوه و شارهزایانی نهدهب شیوازیان به رهگهزیکی سهرهکی له چوار رهگهزهکهی نهدهب لهقهلهم داوه که بریتین له سۆز، واتا، شیواز، نهندیشه¹ ههروهها بهپی رادهی پهپرهوی کردنی دهستور و رهگهزهکانی شیواز دهروانه

¹ احمد امین، النقد الادبی، ۱-۲، بیروت، ط الرابعه، ۱۹۶۷، ص ۳۸.

بهره‌می شاعیر یا نووسه‌ریک، ریک و پیکی و چاکی بهره‌میك به‌تاییه‌ت شیعر له راست و دروستی به‌کاره‌یینانی ره‌گه‌زه‌کانی شیوازوه دیاری ده‌که‌ن.

ئیمه لی‌ره‌دا به کورتی و به‌ته‌نیا ناوی ئەو ره‌گه‌زانه‌ی شیواز دینین به‌مه‌به‌ستی روون کردنه‌وه و سنور دانان بۆ کاره‌که‌مان، و به‌پیوستی ده‌زانین چونکه تا ئیستا له ئەده‌بی کوردیدا لهم رووه‌وه باسی شیواز نه‌کراوه جگه له‌وه‌وه‌لای شیخ نوری شیخ سالح نه‌بی که به‌چهند وتاریک له‌ روژنامه‌ی ژیاندا بلاوی کردۆته‌وه² له‌ پاش ئەوه‌ی لهم سه‌ره‌تایه‌دا ته‌نیا ناوی ره‌گه‌زه‌کانی شیواز دینین له‌ لی‌کۆلینه‌وه و دیاریکردنی شیوازی هه‌ر یه‌که له‌وه‌ی سێ شاعیره‌دا به‌پیتی پیوست ئەو ره‌گه‌زانه روون ده‌که‌ینه‌وه که له‌ بهره‌می شیعی هه‌ر یه‌که‌یاندا هه‌بی‌ت، بی‌گومان ته‌گه‌ر ره‌گه‌زه‌کانی تری شیواز له‌لای شاعیران نه‌بوون ئیمه به‌زۆر نایسه‌پیتین به‌سه‌ر شیوازیاندا و باس کردنی‌شی به‌ زیا ده‌زانین هه‌روه‌ها لی‌کۆلینه‌وه‌وه باسی ره‌گه‌زێک له‌لای شاعیرێک به‌پیتی زۆری به‌کار هینان و سه‌رکیشی به‌سه‌ر ره‌گه‌زه‌کانی تردایه که به‌هۆیه‌وه شیوازیکی بۆ بهره‌مه‌که‌ی دیاریکردوه. ئەمه ئەوه ناگه‌یه‌نی که ئەو جۆره هونه‌ره یا ئەو ره‌گه‌زه شیوازییه له‌لای شاعیرانی دیکه نییه، به‌لکو ئەشی له‌لای هه‌ر سێ شاعیره‌که هه‌بی‌ت، به‌لام به‌زۆری و تاییه‌تمه‌ندی‌تی یه‌کی‌کیان ده‌رده‌خا و له‌وانی تر جودای ده‌کاته‌وه.

پارچه شیعه‌ره‌کان سه‌رچاوه‌ی ئەم لی‌کۆلینه‌وه‌یه ده‌بن و نمونه‌ی شیعی که به‌لگه‌ی به‌کاره‌یینانی شیوازیکی دیار و ئاشکرا بن ده‌بنه که‌سه‌ره‌ی لی‌دوان له‌وه‌ جۆره شیوازه نه‌ک به‌گشتی و فراوانی باسی هه‌موو ره‌گه‌زه‌کانی شیواز بگه‌ڕێته‌وه وه‌ک له‌وه‌وه به‌ر روومان کردوه.

به‌گشتی شیواز له‌رووی سێ ره‌گه‌زی سه‌ره‌که‌یه‌وه شیده‌کریته‌وه و دیاری ده‌کری ئەه‌ویش ئەمانه‌ن :

---

² م.نوری، شیواز چیه، روژنامه‌ی ژیان له ژماره ۳۹ی ۲۸ تشرین الاول ۱۹۲۶ تا ژماره ۵۹ی ۲۴مارت ۱۹۲۷. (له به‌شی یه‌که‌می ئەم کتێبه‌دا به‌پیتی پیوست باسی ئەم وتارانه‌م کردوه).

یه کهم /ره گهزه بیریه کان (العناصر الفکریه)

ههندی سهرچاوه به تاییه تیه گشتیه کانی شیوازی ناو ده بن، به لام له دابه شکردنی ره گهزه کانیدا یه کدگیر ده بن³، ره گهزه بیریه کانیش بریتین له مانه :

۱. راستیتی ۲. روونی ۳. وردی (بیر وردی)

دووهم /ره گهزه سۆزییه کان (العناصر العاطفیه)

۱. هیز ۲. تازه گهری (نوییه تی) الجده ۳. کارلیکردن و خوریه (الایحاء).

سییه م /ره گهزه جوانکارییه کان

۱. موسیقا ۲. کۆک و نایابی (الروعه) ۳. ئەفسون.

ئهم سی ره گهزه جوانکارییه شیوازیان پی جوان و شیرین ده بی.

رهوانییه کان له لیكۆلینه وه توژیینه وه کانیاندا سهرهت به ره گهز و لایه نه کانی شیواز ته نیا له رووی راست و دروستی و جوانی و راده ی پیره وی کردنی ئەو ره گهزانه له به ره ه می شیعریکدا ده دوین و ناته واوی خه وشه کانی دیاری ده کهن. ههرچی لیكۆله ره وه ی ئەده به گرنگی ده دا به ده رختن و دیاریکردنی پیوهندی نیوان تاییه تی و سیفاتیه کانی ئەو ره گهزانه و لایه نه دیار و ناشکراکانی بیر و سۆز و جوانکاری نووسین، یا پارچه شیعره که که سهرجه م ده بنه شیوازیك که سایه تی و تاییه تمه ندیتی خاوه نه که ی دیار ده خهن.

شیوازی شیعری نالی

به هوی ئەوه وه که به ره ه مه شیعره کانی نالی یه کجار شاکارن و ره نگدانه وه ی پله یه کی میژووی گرنگه له ئەده بی کلاسیکی کوردیدا، بۆیه ده بینین زۆریه ی ئەو نووسهر و توژیهره وه انه ی میژووی ئەده بی کوردی کاتی که لیكۆلینه وه و هه لسه نگاندنی شیعره کانی نالیان کردوه، له زۆر رووه وه له نالی و شیعره کانی دووان، ئەگهر به کورتی و به هیمایه کیش بووی لایه نی شیوازیان فره مۆش نه کردوه. ئەگهرچی هه ندی

³ الدكتور محمد غنینی هلال، النقد الادبی الحديث، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۸، شیخ نوری به مزیاتی
عمومی ناویان ده با، پروانه، ژیان، ژماره ۴۳، ۲۵ ت ۱۹۲۶.

لهو سه‌رچاوانه راسته‌وخۆ ناوی شیوازیان نه‌بردبێ یان شیواز به‌و چه‌مکه‌ی که ئیستا زیاتر روون بۆته‌وه‌و واتاو ماناکه‌ی دیاره، لای ئەوان که‌متر یان به‌ته‌واوی مه‌به‌ستی شیوازیان نه‌داوه به‌ ده‌سته‌وه، به‌لام ناوه‌ڕۆکی نووسینه‌کانیان مه‌به‌ستی شیواز و دیاریکردنی شیوازی نالی بووه.

ئهمین فه‌یزی له‌م رووه‌وه ده‌لی: زه‌کای نالی ئینکاری ناکرێ، لاکین ئه‌وه‌نده سه‌نایعی له‌فزییه‌ی ئیستیعمال کردووه پیاو ره‌نگه‌ بلێ شیعی‌ی ئه‌و نه‌تیجه‌ی عیلم و ئیشتیغاله⁴ هه‌روه‌ها شیخ نوری له‌ دیاری کردن و جیا‌کردنه‌وه‌ی شیوازی شاعیراندا ده‌لی ((نالی به‌ ده‌قیقی ئه‌فکار و جناس و نکته‌ سنجی ئه‌وه‌ده مه‌عروفه ئه‌و که‌سه‌ی مه‌راقی شیعر و ئه‌ده‌بیاتی هه‌بێ و ته‌تبعاتی شیعی‌ی کردبێ و ئوسلوبی ته‌دقیق کردبێ هه‌ر به‌ خویندنه‌وه‌ی شیعی‌ی ئه‌م ئه‌دیبه ده‌ست به‌جێ ئه‌ناسی))⁵. پیره‌می‌رد له‌و وتاره‌یدا که له‌ ژێر سه‌رباسی ((خه‌مه‌تیکی بێ هه‌متا به‌ مونساه‌به‌تی ته‌بعی دیوانی نالیه‌وه)) له‌ رۆژنامه‌ی ژياندا بلاوی کردۆته‌وه، شیوازی شیعه‌رکانی نالی به‌م شیویه‌ دیاری ده‌کا ((ساحیبی ئوسلوبی‌کی ته‌نانه، شیعه‌رکانی خۆش ئاهه‌نگ و ره‌وانه، وه له‌ ئه‌کسه‌ری مه‌نظومه‌کانیدا فکری ورد (ته‌شبیها‌تی خۆ-کرد) و خه‌یالی بلند به‌ ته‌رزیک‌ی ره‌نگین و ئاودار ئه‌دا کردووه))⁶. عه‌لادین سه‌جادی له‌ رێگای شی‌کردنه‌وه‌و لێ‌کدانه‌وه‌ی چه‌ند نمونه‌یه‌کی شیعی‌ی نالیه‌وه، ئه‌وه ده‌رده‌خا که نالی زۆر به‌توانا بووه له‌ هونه‌ره ره‌وانه‌یی‌یه‌کاندا و له‌ شیعه‌رکانیدا جوانکاری و ره‌گه‌زدۆزی و ورده‌کاری زۆری به‌کاره‌ی‌ناوه⁷. مه‌سه‌عود مح‌مه‌د له‌ چه‌پ‌کێک له‌ گو‌لزاری نالیدا له‌ شی‌کردنه‌وه و لێ‌کدانه‌وه‌ی دێره شیعه‌رکاندا به‌ زۆری روو له‌ وشه و رسته‌و هه‌لب‌ژاردنی وشه‌کان ده‌کا، وه‌ر له‌ رێگای وشه‌کانیشه‌وه واتا جۆراو جۆره‌کان دیاری ده‌کات، وه‌ک له‌وه‌وبه‌ر وتان ئه‌میش راسته‌وخۆ باسی شیوازی نالی نه‌کردووه به‌لام له‌ توێژینه‌وه‌و وه‌سفکردنی شیعه‌رکاندا شیوازی نالی روون کردۆته‌وه. بۆ‌نونه له‌ چه‌ند شوێنیکدا ده‌لی ((له‌م

⁴ ئهمین فه‌یزی به‌گ، ئه‌نجومه‌نی ئه‌ده‌بیات، به‌гда، ۱۹۸۳، ص ۲۷-۲۸.

⁵ رۆژنامه‌ی ژیان، ژ. ۴، ۴، ۴، تشرینی دووهم، ۱۹۲۶.

⁶ سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ژماره‌ (۲۹۳)، ۱۴ ته‌یلولی ۱۹۳۱.

⁷ عه‌ل‌ئه‌د‌دین سه‌جادی، می‌ژووی ئه‌ده‌بی کوردی، چاپی دووهم، به‌гда، ۱۹۷۱، ل ۲۴۸-۲۵۱.

نمونه‌ها وشه و قالبی شیعره‌کان هینده شلک و ناسکن . . . هتد)) یان ((وینه‌کانی نالی دینیتته بهر چاو که بریتیه له سهر نهرم کردنی وشه و واتای سهخت بو ناو قالبی هه‌لبه‌ست))⁸. د. مارف خه‌زنه‌دار به‌گشتی باسی شیواز ده‌کا و له‌روون کردنه‌وه‌ی واتای شیوازوه‌وه ئه‌وه پیشان ده‌دا که شیعرى نالی به‌هۆی شیوازوه‌وه ده‌ناسریتته‌وه و ده‌لّی ((بیگومان یه‌کیک له ره‌مزه‌کانی بلیمه‌تی ئوسلوویه ئه‌مه شیوه‌ی ده‌رپرینی بیر و گرنتی وینه‌یه شاعیری بلیمه‌ت له قالبیکی تاییتیدا ده‌ری ده‌پرئ، ئه‌وه‌ی له‌و ئوسلوویه بگا به ئاسانی ده‌توانی ده‌ست له‌سهر هه‌موو ئه‌و شیعرانه دابنّی که ده‌که‌ونه ده‌ره‌وه‌ی ئوسلووی نالیه‌وه))⁹.

له دیوانی نالیدا جگه له‌وه‌ی له لی‌کدانه‌وه‌و شیکردنه‌وه‌ی دێره شیعره‌کاندا، زۆربه‌ی هونه‌ره ره‌وانبێژییه‌کان له‌لای نالی دیاریکراون، له هه‌ندى لاپه‌ره‌ی پێشه‌کیه‌که‌دا ئیشاره‌ت به شیوازی تاییه‌تی نالی کراوه. له باسی زاراوه ره‌وانبێژییه‌کاندا ده‌لّی ((زیره‌کی و بلیمه‌تیه‌که‌شی پالّی پێوه ناوه هه‌رچی جوانکاری و وشه ئارایی هه‌یه به‌کاری بێنّی. له‌به‌ر ئه‌وه شیعره‌کانی بێجگه له قولی معناو ناسکی هیما پریشان له (موحه‌سیناتی به‌دیعی))¹⁰ .

ئه‌وه‌ی ئیمه لی‌زه‌دا مه‌به‌ستمانه ئه‌وه‌یه که ئه‌و نووسینه‌یه‌ی له‌وه‌یه‌ره هینامان به‌گشتی هه‌موویان له شیوازی نالیدا چهند ره‌گه‌ز و تاییه‌تیه‌کیان ده‌ستیشان کردووه، له ئه‌نجامدا ده‌توانین پوخته‌ی باسه‌کانیان سه‌باره‌ت به شیوازی نالی له‌م چهند خاڵه‌دا دیاری بکه‌ین :

۱. بیر وردی.

۲. به‌کاره‌ینانی هونه‌ره ره‌وانبێژییه‌کان به تاییه‌ت ره‌گه‌زدۆزی و حوسن ته‌علیل.

۳. نوکته سه‌نجی، زیره‌کی و به‌توانایی له هه‌لبژاردنی وشه‌و زاراوه‌کاندا و جوانی و

رازانده‌وه‌ی پارچی شیعره‌کان.

⁸ مه‌سه‌عود محمد، چه‌پکیک له گو‌لزاری نالی، به‌غدا، ۱۹۷۶، ۱۱۸ل.

⁹ د. مارف خه‌زنه‌دار، چهند په‌راویژیکی دیوانی نالی، رۆژمانه‌ی کوردستان، ژماره ۳۴. ۴۱ل.

¹⁰ دیوانی نالی، لی‌کۆلینه‌وه و لی‌کدانه‌وه، مه‌لا عبدالکریمی مدرس و فتاح عبدالکریم، به‌غدا، ۱۹۷۶، ۱۵ل.

وهك وتمان پارچه شيعرهكان باشتريڻ سهرچاوهن بۆ ئهم باسه، دهيينين نالى خۆى له
چهند لايهكى ديوانهكهيدا به چهند پارچه و دڙپه شيعريك شيوازى خۆى ديارىكردووه و
دهلئى :

بلبللى تهبعم ئهوا ديسان سهناخوانى دهكا
نوكته سهنجى و بهزلهگۆيى و گهوههر ئهفشانى دهكا

*****

نووكى خامهى من كه بيتته مهعنى ئارايى كهمال
خهت به خهت ئيزهاري نهقشى سوورهتى مانى دهكا

*****

كهس به ئهلفازم نهلئى خۆ كوردى يه خۆ كرديه
ههركهسى نادات نهبى خۆى تاليبى مهعنا دهكا

*****

شيعرى خهلقى كهى دهگاته شيعرى من بۆ ناسكى
كهى له ديقهت دا پهتك دهعوا له گهل ههودا دهكا

*****

نالى له شيوازه دهستكرده سهركهوتوووهكهيدا بهتهواوى رهگهزه بيرييهكانى له
شيعرهكانيدا ديارىكردووه لهو رهگهزانهى كه دهبنه شيوازيكى چاك و سهركهوتوو
سهرهتا باس له دروستى (الصحه) وه دهكهين، رهگهزى دروستمهندى زياتر روو له وشه و
زاراوهكان و لايينه ريزمانييهكان دهكات. سهركهوتوويى و زمان پاراوى شاعير له
راست و دروستى بهكار هينانى وشه و دانه ريزمانييهكاندايه. بنچينهى ريك و پيىكى و
چاكى وتهكان دروستمهندى شيوازه. ئهم دروستمهنديهش پيويستى به ئههجام گهياندنى
چهند ئهركيى ريزمانييهويه لهوانه راستى بهكارهينانى ئهو وشانه كه وته و ماناكان
دهبهستن بهيهكهوه¹¹. لهو وشانهش ناو و كار ئهركى سهرهكى دهيينن. ئهو وشانهى كه
له ناوهوه وهردهگيرى دهبى ئهو ناوه بۆ شتى بهكار ببرى كه پراوپر و اتاو مهبهستى ئهو
شته بدات. ئهو وشانهى له كاروهه وهردهگيرين و گهردان دهكرين نابى بهشيويهيك پاش

¹¹ النقد الادبى الحديث، ص ١١٨.

و پيش بخرين يان جودا بکړينه وه که واکا که بشيړيږي. نه گهر مهبهستی شاعیر پيچ هه لپيچ و مه تل نه بي که هه ندي جاريش به (گري ليداني واژه يی) ناو ده بري¹². يان به هو پارسه نگی و به نه جام گهياندي لايه نه هونه رييه کاني شيعره وه دروست ده بي وه کيش و قافيه. نه ره گزه له شيوازي ناليدا زور به روون و ناشکرا دياره و ده توانين بلين نالي له سهرانسه ري قه سيده و غه زل و پارچه شيعره کانيدا هه له و لاداني ريژماني نه وه نده ي تيا به دي ناکري، به لکو وشه کان و به شه کاني و ته کاني به پي ريژمان و ده ستوري زماني کوردي داناوه و نه ره گزه ي فهراموش نه کردوه، نه گهر هه ندي هه له ي ده ستکرد و هه ناسه سوازي لي به ده رکه ين¹³ که جار جاره به هو پارسه نگی قافيه يا به ده ستوري (نه وه ي بوشاعير ده ست ده دات بوشه لکی تر ده ست نادات) جار جار نه ره گزه ي به مهبهستی کاريکی نو و داهينان کرد بي بوشه نمونه وشه ي (قيامت) ي کردوه به (قيا)، (لام وايه يه کيکيش بجي ته ناو کوژ و پي ونه دي ياسای شيعري عه رييه وه دروسته نه و لادانه بکا و ناشي ته به خهوش¹³.

مه مخره هاوي يه هه و لي فراق

ده ستی من دامه ني تو روژي قيا

لاداني نالي له ره گزه ي راستي ته ده مانبا بوشه گزه يکی تري شيواز که نه ویش ره گزه ي (تازه گري) يا نو ييه تيه که يه کي که له ره گزه سوزيه کان. شاعيري مه زن و به ره مې گه وره له م رووه داهينان ده کن به شيوازيک و ده يسه لمين که بوشه لکی تر ناشي و سهرنا گري، نه ره گزه لي ره دا له وشه و ديارده ي نو يکاري له لای نالي ده بينري که له وه و بهر باو نه بووه، نالي داهيناني تي دا کردوه و بو ته باو بوشه نمونه نه م چهند وشانه که تاييه تن به ناليه وه : ديده باز، بوشه چاوباز، روونه بوون، به رامبر روونه هاتن و شهرمه زاري، کوژابي، کوژرابي، دا، تا، با. واوه ي له بري واوه يلا. سه وزه درخت، بوشه دره ختي سه وز. شهوي قه در، بوشه (ليله القدر) له يله تولقه در که نه م وشه يه عه رييه و له وشه ثاينييه کانه که کورد هر بهو شيوه ي خوي به کاري ده يتي به لام نالي به شي

¹² النقد الادبي الحديث، ص ۱۱۹.

¹³ رؤوف عثمان، ((ديواني نالي پياچونه وه يه ک))، روشنبري نو، ۶۰، نيسان و مایسي ۱۹۷۷، ل ۹.

یه که می تهم وشه لیکن دراودی کردووه به کوردی و بهشی دووه می ههر به عه ره بی ماوه ته وه. دووچه ندن، دوو ته ونده و دیاردهی تریش لهم رووه وه.

بیروردی

تهم ره گهزه به ته وای بالی به سهر شیعه کانی نالیدا کیشاوه. له هه موو دپره شیعی کدا ورده کاری و بیر وردی نالی به دی ده کری، بیگومان پارچه و غه زهل و قه سیده ی نییه تهم شیوازه ی نالی پیوه دیار نه بی.

بیر وردی یه کی که له ره گهز و تاییه تیه گشتیه کانی شیواز به لام خهست بوونه وه و چری به کارهینانی تهم ره گهزه به هه موو شاعیر و نووسه ریک ناکری، شاعیری خاوهن دهسلات و کارامه و رهوشت بهرز و بیر ورد ده بی شیوازی ده برپینیش وردو بهرز بیت، چونکه شیواز ئاوینه ی خاوهنه که یه تی. شاعیری به توانا له گهل ره گهزی راستیتی و زمان پاراویه که یدا تهم ره گهزهش فهراموش ناکات، له ده برپینه کانیدا وشه ی پر واتا و گونجاو و له بار هه لده بئیری و مه بهست و بیره ورده کانی له قالبی وشه و دارشتنی کی راستدا داده پئیری. شیواز وردیی ته وه یه که شاعیر دوورکه ویتته وه له وشه ی سوواو زور و تراو ههروه ها زمانی شاعر پیوسته بی بهری بی له زیاده روی و جوینه وه و ریزکردنی وشه ی زوری بی به هانه¹⁴، له بهر تهمه شاعیری ورد ده بی هونه ره که ی شاراه بیت، به شیوه یه که ههست به وه بکری که به بی زور له خو کردن به سروشتی و ئاسایی ده دوی و هیچ دروستکراو زور له خو کردنی تیا به دی ناکری.

تهم بیر وردیه له لای نالی وه که له وه بهر وتمان له گه لی پارچه شاعر و قه سیده کانیدا به دی ده کری و نالی خوی تهم شیوازه ی چهند جاریک به دپره شیعی بۆ دیاری کردو وین به تاییهت لهو دوو پارچه شیعه یدا زور به روونی شیوازه تاییه تی و سه ره که کانی خوی دیاری کردووه

پارچه ی یه که م: که به م سه ردپره یه

ته بهی شه که کهر باری من کوردی ته گهر ئینشا ده کا

¹⁴ النقد الادبی الحديث، ص ۱۲۰.

بلبلی ته‌بعم ئەوا دیسان سه‌ناخوانی ده‌کا

نالی له‌گه‌ل به‌توانایی و ده‌وله‌مه‌ندی له‌ وشه و زاراوه‌کاندا زۆر جار بۆ مه‌به‌ستی به‌دییه‌نانی ئەم ره‌گه‌زه‌ گه‌لی وشه‌ی له‌ بیژنگ داوه و هه‌روه‌ها تووشی گێژی و سه‌ره‌سوپه‌ش هاتوو تا وشه‌ی وردو پری له‌ پۆخله‌و پل و پوش جیا کردۆته‌وه :

ده‌ورانیه‌ وه‌ک هه‌له‌کی سه‌ودا سه‌ری گێژم

بۆیه به‌ ده‌قیقی مه‌سه‌له‌ هه‌رچی ده‌بیژم

دیاردیه‌کی گومان لی نه‌کراوه شاعیریکی وه‌کو نالی له‌گه‌ل ئەوه‌شدا که موباله‌غه و شانازی به‌خۆی و شیعره‌کانیه‌وه کردوو، به‌لام هه‌رگیز ئەمه‌ وای لینه‌کردوو که حه‌قیقه‌ت بشیوینی و خۆیه‌تی پال پیوه‌نه‌ناوه که به‌ره‌مه‌می خۆی ئەگه‌ر شایه‌نی ئەوه نه‌بووبی به‌و جووره‌ وه‌سف‌ی بکات یا به‌ره‌مه‌می خه‌لکی دیکه له‌ هه‌ی خۆی به‌ که‌مه‌تر بزانی. بۆیه به‌لای ئیمه‌وه ئەم دێره شیعره‌ی نالی ئەگه‌ر هه‌ر واتاو لیک‌دانه‌وه‌یه‌کی تریش هه‌لب‌گرت، نالی لی‌ره‌دا زیاتر ئەوه‌ی مه‌به‌ست بووه که ره‌گه‌زی وردی و ناسکی شیوازه‌که ده‌رب‌خات و به‌وشیوازه له‌ شیعری شاعیرانی تر جودا بکریته‌وه :

شیعری خه‌لکی که‌ی ده‌گاته شیعری من بۆ ناسکی

که‌ی له‌ ده‌ب‌قه‌ت دا په‌تک ده‌عوا له‌گه‌ل هه‌ودا ده‌کا

هه‌ر له‌و پارچه شیعره‌دا جگه له‌ بیر وردی، نالی به‌ تیر و ته‌سه‌لی لایه‌نه‌کانی تری شیوازی خۆی دیاریکردوو له‌ به‌کاره‌ینانی هونه‌ره ره‌وانییه‌کاندا وه‌ک لیک‌چواندن و ره‌گه‌زدۆزی و حوسنی ته‌علیل. هه‌لب‌ژاردنی وشه‌ی له‌بارو پر واتا و به‌توانایی و وردی له‌ به‌کاره‌ینانی وشه و زاراوه‌ی زمانه‌کانی دیکه‌شدا. جا بۆیه ئەم پارچه شیعره ده‌بیته ته‌وه‌رو سه‌رچاوه‌ی گه‌لی بابته‌ی لیک‌کۆلینه‌وه به‌تایبه‌ت له‌ دیارکردن و ده‌رخستنی شیوازی نالیدا.

وشه‌ چالاکی گیانه و ئامرازیکه به‌هۆیه‌وه تیشکی رووناکی بیر و هه‌ست ده‌رده‌خا و روونی ده‌کاته‌وه، له‌گه‌ل ئەمه‌شدا ته‌نیا وشه‌ چست و چالاکی گیان نییه و پیچه‌وانه‌ی ئەمه‌ش راسته‌ واته‌ چالاکی گیان زاتی وشه‌ خۆیه‌تی¹⁵، له‌به‌ر ئەمه‌ وشه‌ ده‌توانی روو

¹⁵ ئ.ف. تشیش‌ترین، الافکار و الاسلوب، ترجمه د. حیاه‌ شاره، بغداد، ص ۴۳.

له گهلی واتا و مهبهست بکات ههروهه دهتوانی رووه تاکه کهسی یا کۆمهلی مرۆڤ
 بیست یا سهراسهری گیتی ناگادار بکا، بۆیه نالی له چامه بهناوبانگه کهیدا که نامهیه
 بۆ سالمی هاوړی، هه میسه ئه ندیشهو بیره کانی له تهک به سه رهات و حالی خه لکی
 ناچه کهدا له باره ی کۆمه لایتی و سایکۆلۆجیه وه تیکه ل به چالاکی ناوه وه ی وشه کان
 دهکا و مهبهستی رواله تی وشه کان ده بهستی به لایه نه کانی تری ناوه وه ی وشه کانه وه بۆیه
 (وشه غه می ئه وه دهخوا که بیر روون بکاته وه ته نانه ت ئه و وشانه ش که هیما ن بۆ
 بیریکی کپ روو به رووی مرۆڤ ده بنه وه)¹⁶. هه ره له بهر ئه و خاسیه ت و تاییه تیانه ی
 وشه یه که نالی به شیوازیکی ورد و به هیژ له چهند وشه یه کی که مدا مانا و واتایه کی
 زۆر ده دا به دهسته وه :

شه ونم که نه زم و نه سره له ئه وراقی غونچه دا
 گۆیا بووه به زار و زمان و ددان و پوک
 (نالی) عه جده ب به قووتی حیکمه ت ئه دا دهکا
 مه عنای زۆر و گه وه به له فزی که م و بچوک
 دارشتنی ورد و کورتیری شیوازیکی دیکه ی سه رکه وتوانه و دیاره که نالی له
 نامه کهیدا به وردی په یه وه ی کردووه، بۆ هینا نه دی ئه م ره گه زه ش رووی له هونه ره
 ره وان بیژیه کان کردووه وهک خوازه و لیکنچواندن و ره گه دۆزی.

شاریکه پر له عه دل و له جیگه تییکی خۆش و نه رم
 بـوـ ده فعی چاوه زاره ده لێن شاری شاره زوور

*****

ئه هلی وای هه یه که هه موو ئه هلی دانشن
 هه م نازیی عوقوودن و هه م نازیی ئوموور

*****

ئێسته ش پر له ئه هووی بهر کانی ئاسکان
 یا خو بووه به مه له به ی گورگ و لووره لوور؟

¹⁶ أ.ف. تشیتشرین، الافکار و الاسلوب، ترجمه د. حیاه شراره، بغداد، ص ۴۳.

ئىستەش كەنارى ھەوزە كە جىيى باز و كەوشە كە

يارى تىدايە يا بوۋەتە مەعرەزى نوفرور؟

لېرەو ھە شىۋازى ھونەرى ناليدا ۋەك زۆربەى شاعىرانى قوتابخانەى كلاسكى و كارىگەرى ئەدەب و لايەنە ھونەرىەكانى شىعرى ستوونى گەلى ھونەرى رەۋانېژى لى ھەرمەسى شىعرى ناليدا بەدى دەكرى ۋەك خوازە و خواستى و دركەو . . . . ھتد بەلام ئەۋەى كە بە زۆرى نالى گرنگى پىداۋە و بۆتە شىۋازىك و تايىبەتتى نالى دەرەخا ۋەك لەۋەوبەر وتمان رەگەزدۆزى و ھوسنى تەعليل و لىكچواندەن. لەم لىكۆلېنەۋەيەدا بەپىي پىيوست باسى جۆرەكانى رەگەزدۆزى بە نمونەۋە لە شىعرەكانى ناليدا دىكەين لە پاشا لە ھوسنى تەعليل و بە كورتىش لە لىكچواندەن دەۋىين.

بە ھۆى گرنگى زانستى رەۋانېژىۋە كە لەلاى زۆربەى نوسەرەانى ئەدەب جىگىر بوۋەگەلى ناو و زاراۋەى جۆراۋجۆر بۆ ئەم زانستە بەكارھىتارەۋە. ھەيە بەم زانستە دەلى (ھونەرى قسە كردن) ھەندىكى تر بە (ھونەرى دانايى ئەدەبى) يان (ھونەرى دارپشتن) يان (ھونەرى شىۋازەكان) يان (ھونەرى شىۋە ئەدەبىەكان) ناۋى دەبەن . زۆرى ئەم زاراۋانە دەگەرپتەۋە بۆ پەرت و بلاۋى و ھەمەلايىنى زانستى رەۋانېژى¹⁷. جىاۋازى زاراۋەكان گرنگ نىيە بەقەدەر ئەو گۆران و گەشە كردنەى كە بەسەر بەرنامەكانى لىكۆلېنەۋەكاندا دى لە روى نويىگەرى و نايابى بەرھەمە تازەكانەۋە. ھەر لەم روانگەيەۋە دەبىينى بابەتى شىۋاز تەنانت بەشىۋە (ناۋىش) لە كىتبى (البىان و التبين)ى جاحزدا بەھىچ جۆرى ناۋى نەھاتوۋە، بەلام كۆمەلى زاراۋەى تر بەكار ھاتوۋە كە كەرەسەيكى خاۋن و لەگەل روۋنبوۋنەۋەى زانستى رەۋانېژىدا بەگشتى ئەۋانىش دەرەكەۋن و روۋن دەبنەۋە¹⁸.

تەۋەرىكى دەلالى رەۋانېژى برىتيە لە ھىننە دى ھونەرىك كە بەھۆيەۋە تايىبەتى و خاسىيەتەك دەدا بە وتە و بىژەكان كە ئەرك و ئامانجى زمانەۋانى فراۋانتر دىكەن، بە جۆرىك دەيگۆرى لە نەنیا كارى گەياندن و گەتوگۆۋە دىكا بە كەرەسەيەكى پىنكەيئان

¹⁷ د. احمد مطلوب، البحث البلاغى عند العرب، الموسوعة الصغرى، ع ۱۱۶، بغداد، ۱۹۸۲، ص ۹.

¹⁸ عبدالسلام مسدى، المقاييس الاسلوبية فى النقد الادبى من خلال ((البىان و التبين)) للجاحظ، حولىات الجامعة التونسية، العدد ۱۳، العام ۱۹۷۶، ص ۱۴۸.

دروست کردنی هونه‌ری چ له په‌خشانای بی‌ت یا له شیعردا که جاز به چه‌مکی (پیشه‌یی) ناوی ده‌با¹⁹.

به‌کاره‌ییانی ئەم هونه‌ره ره‌وانبێژیانه له شیعره‌کانی نالیدا به‌ته‌واوی ئەو شی‌وازه‌یان دیاری کردووه ئەویش به‌وه‌ی که زمان له شیعره‌کاندا جگه له‌و ئه‌ره‌کی که راگه‌یاندن و خه‌به‌ردانه گه‌لی مه‌به‌ست و ئامانجی تری هه‌یه. به‌هۆی هه‌لبێژاردنی وشه و مامه‌له کردنی له‌گه‌ڵ وشه و ده‌ربڕینه‌کاندا توانیویه‌تی به‌رزترین و شاکارترین به‌ره‌مه‌می شیعی به‌هێژ و پر له هونه‌ری ره‌وانبێژی به‌تایبه‌ت ره‌گه‌زدۆزی به‌ئه‌نجام یینی.

لیکچواندن

هونه‌ریکه له‌و هونه‌رانه‌ی سه‌ر به‌به‌شی ره‌وانبێژه له ره‌وانبێژیدا. عه‌لاه‌ده‌دین سه‌جادی زا‌راوه‌ی (وه‌ك يه‌ك)ی به‌کار هێناوه²⁰. ئەم هونه‌ره ساده و ئاسان نییه شاعیر به‌توانا نه‌بی‌ت سه‌ره‌که‌وتوو نابێ له به‌کاره‌ییانیدا. هونه‌ریکی ئاوێته و تیک دار‌زاوه به‌هۆی چه‌ند بنه‌رته و ره‌گه‌زێکه‌وه دروس ده‌بی²¹، ئەو ره‌گه‌زانه‌ش ئەمانه‌ن :

١. (لێکچوو – المشبه)

٢. له‌وچوو – المشبه به

٣. لێکچوون – وجه التشبه

٤. ئەوزار وشه‌یه‌که سیفه‌ت و پێوه‌ندی هه‌ردوولا واته لێ چوو له‌و چوو به‌یه‌که‌وه به‌ند ده‌کا. له شیعی نالیدا ئەم هونه‌ره به‌چه‌ند شی‌وازی‌ک ده‌بینرێت واده‌بی هه‌ر چوار ره‌گه‌زه‌که له دێره شیعی‌کدا هه‌بی. هه‌روه‌ها زۆر جار لێکچوون به‌ته‌نیا له لێکچوو و له‌وچوو دروست ده‌بی ئەمه به‌توانایی شاعیر ده‌رده‌خا جگه له‌وه‌ی که له‌م جو‌ره‌یاندا کو‌رت‌ه‌ری و وردی شی‌وازی شاعیر پێشان ده‌دا.

¹⁹ عبدالسلام مسدی، المقایس الاسلوبية فی النقد الادبی من خلال ((البیان و التبین)) للجاحظ، حو‌لیات

الجامعة التونسية، العدد ١٣، العام ١٩٧٦، ص ١٥٠.

²⁰ عه‌لاه‌ده‌دین سه‌جادی، خو‌شخوانی، گوزاره‌کاری، ره‌وانکاری، جوانکاری، به‌غدا، ١٩٧٨، ل ٤٤.

²¹ عه‌زیز گه‌ردی، ره‌وانبێژی له ئەده‌بی کو‌ردیدا، به‌رگی یه‌که‌م، روونبێژی، به‌غدا، ١٩٧٢، ل ٢٤.

دهـفـهرمو دلّ وهـكو ناوئنه سافه

بلی بهم ناوئنه بۆ بووی به خود بین

دلّ = لیکچوو، ناوئنه = لهوچوو، وهـكو = ئەوزار. ساف و پاکی = لیکچوون.

لهبت میم و قەدت ئەلف و زولم جیم

لهب = لیکچوو   میم = لهوچوو

قەد = لیکچوو   ئەلف = لهوچوو

زولم = لیکچوو   جیم = لهوچوو

له رهوانبیژی عهـرهـبیدا لیکچواندن به گهـلی شتوهـ جوړی جیاواز دابهـش کراوه شاعیرانی کوردیش بهـتایبهـت شاعیرانی ئەم قوتابخانهـیه ئەم بابـهـتهـشیان وهـک هـهـموو بابـهـتهـ رهـوانبیژیـهـکانی ترله شیعـرهـکانیاندا کهـم تا زۆر بهـکار هـیناوهـ، لهـم لایهـنهـشهـوه تاییهـتی و سـروشتی شاعیران و خاسیهـتی زمانی کوردی و دهـورو بهـری ژیاـنی ئەو شاعیرانهـ جوړه تاییهـتیـهـک و خاسیهـتیـکی جیاوازی تیا بهـدی دهـکړی.

رهـگهـزدۆزی

ئەم هـونهـره شتوازیکی سهـرهـکی شیعـرهـکانی نالییه. ئەگهـر بهـوردی چاوێک بگێڕین به سهـرانسهـری دیوانی نالیدا غهـزلهـ و قهـسیدهـیهـکی تیا بهـدی ناکهـین ئەم هـونهـرهـی تیا نهـبی، ئەگهـر لهـ دێره شیعـریـکدا نهـبوو بـیـنگـومان لهـ چهند دێرپکی تری ئەو پارچه شیعـرهـدا رهـگهـزدۆزیـهـکه خۆی دهـردهـخا. وهـک لهـوهـوهـر وتمان بهـگشتی شتوازیکی ئەم قوتابخانه شیعـریه ئەوهـیه پهـیرهـوی یاسا و دهـستوری شیعـری عهـموودی عهـرهـبیان کردوهـ، سهـرچاوهـی ئەو هـونهـرانـهـش که لهـ بهـرهـمهـه شیعـریهـکاندا بهـکار هـاتوون رهـوانبیژی ئەدهـبی عهـرهـبیه. رهـگهـزدۆزی لهـ ئەدهـبی عهـرهـبیدا یهـکیـکه لهـو هـونهـرانـهـی که سهـر بهـبهـشی جوانکارین لهـ رهـوانبیژیدا. مهـبهـست لهـ رهـگهـزدۆزی ئەوهـیه که لهـ رستهـیهـکدا یا لهـ دێره شیعـریـکدا دوو وشه یا زیاتری تیا بی و ئەم وشانه لهـ رواـلت و شتوهـدا لهـ یهـک بچن، واته وهـک یهـک بن لهـ رووی ژمارهـی دهـنگهـکان و ریزکردنـیان و شتوهـی رینووسی تیپهـکانهـوه، بهـلام ههـریهـکهـیان واتای تاییهـتی خۆی ههـبی. بهـم جوړه رهـگهـزدۆزیـهـی که لهـسهـرتاوه باسـمان کرد دهـلێن رهـگهـزدۆزی تهـواو. لیکۆلهـروه و

نووسه‌رانی له مهر ئهم بابتهوه گه‌لی جۆره به‌شیان دیاری کردووه، کاره‌کانیان تایبه‌ته به ره‌وانبیژی و لیدوانی تیروپری ئهم جۆره هونه‌رانه²²، ئیمه لی‌رده‌دا به‌زیادی ده‌زانین درێژه به‌م لیدوانه بده‌ین و ته‌نیا باسکردنی هه‌ندی لهو جۆره سه‌ره‌کیانه که به ئاشکرا له شێوازی نالیدا به‌دی ده‌کرین به‌سه بۆ روونکردنه‌وه‌ی ئهو مه‌به‌سته :نمونه بۆ ره‌گه‌زدۆزی ته‌واو :

وه‌ره نیۆ به‌زمی گولزاران و گولزاران ته‌ماشاکه

هه‌موو سه‌رخۆش و مه‌ست و روژ په‌رست و عاشقی رووتن

ئه‌رکی وشه و شۆینی له رسته سازیدا ده‌بیته هۆی جیاوازی له رینوسدا، ئه‌گه‌ر دوو وشه له رسته‌یه‌کدا یا له دێره شیعری‌کدا له دیمه‌ن و رواله‌تدا چوون یه‌ک بوون، به‌لام یه‌کیکیان له شۆینی ناودا و ئه‌ویی دیکه‌یان شۆینی ئاوه‌لنای له رسته‌که‌دا گرتبۆوه ئه‌وا رینوسه‌که‌یان جودا ده‌بی. ئهم جۆره ره‌گه‌زدۆزیه ده‌وتری ره‌گه‌زدۆزی جیا :

جه‌نانی وه‌ک جینان کردم به‌ مه‌ئا

حه‌بیه‌ی مالتیاوا مالتی ئاوا

وا ده‌بی یه‌کی له دوو وشه‌که له رووی پیکهاتنییه‌وه ساده‌بی ئه‌وه‌که‌ی تر نا ساده (لی‌کدراو) بی‌ت، به‌م جۆره‌ش ده‌وتری ره‌گه‌زدۆزی ئاویتته یان لی‌کدراو :

ره‌قیب و مووده‌عی وه‌ک پووش و پووشوون

بسوتینن که وه‌ک به‌رقین له به‌رقین

ره‌گه‌زدۆزی ناته‌واویش چه‌ند جۆریکی هه‌یه. ئهم ره‌گه‌زدۆزیه به‌هۆی زیاد و که‌می ده‌نگه‌کانی وشه‌کانه‌وه ده‌بی²³. به‌وه ده‌لێن که یه‌کی لهو دوو وشه‌یه ده‌نگیکی له‌وی تریان زیاتر بی. جا ئهو زیاده‌یه له‌سه‌ره‌تاوه بی یا له ناوه‌راست یا له کۆتایی وشه‌که‌دا بی، وه‌ک پووش و پووشوون لهو دێره شیعری سه‌ره‌وه‌دا.

²² عه‌زیز گهردی، ره‌وانبیژی له ته‌ده‌بی کوردیدا، به‌رگی دووه‌م، جوانکاری، هه‌ولێر، ۱۹۷۵، ۷-۲۶،

علاوالدين سجادی، خۆشخوانی، گوزاره‌کاری، ره‌انکاری، جوانکاری، به‌гда، ۱۹۷۸، ۱۲۶.

²³ هه‌ندی سه‌رچاوه به‌هۆی که‌می وشه‌یه‌کیانه‌وه به ره‌گه‌زدۆزی ناته‌واو(ناقص) ناوی ده‌به‌ن وه‌ک

عه‌لاه‌ده‌دین سجادی، به‌روانه: خۆشخوانی، ۱۲۹، هه‌ندی که‌می به‌هۆی زیادی ده‌نگه‌کانی وشه‌یه‌کیانه‌وه به

(ره‌گه‌زدۆزی زیاد) ناوی ده‌به‌ن وه‌ک عه‌زیز گهردی ده‌لی به‌روانه، ره‌وانبیژی، به‌رگی دووه‌م، ۱۶.

له زمانى عه ره بیدا سه رو بۆرو ژیر (فتحه و ضمه و كسره) جیگای پیتته بزوین ده گرن. له هه ندی وشه دا كه ژماره ی پیتته كان وهك یه كه ئهم (جولانه) ده بنه هو ی جیاوازی واتا. به كار هینانی ئهم جوړه وشانه له رهوانیژی عه ره بیدا به ره گه زدوژی مه حه ره ف ناودبرئ، عه لاته دین سه جادی به (لادهر) ناوی ده با²⁴. به لام به لگه نه ویسته كه له زمانى كوردیدا ئهو جولانه شه هر وهكو دهنگه كانی تری زمانى كوردی دهنگن و له ریئووسدا نیشانه و تیپی تایبه تیان ههیه، له بهر ئهمه ئهم ره گه زدوژی له زمانى كوردیدا ئه شئ هه نگیكى به ره گه زدوژی ناته واو دابنری چونكه زیادی دهنگیك له وشهیه کیاندا ده بیته هو ی گۆرانی واتا كه ی. هه رچی ئهو وشانه شه كه له دهنگه نه بزوینه كانیاندا جیاوازن ده چنه ژیر ره گه زدوژی شوینكه وتوو (لاحق) هوه.

نونه بۆ جوړی یه كه م :

كه س به ئه لفازم نه لئى خو كوردیه خو كردی یه

هه ر كه سى نادات نه بی خو ی تالیبی مانا ده كا

له و دوو وشهیه دا به ریئووسى كوردی تیپه بزویئىكى زیاده له وى ديكه كه به ریئووسى عه ره بى به (ضمه) ده نووسى.

یان له م دوو وشهیه دا كه (خزان و خهزان) :

شیخم وه ره دهر فه سلى به هار و گول و گه شته

ئهیامى له گه رما به خزان فه سلى خه زانه

نونه بۆ جوړی دووهم :

كه تۆ قیبله ی ده مت سا بیته قوربان

له بۆ قیبله دلم مه شكینه قوربان

له و دوو وشهیه دا كه ره گه زدوژی كه یان دروست كردوه به ریئووسى كوردی دووهم تیپیان له هه ردوولا جیاوازه له یه كه مدا (ی) و له دووهمدا بووه به (و). ئهم جوړه ره گه زدوژیه كتومت وهك ره گه زدوژی شوین كه وتوو وایه كه ئه ویش به وه دهوتری له و دوو وشهیه دا كه ره گه زدوژیه كه دروست ده كه ن له یه كه دهنگدا له یه كتری جیاوازیان هه بی، به ته واوی له یه كتره وه دوور بن وهك (یه شم) و (په شم) له م دپه دا :

²⁴ خوشخوانی، ل. ۱۳۰.

سم وهكو يهشم و له پەشمی تووکی پێدا سەرنگوون

چاو وهكو بيبجاده يا دوو شهو چراغی شوعله ریژ

بهلام ئەگەر هاتوو ئەو دوو دەنگە کە جیاوازیان هەر یەکەى له وشەیهکی
رەگەزدۆزیه کەدا و جیاوازیه کە له رووی گۆکردنی دەنگەکانهوه واتە شوینی دەرچوونیان
له زار له یەکتەر نزیک بوون پیتی دەرگوتری رەگەزدۆزی (موزاریع) وهك شیوان و سیوان
لەم دێره دا :

له دوگمهی سینە دوینی نوێژی شیوان

بهیانی دا سپیدهی باغی سیوان

جۆریکی تری رەگەزدۆزی ئەوهیه کە ئەو دوو وشەیهی رەگەزدۆزیهکیان دروست
کردوه تیهکانی وشەیهکیان پاش و پیش و تیکهڵ کرابی، یان وشەیهکیان
بهپێچهوانهوه بخوینریتهوه راستی ئەویتریان بێت. بهم جۆره دەرتری (هه‌لگه‌پاوه).
عهزیز گهردی ئالۆزی به‌کار هیناوه²⁵، هه‌لگه‌پاوه‌ی ئیمه‌وه له‌بارتره چونکه هه‌زدوو
مه‌به‌سته‌که ده‌به‌خشی:

خاتریکی شوخ و خوش و بی غم و جه‌معم هه‌بو

ئێسته‌ بو زولفی که‌سی مه‌شقی په‌ریشانی ده‌کا

*****

لەم گەردشی مینایه که‌وا ده‌وره، نه‌ جه‌وره

ساقی که‌رمی ساییقه، و نالی مه‌که ئیلحاح

*****

قه‌تره‌یکه له به‌حری که‌رم و ره‌مه‌تی فه‌تتاح

نه‌ك ئاره‌قی که‌رمی عینه‌ب و شه‌ریه‌تی توففاح

ئەگەر وشەى (فتاح) و (تفاح) به‌ رینووسی عه‌ره‌بى بنوسى رەگەزدۆزیه
هه‌لگه‌پاوه‌که زۆر به‌چاکی دیار ده‌که‌وی.

ئەم جۆره‌ی رەگەزدۆزی و هه‌ر جۆریکی تریش ئەگەر هه‌بێت ئیمه‌ باس‌مان نه‌کردبێ
له‌به‌ر ئەوه‌یه له‌ شیعری نالیدا به‌کار نه‌هاتوه‌ یا زۆر به‌که‌می به‌کار هاتوه‌، به‌لام

²⁵ ره‌وانبێژی له‌ ئەده‌بى کوردیدا، به‌رگی دووهم، ٢٣١.

ره‌گه‌زدۆزى به گشتى شيوازيكى ديار و ئاشكرا بوو وهك باسمان كرد كه له به‌ره‌مه‌كانى ناليدا ده‌ركه‌وت.

يه‌كيكى تر له‌و هونه‌ره ره‌وانبىزيانه‌ى كه له شيوازي ناليدا ده‌بينري و سه‌ر به به‌شى جوانكارين له ره‌وانبىزييدا جوانى بايسه، ئه‌ميش به‌وه ده‌وترى به‌لگه‌يه‌ك يا سه‌باره‌تيكى جوان و به‌جى بكري بۆ خاسه‌ويژى (سيفه‌تى) شتيك كه ئه‌و سه‌باره‌ته و به‌لگه‌يه له راستيدا سه‌باره‌تى سيفه‌تى شته‌كه نه‌بى²⁶. ده‌بى به‌شيويه‌كى جوان و ناسك و شاعيرانه بيت كه شه‌وق و جوانى و ريك و ره‌وانبىيه‌كى تر بدا به شيعره‌كه. ئه‌م هونه‌ره‌ش به‌پى خاسه‌ويژيه‌كه و بوون و نه‌بوونى و گومان كردن دوو جوړى سه‌ره‌كى هه‌يه كه هه‌ر يه‌كه‌يان له‌و جوړانه‌ش ده‌كرين به دوو به‌شه‌وه. گه‌لى هونه‌رو لايه‌نى جوانكارى هه‌يه جگه له به‌ره‌ى شيعرى پيويستى به روژنبيري و شاره‌زايى شاعير هه‌يه له‌و هونه‌ر و زانستانه‌دا، بى‌گومان راده‌ى روژنبيري و ده‌سه‌لاتى زانستى نالى گه‌لى فراوان و به‌توانا بووه، به‌كاره‌يتنانى ئه‌م هونه‌ره به‌لگه‌يه‌كه بۆ شاره‌زايى نالى له زانستى ره‌وانبىزي و ئه‌و زانستانه‌ى كه پيوه‌نديان به شيوه‌ ناوه‌روكى شيعره‌وه هه‌يه، چونكه به‌كاره‌يتنانى ئه‌م هونه‌ره ده‌چيته ژير بابه‌تى ناوه‌روك و جوانكارى گوزاره‌ببيه‌وه. له‌به‌ر ئه‌وه ئيمه لي‌ره‌دا چه‌ند نمونه‌يه‌ك له به‌كاره‌يتنانى جوانى بايس دي‌نينه‌وه كه به‌لگه‌ن بۆ ئه‌وه‌ى كه نالى به شاره‌زايى و كارامه‌ببيه‌وه ئه‌م هونه‌ره‌ى به‌كار ه‌يناوه :

له‌ خه‌وفى ته‌له‌تى روژ هه‌ر وه‌كو شيت
به‌ روو زه‌ردى هه‌لات و كه‌وته كيوان

*****

ه‌يند موته‌زيرى تو بوو هه‌تا چاوى سپى بوو
نيرگس كه له‌سه‌ر يه‌ك قه‌ده‌م و ديده چه‌قى بوو

*****

به‌پوولى نامه‌وى ده‌رمان له نه‌شه‌ى چاوى يه عيلله‌ت
به‌فلسى ناكريم عه‌نه‌به‌ر له‌گه‌ل زولفى ئه‌وه سه‌ودا

*****

²⁶ ره‌وانبىزي ، به‌رگى دووهم، ل ٨٦.

(ئەلۋفۇنەكان) (بنوئینن)²⁸، ھەرچەندە ئەم رېئووسەى كە نالى شىعرەكانى پى نووسىوۋە بە رېئووسى عەرەبى بوۋە، بەلام بە دلتىايىيەوۋە دەلتىن نالى ئەم راستىيەى زانىوۋە و ناگادارى ئەو تايىبەتىيەى زمانى كوردى بوۋە لە روۋى جىاوازى و شىۋەى دەنگەكان و تەنانەت ئەلۋفۇنەكانىشەوۋە، بەلگەى ئەم راستىيەشمان بە ئەنقەست نووسىنى نالىيە بە زمانى كوردى و دەرپرېنى ئەو مەبەستانە لە چەند پارچە شىعەرىكدا. ھەرۋەھا ئەو وشانەى نالى بەكارى ھىنانون لە رېئووس و شىۋەى گۆكردن و دياردەى فۇنۇلۇژى دا نەبى جىاوازى وشەيەك لەگەل يەكىكى تر يا تەنيا وشەيەك ئەو فرەمانايىيە ھەلئانگىر ئەگەر ئەو جىاوازيە نەبىت جگە لەوۋەى كە شىعەر ھونەرىكە لە ھونەرە دەنگىەكان ئەگەرچى لە شىۋەى نووسىنىيەكىشدا دەرەپرې، بەلام دەبى لەكاتى خويىندەوۋەيدا ھەرۋەك ھونەرىكى دەنگى مامەلەى لەتەكدا بىكرىت.

شىۋازى شىعەرى سالم

تا ئىستا ئەو دىوان و پارچە شىعەرە چاپكراوانەى كە بەرھەمى شىعەرى سالمىان بلاۋكردۋتەوۋە، تەنيا برىتى بوۋ لە كۆكردنەوۋەى شىعەرەكانى و چەند دىپرېك لە بارەى ژيان و بەسەرھاتى شاعىرەوۋە. بەھىچ جۆرىك لىنكۆلېنەوۋەيەكى رەخنەگرانە يان توۋېنەوۋەيەكى ئەدەبى لەسەرە شىعەرەكانى نەكراۋە، تەنانەت ناراستەوخۇش ھىما و ئىشارەتتىكىيان نەكردوۋە بۇ شىۋازى شىعەرەكانى و تايىبەتتى و شقىلى سالمىان پىشان نەداۋە جگە لەم كورتە نووسىنانە نەبى كە لەگەل باسى ژيان و شىكردنەوۋەيەكى سادە و ساكارى شىعەرەكانىدا بە كورتى و لاۋەكى لەم بارەيەوۋە چەند دىپرېكىيان نووسىوۋە وا لىرەدا پىشانى ئەدەين.

²⁸ محمد معروف فتاح، رېئووسى كوردى لە روانگەى فۇنەتتىكەوۋە، گۇفارى كۆرى زانىارى عىراق، دەستەى

كوردى، بەرگى نۆھەم، ۱۹۸۲، ۲۴۱.

عه‌لانه‌ددین سجادی ده‌لئ : له شیعرى بینگانه‌دا بیجگه له‌وه‌ی که د‌لئ له ورده‌کارى (که‌لیم) چووه مه‌فتونى شیعرى (حافظ) ى شیرازیش بووه²⁹، له هه‌ندئ شوئینى تریشدا له لی‌کۆلینه‌وه‌و شی‌کردنه‌وه‌ی شی‌عه‌ره‌کانى سالما هی‌مای کردووه بۆ وردى و قوولئ به‌کاره‌ینانى هونه‌ره‌کانى ره‌وانبیژئ وه‌ک لی‌کچواندن، جوانکارى وشه‌بى . . . هتد³⁰.

ره‌فیع حیلیمى له شی‌کردنه‌وه‌ی هه‌ندئ پارچه‌ی غه‌زه‌له‌کانى سالما روو له به‌کاره‌ینانى وشه‌ی له‌بار و گونجاو ده‌کا لای سالم، که بۆ به‌دى هینانى هونه‌ره ره‌وانبیژه‌کان وه‌ک ره‌گه‌زدۆزى و جوانى بایس به‌کارى هیناون له‌باره‌ی ره‌گه‌زدۆزیه‌وه ده‌لئ : چاوتان لهم جناسه‌ بئ که له وشه‌کانى (دلبهر) و (دل به‌ران) به‌کارى هیناوه³¹، دیسان ده‌لئ (ئه‌ی لهم به‌لاغه‌ته شه‌فکرن که لهم (ته‌علیل) و عوزر هینانه‌وه‌یه‌وه لهم خاله ورد و شاعیرانه‌یه‌دایه که خراوته میسره‌عى دووه‌مى ئهم به‌یت‌ه‌وه؟³². وه‌ک له‌سه‌ره‌تای ئهم به‌شه‌دا وتمان پارچه شی‌عه‌ره‌کانى سه‌رچاوه‌ی ئهم لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ن، لی‌ره‌شه‌دا به‌پئى ئه‌و تاییه‌تى و شی‌وازه‌ دیار و ئاشکرایانه‌ی له شی‌عه‌ره‌کانى سالما ده‌رده‌که‌ون تاییه‌تى و ره‌گه‌زه‌کانى شی‌وازی سالم دیارى ده‌که‌ین.

بی‌روردی

یه‌کێکه له ره‌گه‌زه بیریه‌یه‌کانى شی‌واز، لی‌ره‌دا نامانه‌وى لی‌دوان و تو‌یژینه‌وه‌ی تاییه‌ت بهم ره‌گه‌زه‌وه دووباره‌ بکه‌ینه‌وه چونکه له‌باسى شی‌وازی نالیدا باس کراوه. ئهم ره‌گه‌زه تاییه‌تیه‌که له تاییه‌تیه‌یه‌کانى شی‌وازی شی‌عرى سالم و ئه‌وه‌نده دیار و ئاشکرایه، له خو‌یندنه‌وه‌ی چه‌ند پارچه شی‌عری‌کدا زۆر به‌ روونى ئهم ره‌گه‌زه به‌دى ده‌کریت، ده‌توانین بل‌ئین پارچه شی‌عر و غه‌زه‌ل و قه‌سیده‌یه‌کى سالم نییه زۆر به‌ وردى ئهم ره‌گه‌زه‌ی

²⁹ عه‌لانه‌ددین سجادی، می‌ژووى ئه‌ده‌بى کوردی، ل ۲۶۵-۲۶۶.

³⁰ عه‌لانه‌ددین سجادی، می‌ژووى ئه‌ده‌بى کوردی، ل ۲۶۶-۲۷۵.

³¹ ره‌فیع حیلیمى، شی‌عر و ئه‌ده‌بیاتی کوردی، به‌رگى دووه‌م، چاپى دووه‌مى هه‌ردوو به‌رگه‌که، هه‌ولێر، ل ۶۹.

³² سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

تیا به کار نه هینرابی. ئەم ره گهزه وامانلیده کات که بلێن سالم له وردی ده پڕینی بیره کانی و ورده کاریدا هیچی له شیعره کانی نالی که متر نییه، ئەگەر به رامبهر نه بن له وردی و قوولی مانا و واتادا. ئەم ره گهزه وای له سالم کردووه له هه موو پارچه شیعرو غهزه لێکیدا رهنگ بداته وه و جیگیری بکا. سالم بیر وردی و ناوه روکی بتهوو قول و ورده کاری سه رجه می دیوانه که ی له قه سیده یه کدا که بۆ میرزا سلیمانی زین درووی وتوو دیاری ده کا و وهك ره خنه گرێك ره گهز و تاییه تیه کانی شیوازی شیعره کانی لهو قه سیده یه دا پێناسه ده کا و به شتی ورد و تیژ و به کاری پیشه یی ده یانچویتی:

نووکى قه له مم تیژه وهك نووکی درهوشی تۆ
 سوووهان زه ده یه فیکرم وهك گازی بو رانت
 رهنگینه هه موو شیعرم وهك نه قشی ته که لتوی زین
 مه زمونکه شه فیکرم وهك قولای دروومانت

بۆ ده رخستنی بیر وردی و به توانایی له ورده کاریدا و شوین که وتن و هاو پڕیه تی نالی له قوتابخانه شیعریه که یاندا، پارچه شیعرێکی له دیوانی نالی هه لێژاردوو و کردوو یه به پێنج خشته کی لهو شیعره دا نالی بپرو را فله سه فیه قوله کانی بلاو کردو ته وه له بابته ژیا نی ئەو ئاده میزاده ی بۆ خۆی ده ژێ³³. سالم ئەو چوار دێره شیعره ی نالی ته خیس کردوو، بۆ مه به سستی ده رخستنی به توانایی خۆی له ورده کاری و ورد بینیدا جگه له وه ی پله و پایه و راده ی هونه رمه ندی نالی و ووردی لهو پارچه شیعره دا پیشان داوه و به لایه نی شیعرێکی به رز و به نرخ و پڕ و اتا و وورده کاری بووه بۆیه ((سالم هه ول ده دا هه ندی له ره مزه کانی نالی ئاشکرا و روون بکاته وه لهو کاته ی که سی نیوه دێر زیاد ده کا له سه ر هه ر دێرێك (دوو نیوه دێر)، یاخود درێژه به کورتی ماناکان ده دات، ههروه ها وینه کان له ته رکیزه وه ده باته فراوانی و درێژه پێدان³⁴. ئەمه ش ئەو پێنج خشته کیه یه که شیوازی وردو داهێنانێکی به رزی تێدا یه:

ئـه ی حاریس ئەگەر ده ولت و جاه و حه شه مت بوو

³³ د. مارف خه زنه دار، له بابته میژووی ئه ده بی کوردیه وه، به غدا، ۱۹۸۴، ل. ۱۹۰-۱۹۱.

³⁴ سه رچاوه ی پێشوو، ل. ۱۹۱-۱۹۲.

دوړې و گهوهړ و لوټلوټو لـــــــعل و دره مټ بوو
 خوږبان و سیه موو و پـــهړی رووخه د مټ بوو
 هـــــــرچه نده که عومری خدر و جامی جه مټ بوو
 چــــونکه نه مټ زوره چ عومړیکي که مټ بوو

سالم له هه ندي ډيړه شيعردا به هيوای تهوې بيره ورده کانی روونکاتهوې
 جوړه هونه ريك به کاردیني که له نيوه يه که می ډيړه شيعر کدا بيره که ی درده بری، له
 نيوه دووه مډا نمونه کی وهک تهو بيره ديني تهوې بو روون کردنه و یا درخستنی
 تايبه تيټی و خاسيه تي بيره پيشووه کی، که چی دهينين له دووه ميشدا ورده کاری و بير
 وردی فهراموش ناکا، وشه و زار او هيهک ريز دهکا که پيرو واتايه کی قول هه لېگری.

نه بهد قهت سپړي نه دامت به تاي جامی که تان نابي
 به لي شوقی چرا نه لبت له فانوسا نيهان نابي

زه مانه قهت له گهل تهولادی ئا دم باوفا نابي
 وهکو گوربه ی سیه نه سلا به مه رد ماشنا نابي

*****

وهکو يهک ديتنه بهر گوئی پياوی نه حمهق
 نه فیری بلبل و ئاوازی لهق لهق

نالوزی

شیوازیکی دیار و ئاشکرای تری سالم نالوزیه (تعقید) که نه م تايبه تیهش له وشه
 و دارشتنی نالوز و نالوزی واتاش له پیناوی ناوهر وک و بیر وردیه که یادیه نه م ره گزه له
 ره گزه بیریه کاندابه رامبه ره گزی روونی دهو هستی، شیخ نوری شیخ صالح له باره ی
 نالوزیه ده لی ((تعقید زدی وزوچه یه عنی به فکریک نه لیکن ئینسان وازیحا تی
 نه گات))³⁵.

³⁵ م. نوری مزیاتی عمومی اسلوب، روژنامه ی ژبان، ژ ۴۶، ۱۶ کانونی اول، ۱۹۲۶.

سه جادی گری لیدانی به کار بردووه بۆ ئەم بابەتە³⁶ و ئەویش ەك زۆریەى نووسەرە
 ەمرەبەكان لەپیش باس كردنى زانستى رەوانبىژى و لە تەك زمانپاراويدا (فصاحە)
 باسى دەكەن. لەم روو ەو ەسه جادی دەلى ((راستە گرى لیدان بەلای زانایانى
 رەوانبىژى ەو ە لە ەنەرەكانى رەوانبىژى نییە، بەلام ئەبى ئەو ەزانین كە ئەم گرى
 لیدانە كامەییەو چییە؟ ئەو ەلای منەو ە باسكردنى گریلیدان لە باسى بابەتەكانى
 رەوانبىژیدا باسبكړى³⁷ بەپى بۆچوونى ئیمەش جیاكردنەو ەى لە رەوانبىژى بە راست
 دەزانین، بەلام دەبى بە رەگەزىكى شىواز دابنزی لە بابەتى شىوازدا باس بكړى. چونكە
 بەرامبەرەكەى كە روونییە بە رەگەزىكى شىواز دانراو ە ئیتر چۆن دەبى بەرامبەر
 پیچەوانەكەى لەم بابەتە دور بخریتەو ە؟.

ئالۆزى ەو ە دەوترى : كە وتە و وشەكان لە دەربىنىكى زمانیدا بە ئاسانى
 واتایەكى ئاشكراو دیار نەدن بە دەستەو ە. ئەمەش بە دوو شیو ە دەبى :

١. پى دەوترى ئالۆزى بیژەبى :

وشە و رستەكان بە شیو ەكەى نا باوو رىكدەخرىن كە لەگەل یاسا و
 دەستوورى ئەو زمانەدا جیاواز بىت، خوینەر یا گوینەر ەست بە نارپكى و
 ئالۆزى پىكەینانە ریزمانییەكە بكات. ئەمەش وا دەبى بەهۆى پاش و پیش
 خستنى بەشەكانى رستەو ە روو دەدات، یا زۆرى بەكارهینانى راناو ەكان لە
 رستەیهكدا یا لە دپەر شیعریكدا دەبیتە ەۆى ئالۆزى و جیانەكردنەو ەى واتاو
 مەبەست لەو راناوانە.

٢. ئالوگۆزى زاراو ەبى :

ئەمەش بەشیو ەكەى دەبى كە خوینەر یا گوینەر لە روى واتا و گوزارەو ە بۆ
 ئەو بپرە نەچى كە مەبەستە، بەلكو دپەر شیعەرەكە مانا و واتایەكى تریش بدا
 بە دەستەو ە كە ئەمەیان مەبەستى شاعیر نەبى. (لەم گوزارەبیەدا وا دیارە خوازە
 و دركە و خواستن بە تەواوى دەستیان تیدا ەبیە، با رستەش پەخشان بىت،

³⁶ ەلانەددین سجادى، خوشخوانى، ل ١٢.

³⁷ خوشخوانى، ل ١٣.

چونکه خاوهن رسته به به کارهینانی هندی وشه له رستهیه کدا ئیشیکی وا ئەکا
که به تهواوی خۆی له گوزاره راسته قینه که دوور ئەخاتهوه³⁸

شهرپانه له سهر ئەندیشهی ئەو مؤمین و تهرسا
کیشاویه له سهر مهسحافی روو شکلی چهلیپا
ئەوهنده عوقدهی نیهانم کهوته ناو دل
ده ترسم مایهیی ئەم دهده دهدا

*****

له بی تو مهعدهنی مهرجانه نهک یه
مهحلهی شکه ئەوتو جیتی یه قینی

*****

سه قهر و باغی ئیره م دووره به یه کن سالم
بۆنی من دۆزهخی ئەو بۆسهیی ئەو کهوسهری من

شیوازی هیندی

ههول و تهقه لای لیكۆلینهوه شیواز خوازییهكان زۆرجار له سنوری روالهتی
به رهه می شاعیرێك دهچیته دهروهه و سهر بۆ ناوهڕۆك دهکێشی تۆیینهوهی وشه و
رسته و شیوازی دهبرپینی شاعیرێك به ئامانج و هیوای دهرخستنی گهلی لایهنی تری
ژیانی شاعیره که دهبیئت که کاریگهریان ههیه له سهر به رهه مهکانی شاعیر و دهبنه
هۆی ئەوهی ئەو شاعیره جوړه شیوازیکی تایبهتی ههبیئت، ههروهها پێوهندی باری ژیان
و باری کۆمه لایهتی و جوړی ژیانی ئەو سهردهم و دهووبهیری شاعیره که په یوهست و
هاو جوړه له گهلا ئەو تایبهتی و خاسیه تانهی که له شیوازی به رهه مه کیدا ههیه و
دهرده کهوێ.

مه بهستی سهره کیمان لێردا ئەوهیه که ژیانی سالم و باری غه م و په ژاره ی به درێژایی
ته مه بنی و ئالۆزی باری کۆمه لایهتی و سیاسی ئەو سهردهمه و ناله باری چهرخو ئەو

³⁸ خوشخوانی، ل ۱۵.

شکستی و ناهه مواریه ی به سهر نه ته وه و ولاته کهیدا هات، دهنه هه وین و رهنگدانه وهی
 نه و ژیا نه له بابته و ناوه رۆکی شیعره کانی سالما رهنگ دهده نه وه. بیگومان بو
 ده برپینی نه و جۆره ناوه رۆک و مه به ستانه هه موو شیوازیك دست نادات. له بهر نه وه
 سالم جۆره شیوازیکی سه خت و گران و ئالۆزی هه لئار دوه و کردووه به شیوازیکی دیار
 و بو زۆریه ی به ره مه شیعریه کانی. نه و شیوازه ش بریتیه له شیوازی هیندی که له
 نه ده بیاتدا به (سه بکی هه ندی) ش ناو ده بری.

پاده ی رۆشن بیر ی سالم و ئاشنایی له گه ل نه ده بیات و به ره مه می شاعیرانی ئیراندا
 هویه کی تری پیڤه ی کردنی شیوازی هندی له لای سالم. چونکه نه گهر سالم ئاگاداری
 نه و تایبه تی و خاسیه تانه ی شیوازه کانی ش نه بووبی، به لای که مه وه نه و تایبه تیانه ی له
 شیعر ی نه و شاعیرانه دا به دی کردووه و له گه ل زه وق و سه لیه و توانیدا گونجاوه و له
 شیعره کانی دا پیڤه ی کردووه، چونکه نه م شیوازه ی به له بارترین و چاکترین شیواز
 زانیوه بو ده برپینی نه و کهف و کول و باری ده روونه ئا ئارامه و ده برپینی بیره کانی،
 لیڤه دا به پیویستی ده زانی به کورتی باس له و شیوازه بکه یین، چونکه به گشتی کاریان
 کردۆته سهر نه ده بی کلاسیکی نه ته وه موسولمانه کانی ئیران له هاتنی ئایینی
 ئیسلامه وه شاعیری نه ته وه موسولمانه کان له شیعر و نه ده بیاتیاندا به پیی میژوو
 سه رده م سی جۆر شیوازیان پیڤه و کردووه :

۱. شیوازی خۆراسانی (سه بکی خۆراسانی) که به (سه بکی ترکستانی) ش ناو براوه.

۲. شیوازی عیراقی (سه بکی عیراقی).

۳. شیوازی هیندی (سه بکی هیندی)³⁹.

له پاشانا به تایبه ت له سه رده می قاجاریه کاندا (بازگشت ادبی) گه پانه وه ی نه ده بی
 هیژی پهیدا کردووه و شیوازی کۆن و شاعیره کانی سه رده می خوارزمی و سه لجووقی و
 غه زنه ی بره ی پهیدا کرده وه⁴⁰، نه م شیوازه هه ره که له سه رده میکی دیاریکراوا
 ریبازیکی نه ده بی بوون، هه ره که و کۆمه لئ شاعیر و نووسه ر پیڤه یان کردووه. گه لئ

³⁹ علی اکبر شهابی-خراسانی، روابط ادبی ایران و هند در ادبیات دوره صفویه، ۱۳۱۶، ص ۸۳.

⁴⁰ محمد تقی بهار ((ملك الشعراء))، سبك شناسی، جلد اول، چاپ دوم، مقدمه منصف، ص ۱۰۰.

له شاعیره کانی نه تموه کانی تریش کهم تا زۆر کاریگەر بوون بهو جزره ریبازانهوه، بهلام
 نهو ههش له یاد نه کهین که شاعیرانی کورد به پیتی سروشت و تاییه تی زمان و نه ده بی
 خۆیان گۆران و دهسکاری دهستوور و ره گهزه کانی نهو شیوازانهیان کردووه.

وهك لهوه و بهر وتمان سالم له زۆرهی شیعره کانییدا پیرهوی شیوازی هیندی کردووه،
 له بهر نهوه که شیوازیکی دیار و جیا که رهوهی سالمه، لیژدها به کورتی تاییه تیه کانی نهو
 شیوازه دیاری ده کهین. نه مهش به هوئی نهو نمونه شیعیانهوه که به تهواوی
 تاییه تیه کانی نهو جزره شیوازانهیان تیا به دی ده کری:

۱. ناوه روکی وردو ناسک، بیری پیچه له پیچ و ئالۆز، نه ندیشهی دوور له سروشت
 و به کارهینانی هونهری رهوانیژی وهك خوازه و درکه، ههروهها به کارهینانی جزره
 لیکچواندنیک (سهخت و رهق) که تاییه ته به زهوق و سروشتی هیندی کانهوه.
 پالوتهی نهو تاییه تیه له زاراوهی (خیال بانی) بژاره کاریدا واتای پراو پر دهدا⁴¹. لهو
 غونانهی خواره وهدا له شیعی سالمدا نهو تاییه تیه ده رده کهوئ:

له باغا غونچه مهشقی لیوی تۆی کرد
 نوخستین گول له خندهی تۆه پشکووت (سالم)

*****

له سهه سه بزی چیمه یاری سهه قهدهم که جلوهی کرد
 له سوجهی خالی لا لیوی بنهوشه گه ردهنی خهه بوو

*****

به خور خوی بی نهی گریه له چاوهی چاوی تاری من
 حنا لازم بووه بۆ پیتی سهگی کسۆی نیساری من

*****

ناکهن ههواهی هیچ که بابی زهلیلی شههر
 بریانه بهس له ناری غه ما پارهی جگهر

*****

⁴¹ روابط ادبی، ص ۹۳.

سووتا دلم به حالهتی جوباری (سه‌رچنار)
 لیلاوه چه‌شمه ساری وه‌کوو چاوی بی به‌سه‌ر
 وه‌ک چاوی بی غه‌مانه هه‌موو شیوی (ئاودار)
 به‌س موشکیله له چه‌شمه‌ی ئه‌و قه‌تره بیته‌ ده‌ر

۲. ده‌رپرینی بی‌زاری له ژیان و پیشان دانی خراپه و جه‌ور و سته‌می دنیا له
 شیعه‌کاندا، به تابه‌ت ره‌شبینی به‌رامبه‌ر به ژیان و ده‌رپرینی خراپه و ناحه‌زی و
 دزیوی خه‌لکی خراپ، چاوه‌پیی خراپه بینین له خه‌لک و دنیاوه⁴².

ده‌زانی باغی به‌ختی ته‌هلی دل بو قه‌ت سه‌مه‌ر نادا
 فه‌له‌ک هه‌رگیز مورادی مه‌ردمی ساحیب هونه‌ر نادا
 *****

سیه‌ه به‌ختی جودا ناکا دلی سالم له تو‌ره‌ی تو
 به مه‌حزی که‌شمه‌که‌ش سه‌ر رشته‌یی ئه‌م کاره به‌رنادا
 *****

ته‌ماشای جه‌وری دنیا که‌ن چ قه‌هریکی له خوسره‌و گرت
 نه‌بو تاجیی نیشانی ما نه‌بو ته‌ختی نیا پیندا
 ۳. ده‌رپرینی غه‌م و په‌ژاره‌و نه‌خۆشی، ئاره‌زوو کردن و هه‌ز کردن له ئیش و ئازار و
 غه‌م خواردن به‌م شی‌وه‌یه ئه‌م بیرانه ده‌رده‌پرن زۆر تیادا قول ده‌بنه‌وه و هووشه‌کاری و
 مباله‌غه‌ی زیاد له پی‌ویستی تیا به‌کار دیتن⁴³ :

غهم وه‌کو یه‌م هاته‌ جو‌ش و که‌وتمه‌ گێژاوی به‌لا
 ئساوی هائیل زایه‌ که‌شتی که‌وتمه‌ حال‌ی حه‌له‌ولا
 شه‌تی می‌حنه‌تی هات له‌سه‌ردا که‌شتی هو‌شی راپ‌ران
 بادی غه‌م لیم بوو به‌ شورت‌ه جیسری شادیم تیک شکا
 *****

⁴² روابط ادبی، ص ۱۹۳

⁴³ روابط ادبی، ص ۹۵.

ئەگەر باوەر ئەکەى سەوگەند بە ئەپرۆت
 ، هیلال ئاسا خە مى دەمبۆ مەهى روووت
 دووسەد عوقدەم لە دلدايە بە بێتۆ
 درۆ ناکەم بە عوقدەى چینی گیتسوت

٤. لە زۆرەبەى شیعەرەکانیاندا ئەم شێوازە بۆ دەربڕینی شانازی بەکار دێنن بۆ باوەر
 بە پلە و پایەى بلندی شاعیریتى و دەربڕینی جۆرە فیزیلیدان و کەشخەیهك. ئەمە
 لەلای سالم زۆر بە کەمى دەردەکەوێ ئەوەشى لە شیعەرەکانیدا دەبینرێ ئەو پلە و
 زاناییەى خۆى بە کەم زانیوەو زۆر بە لەخۆ بردن و خۆ بەکەم زانینەو بەسای خۆی و
 شیعەرەکانى دەکا. مەگەر ئەم تەوازە و خۆ بەکەم زانینەى واتا مەبەستى بەرزى بێ و
 شانازی پێوە کردبێ.

زیرە سەرمایەیه بۆ سالم و (کرمان) ی دەبا
 شیعەرى کوردی کەبدا جیلوه لەلای شێخی کەبیر

(زیرە) ی وردو جیلوه بەخش لەلای سالم بریتیه لە شیعەر بە زمانى کوردی، بۆیه سالم
 بەدیاری بۆ کرمانى دەبا کە (کرمان) خۆى مەلەبەندو سەرچاوەى زیرەیه. سالم بەشیوەى
 خۆ بەکەم زانین ئەوە دەردەبڕێ کە ئەمیش توانای ئەو جۆرە شێواز و دەربڕینەى ھەیه کە
 ئەوان پێپەوى دەکەن.

مەکە تەقریری عیلم و فەزلى سالم
 بە ئاوى عیشقى تۆ ششتوویه دەفتەر

*****

ئەى رەفیقان بێنەو نوکتەى عەجایب بشنەون
 سالمى مەجنون لە عەشقا مەیلی تەدبیری ھەیه
 نووکی قەلەمم تیژە وەك نووکی درەوشى تۆ
 سووھان زەدەیه فیکرم وەك گازنى بوپانت

*****

رەنگینە ھەموو شیعەرم وەك نەقشی تەكەلتوی زین
 مەزموون كەشە فیکرم وەك قولابی درووانت

*****

نیگه‌هی نه‌ی شه‌هی مه‌ردانی جیهان
(سالم)ی غم زده دیوانی هیه

وهك پيشتر وتمان شاعیر به ئاره‌زووی خوئی و به‌پیتی تواناو سه‌لیقه‌ی خوی زور جار له‌و ریباز و دستوورانه‌ش لاده‌دا و مهرج نییه پراو پر هه‌موو تایبه‌تیه‌کانی نه‌و شی‌وازه به‌کار بیتی یان هه‌ر هیچی لی پشت گوی نه‌خا، ته‌نانه‌ت له‌و شاعیرانه‌ی شی‌وازی هیندیان به‌کار بردووه وهك سائیب تایبه‌تیه‌کانی شی‌وازی جار جار فه‌راموش کردووه (راسته نه‌وه‌ی له‌سه‌ر شی‌وازی هیندی و تراوه، که وشه‌و وته‌کان ده‌بنه‌ قوربانی و اتا و ناوه‌روک و جوانکاری واژه‌یی پشت‌گویی ده‌خوی، به‌لام لای سائیب به‌و شی‌وه نییه)⁴⁴، له‌لای سالمیش ده‌بینین له‌گه‌ل ناوه‌روکی ورد و قول و پر واتادا به‌توانایی و ده‌سه‌لاتی له‌هه‌لبژاردنی وشه و به‌کاره‌ینانی هونه‌ره جوانکاریه واژه‌یه‌کاندا ده‌رده‌که‌وی.

له‌ شیعره‌کانی سالدا به‌ هوی دووباره بوونه‌وه‌ی ناوه‌روک و له‌یه‌ک چوونی بیره‌کانی سالم، ده‌بینین کۆمه‌لی وشه و زاراوه‌و دارشتنی زمانه‌وانی تایبه‌ت به‌ سالمه‌وه دووباره ده‌بنه‌وه. ئەم دووباره‌کردنه‌وانه‌ بۆته هوی رازاندنه‌وه‌و جوانی روا‌له‌تی شیعره‌کان له‌گه‌ل وردی و قوولی مانا‌کاندا به‌هۆ به‌کاره‌ینانی هونه‌ره ره‌وانی‌یه‌که‌نه‌وه وهك لی‌کچواندن و ره‌گه‌زدۆزی و پیچ و په‌خش . . . هتد.

لەم نمونە‌ی خواره‌وه‌دا چەند وشە‌یه‌ک دووباره‌ ده‌بنه‌وه که هه‌ر یه‌که‌ جو‌ره‌ دارشتنی‌کی هیه و دووباره بوونه‌وه‌ی و اتا و ناوه‌روکیش ده‌گه‌یه‌نن، له‌لایه‌کی تریشه‌وه سه‌لیقه و زیره‌کی سالم له‌ به‌کاره‌ینان و هه‌لبژاردنی وشه‌کاندا ده‌رده‌که‌وی، ئە‌گه‌ر ورد‌تریش وه‌کو شیک‌ردنه‌وه‌ی شی‌وازه‌ری بۆی بچین ئەم جو‌ره‌ شی‌وازی لای سالم له‌ بچو‌ک‌ترین دانە‌ی زمانه‌وه‌ بۆ نمونه‌ له‌ دووباره بوونه‌وه‌و زور به‌کار ه‌ینانی هه‌ندی وشه‌دا به‌تایبه‌ت له‌ دێره‌ شیعری‌کدا به‌مه‌به‌ستی جیا‌کردنه‌وه‌ی نه‌و ده‌نگانه‌ بووه که له‌لایه‌که‌وه‌ نزیکن و به‌هه‌له‌ جی‌گۆ‌ر‌ک‌ییان پی ده‌کری. وهك ده‌نگی (خ، غ) له‌ وشه‌ی خم و غم دا. به‌کاره‌ینانی راست لەم شیعرا‌نه‌ی سالدا‌یه، چون‌که به‌ گۆ‌ر‌ییان واتای وشه‌

⁴⁴ ضیاء‌الدین سجادی، معنی و مضمون در شعر صائب، صائب و سبک هندی، محمدرسول دریاگشتی، ص ۵۷.

که ده گۆرئ و پيوسته به راستی وهك سالم به كاريهيئاوه به راستی له شويینی خويیدا به كار
بريین.

زولفی تۆ موو به موو خهريکی خه مه
دلی من نهو به نهو غه رقی غه مه

*****

خه می قه ددم له غه مدا شيوهی ئه برۆته تا مووته
به دائم پيچشی خاگر وهكوو گيسووته تا بووته

*****

ده پرسی گهر له مه هجوورت به په يکاني موژهت
خه ميده قامه ته سالم که مان ئاسا له هي جرات
دووباره کردنه وهی وشه و زاراهه هونه رمه نديتی سالم دهرده خا لهم ديپه شيعره دا،
به کارهيئانی وشه ی (مانی) له رووی واتا و به کارهيئانی هونه ره رهوانبيژيه کانه وه دوو
ئهوئنده ی دووباره بوونه وهی وشه که هونه ری تيدايه و واتای زياتر هه لده گری :

به جوز مانی مسه وور قه ووسی ئه برۆی تۆی نه کيشاوه
که مانی نه قشی کيشابی ده بی هه روا که مانی بی

*****

مه پۆشه روو به رووم روی ئاقتابت
به بی رووی تۆ ده له رزی سالمی رووت

جگه له دووباره کردنه وه له تاکه ديپيکدا يا له پارچه شيعريکدا دووباره کردنه وهی
وشه و زاراهه و دهرپينه کان له غه زهل و پارچه شيعره کائدا ده بينري له چهند لايهك و
زياد له چهند جاريك ههر ئه و وشه و دهرپينه نه دووباره بوونه ته وه :

دل له ميحنهت کهيله ريم کهن خه لکه با ده رچم له شار
ئه مپۆ روژيکه له جه معی مه ردوومان بگرم که نار
دهسته وه ئه ژنۆ دانيشم بيچاره و زار و نزار
(موسم عيد است وما نوميذ از ديدار يار
عالمی در عيش و نوش و ما دوچشم اشکبار))

لیم گهر پین با گۆشه گیر بم دهستهو ئه ژنۆ کف زه نان
 گێژه لۆوکهی بای نه دامهت تاری کرد سه فحهی جیهان
 دل له میحهت که نیله مهیلی سهیری ناو شارم نییه
 عهینی چاوم خوینی تیژاوه له داخی مهردومان

لێره دا نامانهوێ به غونه هینانهوه درێژهی پێ بدهین، گهشتیک به ناو دیوانه که ی
 سالدا گهلی غونهی لهم جوړه شیوازه مان پیشان دهدات.

دیاردیه کی دیکه له شیوازی شیعرهکانی سالدا به تاییهتی دهرده کهوێ که تهویش
 بریتیه له پاش و پیش کردنی به شهکانی رسته له دارشتنی دێره شیعرهکاندا. ئهم جوړه
 شیوازه له لای زۆربهی شاعیرانی تریش دهبینرێ، به لām هیچ کامیان وهك سالم
 به هونه رمهندی و شاره زاییهوه و به زۆری ئهم شیوازه ی به کار نه هیناوه. ئهم هونه ره له
 رهوانیژییدا له بهشی زانستی واتاناسی (گوزاره کاری) دا باسکراوه زۆره بهی سهرچاوه کان
 له ژیر ناو نیشانی (پیش خستن) دا باسی ده که نه بهوێ ئهو گرنگی و تاییهتیانهی که
 لهو به شه دا ههیه و شاعیر مه به ستیهتی پیشی بجات⁴⁵. ئهم پاش و پیش خستنه بریتیه
 لهو هی که شاعیر له رسته یه کدا، له دێره شیعری کدا به شیکی سهره کی له به شه کان
 رسته پیش ده خا. واته شاعیر پێرهو دهستوور و یاساکانی زانستی سینتاکس ناکات
 له دروست کردنی رسته کانیدا. ئهمهش وه نه بی له ئه نجامی نه زانین و بی ئاگایی
 شاعیره وه بیته، به لکو شاعیری سهرکه وتوو و به توانا، ئاگاداری هه موو دهستوور و
 بنه ما زمانیه کانه، هه رچی ئهو لادانه شه واته ئهو پیش و پاش خستنه به ئامانج و
 هیوای گه یاندنی واتایه کی تاییه ته له شیعره که دا و بهوێ ئهو کاره وه سهرنجی خوینه ر
 راده کیشی و مه به ستی شاعیر ده گه یه نی، له زانستی سینتاکس دا له زمانی کوردیدا
 ریز کردنی ره گه ز و بنچینه کان رسته هه میسه به (بکه ر) ده ست پێ ده کات، جیگای

⁴⁵ پروانه ئهم سهرچاوه نه: دلائل الاعجاز (فی علی المعانی)، الامام عبدالقاهر الجرجانی، بیوت، ۱۹۷۸،

ص ۸۵-۸۸: عمزیز گهردی، رهوانیژی، بهرگی سییه م، ل ۵۷-۵۸.

کردار له کۆتایی رسته که دایه. و بکه و کردار و راناوی ریکهوت ، سی بهشی بنجین که رستهی ساده له زمانی کوردیدا پیک دینن⁴⁶.

یهکی لهو مه بهستانه ی که ره گه زیکی رسته ی له پیناودا پیش ده خری بۆ نمونه پیش خستنی کار بۆ مه بهستی خه بهردانیك جا ئه و خه بهره خوشی و مزگیننی بی یا ناخوشیه کی تیدا بی. زۆریه ی پیش خستنه کان له شیعری سالدا بۆ گه یاندنی خه بهری ناخوشن.

ئهم پاش و پیتشه به مه بهستی مزگیننی و خوشیه (ئه گهر) ژيانی سالم بی غهم و ناخوشی و دوور کهوتنه وه بیته :

به سه ره چی گهر حه یاتم بی زه مستانی غهم و هه یجران
ده کهم روژی ته ماشای باغ و گولزارم وه لی زه همت
ده بوایه بیووتایه :

ئه گهر حه یاتم به بی زه مستانی غهم و هه یجرانی به سه ره به چی
روژی ته ماشای باغ و گولزارم ده کهم وه لی زه همت
له هه ردوو نیوه دپه که دا :

(به سه ره به چی) و (ده کهم) که کردارن و بهشی گوزاره ی رسته کانن جیی بهشی
نیهادیان گرتوته وه.

نونه بۆ ناخوشی وه ک وتمان گه لی زۆره : بۆ ئه مه ش ئه و ره گه زه ی ناخوشیه که که
ده گه یه نی پیش ده خری تا به زووترین کات بیگه یه نی.

ناکه ن هه وایی هه یچ که بابی زه لیلی شه هر
بریانه بهس له ناری غه ما پاره یی جیه گهر

*****

سووتا دلم به حاله تی جواری (سه ره چنار)
لیلاوه چه شه ساری وه کو چاوی بی به سه ره

---

⁴⁶ بپروانه رسته سازی له زمانی کوردیدا، گوڤاری کۆری زانیاری عیراق، دهستی کوردی، بهرگی چواردهم، ۱۹۸۶، ل ۱۸۶، د. کوردستان، سینتاکسی رستهی ساده له زامین کوردیدا، بهغدا، ۱۹۸۶، ل ۶۹.

گرنګترین مهبهست که سالم له شيعره کانيدا ئهم پاش و پيشخستنهي بڼو کړدبي پته و
 کړدن و دروست کړدنی هيژ و توانا به خشينیکه به ډيره شيعره که و نه و تاييه تيهی له
 دارشتنی وشه و رسته کاندایه جوړه رواله تیکه تاييه ته به شيوازی هينديوه، چونکه به
 پاش و پيش خستن و ئالوزکاری هيژ و تينیک ددها به ناوه زوکه که به تاييه ت به
 هووشه کاری و موباله غهی زوری تیدا بیت له دهرپړینی غم و په ژاره و دوور که وتنه وه له
 یار و دهرخستنې به توانایی و هيژی نووسين و شاکاری شيعره کانی :

بنوسم چوون له هيجرانا به يادی سيمبر کاغز
 دهکا گوم دووکه ليی ئاهم له بهر مدهی نه زهر کاغز

پيش خستنې کاری (بنوسم) له نيوه ډيری يه که مدها و کاری (دهکا گوم) به واتای
 گوم دهکا که لم وشه ليکدراوه شدا پاش و پيشيکی تيدایه. به مهبهستی تاييه تمه ندیتی
 و جوړی نه و نووسينه يه و له لایه کی

تریشه وه گرنګی دان به نووسينه که⁴⁷ و دهرپړینی وشه کاری له دووکه ليی ئاهه که يدا:

دهکا دونيای پر شوړش بنه دايم فتنه ها پيدا
 به نه پړنگ و فسوون هه رده م له هر سوتی و غا پيدا
 په ناهم شه هسواریکه گوزهرکا گهر به (تهلبورزا)
 دهکا زه ربی سمی ئه سپی له خارا تووتیا پيدا

له نيوه ډيری دووه مدها به مهبهستی گرنګی دان و دهرخستنې هيژی سمی ئه سپی
 سواره کی کرداری پيدا دهکای کردووه به دوويه شه وه به شيکی که بریتیه له (دهکا)
 له بهر نه و تاييه تيانهی که باسما ن کرد له سهره تاي رسته که دا له جيگای نيهاد دایناوه.
 سالم پال پشت و په ناکه کی که سوارچاک و پالوانی قه سیده پالوانییه که يه تی
 به کيوی تهلبورزا تیده په پړنی چونکه شوينی داستان و رووداوه میژووییه کانه. به م
 شيويه سالم توانیویه تی سهرکه وتوانه قه سیده ی لاو چاکي و قاره مانی بنوسی.

⁴⁷ پروانه : الايضاح ، ص ۱۱۱-۱۱۲.

شیوازی شیعی کوردی

دیوانه چاپکراوه کان و هندی لیکۆلینهوهی زانستی لهبارهی شیعر و بهره‌می شاعیرانهوه سهرچاوهی گه‌لی بابته‌ی لیکۆلینهوهوه دهرخستنی لایه‌نی شاراووه باس نه‌کراوی شاعیران، له‌م روانگه‌یه‌وه هه‌ول و کۆششی بلاکهره‌وه‌کانی دیوانی شاعیرانی کلاسیکی کورد جی‌گای ریز و نه‌وازشه. له‌گه‌ل ئه‌و هه‌وله‌ پڕ سوودانه‌یاندا که له‌ کۆکردنه‌و و بلاک‌کردنه‌وهی دیوانی شاعیران، له‌ پێشه‌کی و سهره‌تای ئه‌م دیوانه‌دا، جار جار ره‌خنه‌ و دیاری کردنی لایه‌ن و مه‌به‌سته‌ شیعه‌کانیان باسکردووه‌و دیار خستنی شیوازی ئه‌و شاعیرانه‌، به‌پیتی سهرده‌م و راده‌ی پێشکه‌وتنی رۆشنی‌بری له‌ ریزی نووسین و لیکۆلینه‌وهی زانستی به‌ نرخدایه⁴⁸. کوردی و مه‌ریوانی له‌بارهی شیوازی مسه‌فا به‌گی کوردیه‌وه ده‌لی: ((شیعه‌کانی بی‌قۆرت و گرێیه‌، زۆر جوان و کوردی په‌تییه‌، مؤثر و دل‌گیره‌))⁴⁹. هه‌رچه‌نده‌ ئه‌م هه‌لسه‌نگاندنه‌ گشتی و ده‌ربڕینیکی سهرپێیییه‌، به‌لام تایبه‌تیتی و خاسیه‌تی شیعه‌کانی (کوردی) له‌ سی‌ خاڵدا دیاری کردووه‌ که ئه‌مانه‌ن:

۱. (بی‌قۆرت و گرێ) واته‌ ره‌وان و ئاسان.

۲. زۆر جوان، به‌کاره‌ینانی هونه‌ری جوانکاری له‌ ره‌وانبێژیدا.

۳. مؤسیر و دل‌گیر، کاریگه‌ری و دل‌گیری شیعه‌کان له‌لای خوینهر.

به‌خویندنه‌وهی چه‌ند پارچه‌ شیعیکی مسه‌فا به‌گی کوردی ئه‌و تایبه‌تی و ره‌گه‌زانه‌ی شیوازی شیعه‌کاغان بۆ ده‌رده‌که‌وی، ئیمه‌ لی‌رده‌ا به‌پیتی گرنگی و ناسراوی شیعه‌کانی کوردی له‌ گرنگترین و دیارترین ره‌گه‌زی شیوازی کوردیه‌وه ده‌ده‌وین که بریتیه‌ له‌:

⁴⁸ بره‌وانه‌ دیوانی کوردی، کوردی و مه‌ریوانی، ۱۹۳۱، به‌غدا، سهره‌تا و سهرگزشته‌ی کوردی، ل ۱ – ه

⁴⁹ سهرچاوه‌ی پێشوو.

١. روونی (الوضوح) :

روونی یان ناشکرا یه کیکه له تاییه تیه گشتیه کانی شیوازی نه ده بی، مه به ست له روونی نه وه به که نووسر یا شاعیر نهو بیرهی که ده یه وی بیگه یه نی له دارشتن و ده برینه کاندایه یچ ئالوژی و گری لیدانیکی تیا نه بی و به روونی بیره کانی له قالبی وشه و رسته کاندایه ئاسانی ده بریږی و خوینه ر یا گوینگر به ئاسانی له مه به ستی شاعیر بگات و هیچ ناره حه تی و دوولایه نی په یدا نه کات له رووی واتا و مه به سه وه. به لام نه مه نه وه ناگه یه نی که به ره مه که له بهر روونی لاواز و بی هیڅ بکری و هیڅی شیوازه که ی کهم بکاته وه. چونکه هیڅی سۆز و هه ژاندنی سۆزی خه لکی به شیوازیکی به هیڅ نه بی نایه ته دی، هیڅی شیواز کاریگه ریه کی گه وړه ی هه یه له وروژاندنی سۆز و عاتیفه و روونی واتا کاندایه⁵⁰، له بهر نه مه شاعیر ده توانی واتا کانی به گوینگر بگه یه نی، به لام ناتوانی هه ست و سۆزی خوی بگه یه نی نه گهر شیوازیکی به هیڅی نه بی.

هه رچه نه ده تاکه تاکه و ناوانو له دیوانی شاعیرانی ترده پارچه شیعی یان غه زه لیک به دی ده کری که روونی و ئاسانی و ره وانی شیوازی پیوه دیاریت، به لام هه رگیز له لای هیچ شاعیری وه لای کوردی نه بووه به شیوازی سه ره کی و ناشکراو دیار. زۆریه ی زۆری غه زه ل و پارچه شیعه ر کانی کوردی نه م ره گه زه ی شیوازی تیا به دی ده کری. وا لیږه دا چه نه د غونه یه کی پیشان ده ده ین :

چیشتم نه مږ ژه هری مار و روخی شیرینم نه هات
زه خمی کونه م هاته ژان و مه ره مه می برینم نه هات

غهم سه ری لیدام و یارم قه د سه ریکی لی نه دام
سه برو هو شم رو یوه غه ره تکه ری دینم نه هات

وه نییه کوردی مایلی نه و نه وعه نه توارانه بی
لازمه شاعیر له هه ره نه وعی بلی بو ئیمتیاز

⁵⁰ احمد امین، النقد الادبی، بیروت، ١٩٧٦، ص ٤٨.

پوونی و ئاشکرا له لای کوردی به رادهیهکی وا بالی کیشاوه به سهر شیوازی
دهربینه کهیدا تا ئه و رادهیه ههرچی نهیانی و په نهانیشبێ نهیوستوه هشاریدا،
ههروهک سروشت و تهبه ئاسان و ساده کهی به پوونی چی له دل و دهروونیدا بووبی
به سادیهی و روونی ئه و ههست و سۆزه خۆی به خه لکی گه یاندوه و له خویندنه وهی
غه زه له کانیدا ئه م ههست و سۆزه ناسکه له لای خوینهر پهیدا دهکا:

گهر ده پرسی مه نزل و شکل و لیباس و تایه فیهی
مالیان نـزـدیـک به به نـدیـخـانه یه و ئاشی ئه حان
ئه سمهره لا غه رته نه بالا میانه که چ کولاه
سوخمه سه بزه مه یته ناله چاو خومار ئه برۆ که مان

سه دای کاروانی فیهت دی ده لێن سه رقافله چی یاره
زهری پیشهنگی میحنهت دی ده لێن کالای غه مباره

چاوه کهم زانیوته بوچی خه و له چاوم ناکه وی
چونکه من پیش خزمه تم پیش خزمه تان نانوون شه وی

ئه م ره گه زه واته روونی به بنچینهی شیواز داده نری، ده بی ماناکه به پوخته کراوی
بدا به دهسته وه. بو ئه م مه بهسته ش شاعیر پیوستی به سامانیکی گه وره و ده و له مه نده
له فهرهنگی زماندا، تا بتوانی وشه ی پر واتا و مه بهست هه لبرێی. مسته فا به گی
کوردی له گه ل روونی و ئاشکرای شیوازه کهیدا زمانیکی ساده و ره وان و پاراوی له
شیعه ره کانیدا به کار هیناوه. کوردی خۆی به سوارچاک و ئازاو دلیری مهیدانی شیعر و
ره وانبیزی ده زانی و زمانی کوردی به زمانیکی پاراو و بی گری داده نی هه میشه
شیوازه کهی به بروسکه و چه هماغه یه کی تیژره و داده نی بو تیگه یاندن و زوو حالێ
بوونی خوینهر یا گوێگر، بۆیه ده لی:

(کوردی) دلیری عه رسه یی نه زم و فه ساحت

جه ولان ده کا هه میشه وه کو به رقی تیژره و

ئه وهی له م تایبه ته ندیه دا ده رده که وی که شیوازیکی روون ئه نجام ده دا له ریگای
به کار هینانی ئه و وشه و زاراوانه وهیه که پیوسته ئالۆزی و لیك پچران و گیری تیا

نەبى⁵¹، ھەروەھا لە شىۋەى رىزکردنى وشە و رستەكاندا بەشىۋەيەك بىتەكە لەگەل رىزمەنى زمانى كوردیدا بگۇنجى و واتاۋ مەبەستەكان بەروونى بگەيەنى. وشەو زاراۋەى ھەرھەنگى نامۆ و بىيانى بەكەمى تيا بەكار ھاتبى⁵². ئەمە ئەو نەگەيەنى كە شاعىر بۆ بەدەيەننى شىۋازىكى روون و ئاشكرا وشەى سادە و قسەى ژيانى رۆژانە رىز بكات و لايەنە ھونەريەكانى ئەدەب پشت گوى بخت بەلگو بەپىچەوانەو، شاعىرى سەرکەوتوۋ خاۋەن شىۋازى روون و سادە و ئاسان لەگەل بەكارھىنانى وشە و زاراۋەى ئاسان و رەواندا بە دارشتىكى ئاسان و رازاۋە بەھونەرى جوانكارىمە بەشىۋازىك شىعەرەكەى پىشكەش دەكا كە تايىبەتى بى بەشىۋازى خۆيەو لەگەل ئەو سادەى و ئاسانىيەشدا بۆ ھەموو شاعىر و نووسەرىك نالوى و دەست نادا. لە ئەدەبى عەرەبىدا ئەم جۆرە دەوترى (سەھل ممتنع) ۋەك بەرھەم نووسىنەكانى تەھا حوسىن كە بە سەھلى مومتەنىع ناسراۋە.

ھەروەك لە شىعەرەكانى كوردیدا بۆمان دەرەكەوى بە شارەزايىمە وشەى و ئەدەبى و پاراۋى پىر واتاى ناو خەلگەكەى ھەلپژاردوۋە. بۆ نمونە سەبرى وشەى (زوخال)دەكەى كە ھاوتاي (سىنۆنىم)ى وشەى خەلۋوزە لەم دىپرە شىعەرەدا :

تاكەى ئەم جەور و جەفايەت چاۋ خومارى سوخمە ئال

دل لە ھەجر و فیرقەتت سوتاو، رەش بوو ۋەك زوخال

لەناو خەلگیدا (خەلۋوزە) كە باوو گشتىيە، ھەرچى وشەى (زوخال)ە تايىبەتە بە فۆلكلۆر بەيتە ئەدەبىيەكانەو و بۆ دوعا و نزا نەبى بەكار نايەت، جگە لەوہى بۆ پارسەنگ و جوت بوونى قافىەش ئەم وشەيەى زۆر بەجوانى ھىناۋەتە ناو دىپرە شىعەرەكەيەو :

كە من رۆيم جەھەنم پىر مەكەن لىم

لە من خالى مەكەن كۆشك و سەراتان

گەر مەخەير بىم لە مابىنى بەھەشت و ۋەسلئى تۆ

ۋەسلئى تۆ بۆ من جەھەنم پىر لە جەننەت نامەوى

⁵¹ الدكتور محمد غنيمي هلال، النقد الادبي الحديث، بيروت، ١٩٧٣، ص ١١٩.

⁵² سەرچاۋەى پىشوو، ص ١١٩.

مه‌لێن كه‌لكی نه‌بوو رۆیی جه‌هه‌م

سه‌رم قه‌لغانه‌ بۆ تیری قه‌زاتان

كوردی له‌ به‌كارهێنانی (جه‌هه‌م پێ) دا ده‌یه‌وی ئەم ئیدیۆمە زمانی کوردی که له‌ناو خه‌لكدا باوه له‌ دەرشتنی ئەده‌یه‌یدا به‌کارهێنن، ئەم ئیدیۆمه له‌ناو خه‌لكدا له‌کاتی توڕه‌ بوون و وه‌لامیکی ناخۆش دا به‌کار ده‌هێنن و هه‌ك جینۆ، به‌لام نه‌یا به‌رواله‌ت جینۆه‌و به‌ناوه‌رۆك جینۆ نییه‌ وه‌ك ئەوه‌ یه‌كێك به‌ یه‌كێکی تر ده‌لێ ده‌پۆ بێ قه‌زابی، یان (بێ به‌لا بێ ئەمه‌ت بۆچی کرد). ئەم جه‌هه‌نم پڕه‌ش به‌و واتایه‌ دی که یه‌کی به‌ یه‌کی تر ده‌لێ : ده‌ پۆ جه‌هه‌نمه‌ت لی پڕ واتای ئەوه‌یه‌ جه‌هه‌نم پڕ بووبی و جینگای تووی تیا نه‌یه‌یتوه‌، هه‌رچه‌نده‌ ئەو كه‌سه‌ش كه‌ قسه‌ ئەكا له‌كاتیکی توڕه‌یی دا و بۆ ئەوه‌ ئەیلێ گوايه‌ جینۆی ئەداتی كه‌چی له‌ هه‌قیقه‌تیشدا قسه‌كه‌ له‌ مه‌به‌ستی هه‌ردوو لایاندا دووره‌⁵³.

له‌دێری : (مه‌لێن كه‌لكی نه‌بوو رۆیی جه‌هه‌م) دا، ئیدیۆمی جه‌هه‌م به‌واتای قیروسیا، چش به‌کار هاتوه‌و كه‌ له‌ قسه‌کردندا له‌ پاشمله‌ یه‌كێك باسی رۆیشت یان مردنی كه‌سی ده‌كا یان ده‌ربڕینی بیزاری و رقه‌ له‌ شتیك⁵⁴ ده‌لێن رۆیشت به‌ جه‌هه‌نم یان قیروسیا.

وشه‌ كه‌ره‌سه‌ی خاوی ده‌ربڕینه‌و کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ و مه‌زنی هه‌یه‌ له‌ بنیاتی شیعردا. له‌ شیعره‌کانی مسته‌فا به‌گی کوردیدا ده‌توانین شیوازیك دیاری بکه‌ین له‌ مه‌ر ئەو وشانه‌ی که (کوردی) هه‌لبژاردوون و له‌لای ئەو ئاشنان، ده‌بین له‌ رووی کورتی و درێژیانه‌وه‌ و وشه‌ و زاراوه‌یه‌کی هه‌لبژاردوه‌و كه‌ کورت و كه‌م بڕگه‌ و سووك و به‌گۆی ئاشنان. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی ده‌بینین هه‌رچی وشه‌ درێژه‌كانه‌ له‌به‌ر ئەوه‌ی ئەو تاییه‌تی و خاسیه‌تانه‌یان تیا نییه‌ كه‌ له‌ وشه‌ كورته‌كاندا هه‌یه‌ كه‌مه‌تر له‌ گه‌ل شیعردا ده‌گونجێت⁵⁵، به‌تاییه‌ت شیعره‌کانی مسته‌فا به‌گی کوردی كه‌ به‌ روونی و ئاسانی و ره‌وانی ناوبانگی ده‌ركردوه‌و و بۆته‌ شیوازیکی تاییه‌ت بۆ دیوانه‌ شیعریه‌كه‌ی.

⁵³ عه‌له‌ددین سجادی، میژووی ئەده‌بی کوردی، ل ۳۳۸.

⁵⁴ جه‌لال محمود عه‌لی، ئیدیۆم له‌ زمانی کوردیدا، زنجیره‌ی كه‌له‌پوور/۱، به‌غدا، ۱۹۸۲، ل ۱۴۷.

⁵⁵ احمد ابن، النقد الادبی، ۱-۲ن بیروت، ۱۹۶۷، ص ۱۲۵.

لهو شيعرانه دا كه خاوه نه كهى به مه به ستي رازانده وه جوانكارى رواله تى
شيعره كه بى (فه خامه) شيعره كه مه به ست بى ئهم جوړه شيعرانه پيويستى به وشه
دریژ و قه به و گرانه. هه رچى شيوازي شكۆمه ندى و بلنديه پيوه ندى به ناوه روكي
كه وړه و مه زنه و به ئه مه ش به وشه كورت ديته ئه نجام.

كورتېرى

له ريگاي هه لېشاردنې وشه كورت و پر واته شاعيري خاوه ن شيوازي روون و
ساده، په نا ده باته بهر هونه ريكي تری رهوانبيژى كه ئه ویش كورتېريه. كورتېرى له
رهوانبيژيدا ئه و به كه ماناي زور به وشه كه دهرېرى، واته ئه گهر مانا و وشه كان
به رامبه ر بکړين وشه كان له مانا كه كه متر بن و ته رازو وه كه به لای مانا كه دابى،
كورتېريش دوو جوړى هيه:

۱. كورتېرى به بى لابردي هېچ وشه يه ك :

كى ده لى دل بهر به خيلن ئه مړو ئه لا دل بهرم

به ردی ژير پای خوښى هه تا هه ده هاوى بو سهرم

له و ديړه شيعره دا هېچ وشه يه كى لانه براوه و له ووى ريژمانه وه پيكه اتوه له
رسته يه كى ليك دراو ن هه رچه نده رسته يه كه و هېچ وشه يه كى لى لانه براوه، به لام گهر
ليى ورد بينه وه ده بينين هه ر رسته يه و مانايه كى قول و فراوانتر له وه هه لده گري كه
ته نيا وشه كان پيشانى ده دن.

۲. كورتېرى به لابردي : ئه مه ش به لابردي وشه يه ك يان زياتر له رسته كه لابرابى
لا بردي كه ش نابى كار له مانا كان بكن. ئه گهر كارى تى بكات نابى به كورتېرى. ئه و
وشانه ش (كه له رسته كه دا لاده برى ده شى نامرازىك يا ناويك يا سيفه تيئك يا چهنه
وشه يه ك بى . . . هتد⁵⁶

عهربه ئه ندامى و فارس كه لام و تورك ره فتارى

نيكا هه نا هو وړه ووت كه بكى زمان تووتى خوښ ئه لحانى

⁵⁶ رهوانبيژى، بهرگى سى، ۷۱.

كوردی لہم دیرہ شیعرہدا ، لہ ہەر نیوہ دیریکا سی لیکچواندننی هیناوه لہ
 هممویاندا ئامراز (ئەوزار) ی لیکچواندنەکی فری داوہ کہ بریتیه لہ (وہکو). جگہ
 لہمہ لہ ہەریہ کیئ لہ لیکچواندنەدا وشەییہ کی لابردووە. کہ مەبەستی وەسف
 کراوہ کہ دەگەینی. کہ دەلی (عەرەب ئەندامی) مەبەستی ئەوہیہ بلی ئەندامت وەکو
 ئەندامی عەرەب وایہ. ئەندامی عەرەبیش زیر و رەنگ ئەسمەرہ. لیئەدا ئەو
 ئاوەئناوہشی لابردووە، دەبی خوینەر بە وردی لہ واتاکانی بگات.

ھەر وەھا ئەو ناوی بکەرەش لہ جینی ئاوەئناودایہ و مەبەستی ئەوہیہ بلی قسەخۆش
 و شیرین کەلامن. لہ لیکچواندننی سییہمدا (تورک رەفتاری) واتە کردەوہ و رەوشتت
 وەک تورکان وایہ، ئەمیش بەواتای خۆشەویست و جوان و شەپانی و بزێو و عەجول دی.
 کوردی بۆ ئەوہی دووبارە کردنەوہی زۆر لہ دیوانەکەیدا نەبی پەنای بردۆتە بەر
 ھەلبژاردنی وشە و ئەم شیوازە بەکار ھیناوە جگہ لہوہی گەلی ھونەری تری
 رەوانبیزی بەکار ھیناوە بۆ ئەوہی لہ وەسف و دەرپرینی خوورەوشتی یارەکەیدا
 دووبارەبوونەوہی تیا نەبی.

وشە و زاراۋە و لىكسىكۈن

لە لىكۆلىنە و شىكرەنەۋى شىۋازگەرىدا گرنگى تەۋاۋ بە وشەۋ چۆنىيەتى
دارشتىنى وشەكان دەدرى بەھۆى ھەلسوكەۋتى شاعىرەۋە لەگەل وشەكان و چۆنىيەتى
رىز كردن و سەركىشى جۆرە بەكارھىنەنلىكى دىارى كراۋ لەلای شاعىرىك دەبىتە
شىۋازىتىكى تايبەت و دىارى ئەۋ شاعىرە. ئەگەر چاۋىك بىگىرپىن بە زۆربەى پارچە شىعر
و غەزەلەكانى مستەفا بەگى كوردىدا، دەبىنەن سەردىرى زۆربەيان بە قسەكردن لەگەل
بەرامبەردا دەست پى دەكات. يان راستر بلېن كوردى لە شىعرەكانىدا روۋى دەمى
دەكاتە دلدارەكەى، يان خەلكى بەگشتى، واتە ئەۋ خەلك و كەسانەى كە بە كوردى
ئاشنان و گوى بۆ شىعرەكانى شل دەكەن. دەتوانىن بلېن كوردى شىۋازى (دواندن)ى
ھەيە لە شىعرەكانىدا روۋ بە روۋ راستەوخۆ بەرامبەرەكەر دەدوئىنى لەۋانە راستەوخۆ
بەرمبەر بە خۆشەويستەكەى جارجارىش مەبەستى خۆشەويستان و خەلكىيە كە لەرپى
ئەۋانىشەۋە دىسانەۋە مەبەستى ھەر خۆشەويستەكەيەتى، ئەم نمونانە بەلگەى ئەۋ
بۆچۈنەن:

چاۋى مەستت وا دىارە فیتەيى بەرپا دەكا
خۋانى دىن ۋەك توركى يەغمایى بەتاۋ يەغما دەكا

*****

خۆشم قورىبان بە بەندىخانە و زنجىر و سىدارەت
بشرط آنكە نیارى برسر — طعن اغیارت

*****

جانا ۋەرە ئەم جەژنە بەقورىبانى سەرت بم
بۆ تىرى قەزای چاۋى ھەسوۋدان سۈپەرت بم

*****

عهزیزم نووری عهینه‌نیم حه‌بییم
سه‌بووری به‌خشی جانان شه‌کییم
عهزیزم والسه‌ دووریت دلّ فیگارم
که خوینّ ده‌رژئ له‌ دیدهی شه‌شکبارم

*****

ئهی دوری تاجی سه‌ری شاهانی ئیقلمی جیهان
شه‌مبسی شه‌فلاکی کمال و شه‌معی به‌زمی عاریفان

*****

چاوه‌که‌م خو من برینداری خه‌ده‌نگی چاوی تۆم
زار و بیمار و گرفتاری که‌مه‌ند و داوی تۆم

*****

چاوه‌که‌م ده‌ره‌ق به‌ من به‌قسهی به‌دی بی پیر مه‌که
بی خه‌تاو سوچ و قه‌باحه‌ت خۆت له‌ من دلگیر مه‌که

*****

چاوه‌که‌م زانیوته‌ بوچی خه‌و له‌چاوم ناکه‌وی
چونکه‌ من پیش خزمه‌تم پیش خزمه‌تان نانۆن شه‌وی

*****

چاوه‌که‌م بوچی له‌گه‌ل عاشق شه‌مه‌نده‌ ده‌عوا ده‌که‌ی
چونکه‌ مه‌عشوقی به‌قوربان عاشقت رسوا ده‌که‌ی

شه‌مه‌ش چه‌ند نمونه‌یه‌کن که‌ شه‌وانه‌ی کوردی ده‌یاندویتی واته‌ موخاته‌بی کۆن و
به‌کۆمه‌ل رووی قسه‌یان تی ده‌کا.

عه‌زیزان من شه‌وا رویم له‌لاتان
له‌ مه‌زلۆمان به‌لا چۆل بی وولاتان

*****

ئهی یاران شه‌وی هیجرانه‌ یاخو مه‌حشه‌ره‌ شه‌مشه‌و
سه‌دای عه‌باسه‌ یا ناله‌ و فیغانی شه‌سغه‌ره‌ شه‌مشه‌و

عهزیزان من ئەسیری قامەتی نەوتول نەمامیکم
غولامی زولف و ئەگریجە و غولامانەی غولامیکم

*****

خەبەرێکم بدەنێ ئەهلی خەبەر حەشرە مەگەر
رۆژ کەوا ئەمڕۆ لە مەغرب سەری هیناوەتە دەر

نزیکترین وشە کە لە دەروونی کوردیەوه هەلقولابی و هەمیشە ناشنای زمانە پاراوەکەی بووبی، ئەو وشانەن کە دەتوانن مانای خۆشەویستی و جوانی یارەکەیی بگەیەنن. ناسکترینیان چاوی کوردیە بۆیە زۆریەکی سەر دێرەکانی بە چاوەکەم دەست پێ دەکا، ئینجا خۆشەویست کە وشە (عهزیز)ی عەرەبی لەسەر زمانی زۆر بە شیرینی هاتوو و ناوی یارەکەیی پێ بردوو.

لە وەسیەت نامەکەشیدا رووی دەمی دەکاتە نەتەوهکەیی و دەلی :

عهزیزان من ئەوا رۆیم لەلاتان

سەرجهمی ئەم لیکۆلێنەوهیە وەک لە پێناسەی شیوازییدا هاتوو ئەوه دەرەخا کە شیواز بریتییە (لە کۆمەڵەی دووبارە بوونەوه و جیاوازی تایبەت بە دەقیکهوه یا بەهەمیکی دیاریکراو)⁵⁷ بەگۆڕەیی ئەم راستیە وشەیی چا و عەزیز سەردەستەیی ئەم کۆمەڵە وشە و زاراوانەن لە فەرھەنگی شیعری (کوردیدا) عەشق و یار و ویسال، لەیلی بێ مەیل و تۆرک رەفتار و ئەسەمەر و لاغرتەن و سوخە سەوز و ئال. چاوی بە خۆمار، سەدا و زەنگی قافلەو کاروانی قادر، دل و دیدەیی پەر لە خۆین و جگەری کون کون و دلی بە خەنجەری تیژی موژەیی مەحبوبە عەیارەکەیی پارچە پارچە کراو. رۆژ و شەو دووڕ و یاقووت دەباری لە کەلام و گوفتارە شیرینەکەیی کوردی و شەوی یەلدا و دەبجوورقەت غافل نەدەبوو لە زیکی قادری.

بەم شیوہیە ئەو کۆمەڵە وشە و زاراوانە و هەندیککی تر لەو وشانەن کە مۆرک و تایبەتیی کوریان پێوە دیارە، هەرۆک هەموو شاعیرێکی تر کۆمەڵە وشە و زاراویەکی دیاریکراو لە بەرھەمەکانیدا دووبارە دەبیتهوه.

⁵⁷ د. جوزیف میشان شریم، دلیل الدراسات لاسلویة، بیروت، ۱۹۸۴، ص ۳۷.

دیاردیه‌کی تری زمانی شیعی مسته‌فا به‌گی کوردی نه‌وه‌یه، که به‌هۆی نه‌وه‌ی زۆره‌به‌ی زۆری شیعه‌کان له‌ بابته‌ی غه‌زله‌ن و وه‌سف و پیا‌هه‌لانی یار و خۆشه‌ویست مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی شیعه‌کانه، نه‌مه‌ بۆته‌ هۆی نه‌وه‌ی که زمانی شیعه‌کانی کوردی تاییه‌تیه‌کی هه‌بی له‌ به‌کاره‌یتانی ئاوه‌لئاوه‌کاندا. له‌به‌ر نه‌مه‌ ده‌بینین زۆری به‌کاره‌یتانی ئاوه‌لئاوه‌ له‌ دێره‌ شیعه‌کانیدا بۆته‌ شیوازیکی تاییه‌ت به‌م جوړه‌ شیعرانه‌ی کوردیه‌وه‌ که له‌بابته‌ی شیعی گۆرانی (لیریک) دان. نه‌مه‌ش له‌ راستیدا ده‌مانبات بۆ مه‌غزاو جه‌وه‌هری شیواز وه‌ک بیسلی ده‌لی (شیواز ریگایه‌که‌ له‌ راسته‌پری و باوو ده‌رده‌چی، له‌به‌ر نه‌مه‌ به‌کاره‌یتانی زمان به‌م شیویه‌ به‌ به‌کاره‌یتانیکی شیوازگه‌ریانه‌ ده‌ژمی‌ردریت. بۆ‌گونه‌ به‌کاره‌یتانی ئاوه‌لئاوه‌کان به‌کاره‌یتانیکی شیوازگه‌ریانه‌ ده‌بی. نه‌گه‌ر هاتوو به‌زۆری به‌کاره‌یتان و زیاده‌ رو‌ییان له‌ به‌کاره‌یتانیدا کرد)⁵⁸.

نه‌گه‌ر سه‌رنجی نه‌م پارچه‌ غه‌زله‌ به‌دین ده‌بینین ئاوه‌لئاوه‌کان که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کی و زۆربه‌ن له‌چاو وشه‌کانی تر دا :

له‌یله‌که‌ی بی مه‌یله‌که‌ی مه‌حبویه‌که‌ی عه‌یاره‌که‌م
 شو‌خه‌که‌ی به‌دبه‌خته‌که‌ی بی ره‌حه‌که‌ی غه‌داره‌که‌م
 زالمه‌ی له‌ خوا نه‌ترسه‌ی کافره‌ی بی مروته‌
 قاتله‌ی عاشق کوژه‌ی جه‌للاده‌که‌ی خو‌غو‌اره‌که‌م
 گول به‌ده‌ن سیمین زه‌قه‌ن خه‌ت یاسه‌مه‌ن فندق ده‌هه‌ن
 نه‌سمه‌ره‌ی قه‌د عه‌ره‌ره‌ی ناز و نه‌زا‌که‌ت دا‌ره‌که‌م
 نه‌ه‌رجوان نه‌برۆ که‌مان شیرین ده‌ان و نو‌کته‌دان
 تو‌رک ره‌فتار و په‌ری رو‌خسار و کا‌کۆل دا‌ره‌که‌م

که‌ره‌سه‌ی سه‌ره‌کی نه‌و شیعه‌ بریتیه‌ له‌ ئاوه‌لئاوه‌، هه‌ندێ وشه‌ی تر ده‌بینین نا‌ون یان نا‌وی به‌کرن (اسم فاعیل) به‌لام له‌واتای شیعه‌که‌دا له‌ سیمانتیک دا نه‌وانیش له‌به‌ر نه‌وه‌ی شیوه‌و سیفات و ره‌وشتی یاره‌که‌ی پیشان ده‌ده‌ن نه‌وانیش ئاوه‌لئاوه‌ن. نه‌وه‌ی

⁵⁸ رولف ساندل، مفهوم الاسلوب، ترجمة لماء عبدالحميد، الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية،

سهرنج راكيشه لهو پارچه شيعردها كارى بدهدگهمن تياډا بهكار هاتووه نهو كارانهش كه بهكار هيتراون بى هيزن.

وهك له پيشتر وتان شيوازيكى كوردى نهويه راستهخو روودهكاته خو شهويستهكهى و دهيدويى. نهگه سهرنجيكي چوئيهتى دارشتنى نامرازهكان بدهين لهم رووهوه دهبينين له ديپى يهكهه دا نيشانهى ناسراوى(هكه) و نامرازى خستنهسهرى (ى) (نيزافهى) لهسهر ناو و ناوهلئاوهكان داناوه، له ديپى دووهمدا نيشانه ناسياريهكهى لابر دووه، له ديپى سييهمهوه نامرازى خستنه سهرهكهشى فريداوه به تهنيا ناوهلئاوهكانى بهشيويهكه ريز كردووه كه نزيكى و گونجان و هاودهنگيهكى تهواو له نيوان دهرخهر و دهرخراوهكاندا ههيه.

نهم جوهره دارشتن و ههلبژاردنى وشهيه لهلاى كوردى يهكيكه له رهگهزه جوانكاريهكانى شيواز، رهگهزيكى ديكهى جوانكارى لهو پارچه شيعردها بريته له موسيqa نهو وشه زاراوانهى كه كوردى دايرشتوون له دووتويى شيعرهكاندا جوهره موسيqaو ناوازيكى چون يهكيان ههيه و هاوسهنگيهكه لهنيوان برهه و پارچهكانى وشهكاندا بهدى دهكرى و زور بهناسانى دهتوانرى برهه برهه بكرين، له كوئايى ههر برهه و پارچهكهدا موسيqa و ناوازيكى تاييهت بهدى دهكرى كه لهتهنجامى نهو دهنگانهويه كهوهك قافيه له كوئايه وشه و زاراوهكاندا ههر وشهيهكه لهگهله نهوى ديكهى پاش يان پيش خويدا قافيهيان دروست كردووه بهمهش رهگهزيكى ترى جوانكارى شيوازي لهم پارچه شيعردها زياد كردووه كه نهويش رهگهزى (رهوعهيه) قهشهنگى و كوئيهكه دهبهخشي به شيعرهكان. نهم لايهنه جوانكاريان له شيوازي كورديدا دهبيته تهواوكهري رهگهزه جوانكاريهكان چونكه وهك هوواس دهلي ((تهنيا جوانى قهسيده بهس نيه، بهلكو دهبي سيجريكى ههبي كه ههر كاتى ويستى ههستى گوئگر بولاى خو رابكيشي. ئادهميزاد به تهبيعت دلي به روى دهم به پيكنهين دهكرتتهوه، ههروهها به دهنگى گريان دل تهنگ دهبي))⁵⁹. شاعير بهتهنيا بير دهرناپرى . . بهلكو ههست و سوزى ناسك و كايگه بهشيوازيكه دهردهبرى كه بههويهوه خوئنه ر دههزيتى و ههست و سوزيان بهرهو سوزى خو رادهكيشي. نهم رهگهزه جوانكاريانه

⁵⁹ هوواس، هونهرى شيعرن حميدعيز كردويهتى به كوردى، بهغدا، ١٩٧٩، ل. ٢٠.

شیوازیان پی جوان و شیرین و دلگیر ده کری. ئەم مەبەستە لەم پارچە شیعەرە پر سۆز و جوانکاریەدا بەدی دە کری کە سەرئەجی زۆریە زۆری شاعیرانیشتی راکیشاوە و هەست سۆزیان تیکەل بە هەست و سۆزی کوردی کردووە لە رێگەی بە پینچ خستەکی کردنی ئەم غەزەلەوہ :

ئەمان مردن عیلاجی سا لە ریتی پیغەمبەرا چاری
ویسال یا قەتل یا تەسکین لە هەر سی بۆم بکەن چاری
وہہا سووتاوم ئەسلەن تابى فریادم نہما سا دەى
رەفیقان نیوہ سووتوون ئیوہ نامەرد غەزەلەھاواری

*****

لە کوئجی سینە دەنگی ئای و ئۆی دل دای بە مەحزونى
ویران بێ ئەم دی ساتی لیتی نہیہ نالەى بریندارى
بۆلای هەركەس دەچم مەنەم دەکا خۆت بۆجی رسوا کرد
دریغ کوا حال زانی رەبى تووشم پینى بيمارى
تا لەکوئاییدا نرخى شیعەرەکەى خۆى دەزانى و لە دنیاى کەس کپیار و نرخانى
نییە :

دوێ و یاقوت ئەبارى لەم کەلامە شیرینەى کوردی
خوا سا کوا لـە دنیاى قەدرزان و خریدارى

جوانى و ناشرینی هونەریک لە پێوەندى نێوان بەشەکانى ئەو هونەرەدا دەرەکەوێ و پێوەندى تاکە بەشەکانە بە هەموو پارچە هونەریەکەوہ. لە غەزەل یا قەسیدەى کدا لایەنە جوانکاریەکان لە سەرئەجى پارچە غەزەلەکەدا دەرەکەوێ جگە لەوہى لە بەش و نیوہ دێرەکانیشدا خۆیان دەنوینن، بەلام بەتەنیا لە وشەى کدا خۆى حەشار نادا لەبەر ئەمە بەلای هەربارت دوە ((بەشەکانى مۆرفۆلۆجى بەتەنیا و تاکە تاکە جینگای ئەوہ نین جوانیان تیدا دیارى بکری، تاوہکو پێوەندى لە نێوانیاندا دروست نہبێ))⁶⁰، ئەم رەگەز و تاییەتیە جوانکاریانە کە بریتین لە (مۆسیقا، جوانى و بەرزى، جۆرە ئەفسونیکى تیدایە کە سەرئەجى خۆینەر رادەکیشی بەمەش لایەنەکانى شیوازی

⁶⁰ الدكتور عزالدین اسماعیل، الاسس الجمالية فى النقد العربى، القاهرة، ط الثانية، ١٩٦٨، ص ٢٣٤.

تەواۋ كىردۈۋە بەبى ئەۋەى زەھمەت و ناۋىزەبىي و ئالۋىزى تىدابى بەۋاتايەكى تر بە سوك
و سانايى بەرھەمىكى جوان و دلگىر و پىرسۆزى پىشكەش كىردۈۋىن. ئەم جۆرە شىۋازە
لە شىعرەكانى كوردىدا جگە خۆشى و تام و بۆۋ رەۋان و ئاسانىيەكەى كە خۆنەر
ھەستى پى دەكاو خۆشى دەبەخشى، توانا و دەسەلات و كارامەبى كوردىش دەرەخا
لە بەكارھىنەنى ئەو جۆرە ھونەرەنەدا كە لە ئەنجامدا دەبنە ھۆى ئەۋەى شقىلىكى
تايىبەت بەدەن بە شىعرەكانى و شىۋازى تايىبەتەكەى پى ديارى بكات.

سه رچاوه کان

کوردییەکان :

- ئەحمەدى خانى، نوبھارا سىدايى مەزەن ئەحمەدى خانى، صادق بەھاء الدىن، بەغداد، ۱۹۷۹.
- ئەمىن فىضى بەگ، ئەنجۇمەنى ئەدەبىيات، توپۇشۇنەۋى لىژنەى وىژەو كەلەپور، كۆپى زانىيارى عىراق، دەستەى كوردى، بەغداد، ۱۹۸۳.
- تۇفيق قەفتان، مېژووى حوكمدارانى بابان لە قەلاچولان، بەغداد، ۱۹۶۱.
- جەلال مەھمۇد عەلى، ئىدىيۇم لە زمانى كوردىدا، زىچەرى كەلەپور ۱- بەغداد، ۱۹۸۲.
- جەمال نەبەز، زمانى يەكگرتوى كوردى، يامبەگ، ۱۹۷۶.
- خانى قوبادى، شىرىن و خوسرەو، ساغكردنەۋى مۇمى مەلا كەرىم، بەغداد، ۱۹۷۵.
- دلشاد عەلى مەھمەد، بىياتى ھەلبەست لە ھۆنراۋى كوردىدا، نامەى ماجستېر، زانكۆى سەلاھەددىن، ۱۹۸۹.
- دىۋانى ئەدەب، يادگارى عبداللە بەگى مصباح الدىۋان، چاپى سىيەم، ھولېتر، ۱۹۶۶.
- دىۋانى حاجى قادىرى كۆبى، لىكۆلېنەۋە لىكدانەۋە سەردار ھەمىد مىران، كەرىم مستەفا شاھەزا، پىتداچونەۋە مسعود مەھمەد، ۱۹۸۶.
- دىۋانى ھەرىق، كىتەبخانەى مەريۋانى، ژمارە ۶، بەغداد، ۱۹۳۸.
- دىۋانى سەم، كوردى و مەريۋانى، چاپى يەكەم، بەغداد، ۱۹۳۳.
- دىۋانى سەيد يعقوب ماھىدەشتى، ھول و كۆششى مەھمەد عەلى سەلطانى، ۱۳۶۳ھ.
- دىۋانى كوردى، كوردى مەريۋانى، چاپى يەكەم، بەغداد، ۱۹۳۱.
- دىۋانى شېخ رەزەى تالەبانى.
- دىۋانى مەھمۇد، لىكدانەۋە لىكۆلېنەۋە مەلا عبدالكەرىم مەرس و مەھمەد مەلا كەرىم، بەغداد، ۱۹۷۷.
- دىۋانى نالى، لىكۆلېنەۋە لىكدانەۋە مەلا عبدالكەرىم مەرس و فاتح عبدالكەرىم، بەغداد، ۱۹۷۶.
- دىۋانى نالى و فەرھەنگى نالى، لىكۆلېنەۋە ساغ كەرنەۋە د. مەرس خەزەندەر، بەغداد، ۱۹۷۷.
- دىۋانى ۋەفائى، لىكۆلېنەۋە مەھمەد عەلى قەرنەۋە، بەغداد، ۱۹۸۶.
- رەمى قەزەز، داستانى دوو پالەۋان، فەقى ئەھمەدى دارەشمانە و كەيغانى فەرەنگ، مەتبەئە المجاھظ، بەغداد، ۱۹۶۸.
- رەفىق ھىلمى، شىعر و ئەدەبىياتى كوردى، چاپى دوۋەم، ھولېتر، ۱۹۸۸.
- سەرتايەك بۆ لىكۆلېنەۋە شىعرى كلاسىكىي كوردى، چەندە تارىكە لە دىدارى شىعرى كلاسىكىي كوردىدا خوتەندراۋەتە، ئامادەكەرنى بۆ چاپ ھەمە كەرىم، بەغداد، ۱۹۸۶.

- شهزاد خانى بدلىسى، شهزادنامه، گۆرپىنى ههزار، بهغدا، ۱۹۷۳.
- عهلاههدين سجادى، ميژووى ئهدهبى كوردى، بهغداد، چاپى دوهم، ۱۹۷۱.
- عهلاههدين سجادى، نرخ شناسى، بهغداد، ۱۹۷۰.
- عهلاههدين سجادى، خۆشخوانى، بهغداد، ۱۹۷۸.
- عهلاههدين سجادى، دهقهكانى ئهدهبى كوردى، بهغداد، ۱۹۷۸.
- د. عهزهدين مستهفا رهسول، سهرنجى له زمانى ئهدهبى يهكگرتوو، بهغدا، ۱۹۷۱.
- د. عهزهدين مستهفا رهسول، شيعرى كوردى، ژيان و بهرههمى شاعيرانى، بهشى يهكهم، بهغدا، ۱۹۸۰.
- عهزىز گهردى، رهوانبىژى له ئهدهبى كوردیدا، بهرگى يهكهم، رونبىژى، بهغدا، ۱۹۷۲.
- عهزىز گهردى، رهوانبىژى له ئهدهبى كوردیدا، بهرگى دوهم، جوانكارى، ههولير، ۱۹۷۵.
- عهزىز گهردى، رهوانبىژى له ئهدهبى كوردیدا، بهرگى سىيهم، واتا ناسى، سليمانى، ۱۹۷۹.
- عهزىز گهردى، پهخشانى كوردى، زانكۆى سهلاحهدين، ههولير، ۱۹۸۷، كتيبيكى مهئهبه.
- عبدالله بهگى مسباح — ديوان، شاعرى گهوارهى خاكى موكرىيان، ليكۆلئينهوهو بلاوكردنهوه، نووسينى دكتور مارف خهزنهدار، بهغدا، ۱۹۷۰.
- د. كامل حسن البصير، شيخ نورى شيخ صالح له كۆزى ليكۆلئينهوهو ويژهي و رهخهسازيدا، چاپخانهى كۆزى زانبارى، بهغدا، ۱۹۸۰.
- د. كوردستان موكرىيانى، سينتاكسى رستهى ساده له زمانى كورديدا، بهغداد، ۱۹۸۶.
- كهريم شارهزا، نالى و زمانى ئهدهبى يهكگرتوو، بهغداد، ۱۹۸۴.
- د. مارف خهزنهدار، كيش و قافيه له زمانى كورديدا، بهغداد، ۱۹۶۲.
- د. مارف خهزنهدار، لهبابهت ميژووى ئهدهبى كورديهوه، بهغدا، ۱۹۸۴.
- محمد ئهمين زكى، تاريخ سليمانى و ولاتى، بهغدا، ۱۹۳۹.
- محمد معروف فتاح، زمانهوانى، جامعه صلاح الدين، ههولير، ۱۹۸۷، كتيبيكى مهئهبه.
- محمد ملا كريم، نالى له كلاورۆژنهى شيعرهكانيهوه، بهغداد، ۱۹۷۹.
- مهسعود محمد، چهپكىن له گولزارى نالى، بهغدا، ۱۹۷۶.
- هوئراس، هونهرى شيعر، حميد عزيز كردويهتى به كوردى، بهغدا، ۱۹۷۹.

گۆڤار و رۆژنامهكان :

- گۆڤارى كۆڤى زانىارى كورد، بهرگى يهكهم، بهشى يهكهم، ١٩٧٣.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى ههشتهم، ١٩٨١.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى نۆههم، ١٩٨٢.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى سيانزه، ١٩٨٥.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى چواردهههم، ١٩٨٦.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى شانزه و ههڤده، ١٩٨٧.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نۆى، ژماره ٦٠، نىسان و مايىسى ١٩٧٧.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نۆى، ژماره ١٠٧، ئهيلولى ١٩٨٥.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نۆى، ژماره ١١٢، كانونى يهكهم، ١٩٨٦.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نۆى، ژماره ١١٣، ئادارى ١٩٨٧.
- گۆڤارى كۆليجى ئهدهبىيات، زانستگاي بهغدا، ژ. ١٥، بهغدا، ١٩٧٢.
- گۆڤارى ((شمس كوردستان)) رۆژى كوردستان، العدد ٦٥، ت ١، ١٩٧١.
- گۆڤارى كاروان، ژماره ٦٧، ئابى ١٩٨٨.
- گۆڤارى بهيان، ژماره ٤٧، شوباتى ١٩٧٨.
- رۆژنامهى ژيان، ژماره ٢٧، ٣١، ٣٢، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٦، ٥٩.
- رۆژنامهى ژيان، ژماره ٢٩٣، ١٤/ئەيلول، ١٩٣١.
- برايهتى، ژماره ١٠، سالى يهكهم خولى دووهم، كانوونى دووهم ١٩٧١.
- برايهتى، ژماره ١، سالى دووهم، خولى دووهم، حزيرائى ١٩٧١.

عهدهبىيهكان :

- ابن خلدون، المقدمة، مصر، مطبعة خيرية العامة، ١٣٢٢ هـ.
- ابن القاسم اسماعيل بن عباد، الاقناع فى العروض و تخريج القوافى، تحقيق الشيخ محمد حسين آل ياسين، بغداد، ١٩٦٠.
- احمد أمين، النقد الادبى، لبنان، ١٩٦٧.
- احمد شايب، الاسلوب، مصر، الطبعة السادسة، ١٩٦٦.
- الاحمدى فى ترجمة الكلمات العربية بالكردية، دراسة و تحقيق مجموعة من اوقاف السليمانية، بغداد، ١٩٨٤.
- د. احمد مطلوب، البحث البلاغى عند العرب، الموسوعة الصغيرة، عدد ١١٦، بغداد، ١٩٨٢.

- أ.ف. تشتشرين، الافكار و الاسلوب، ترجمة د. حياة شارارة، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
- الشيخ جلال الحنفي، العروض التهذيبي و اعادة تدوينه، بغداد، ١٩٧٨.
- جلال الدين محمد، خطيب القزويني، الايضاح فى علوم البلاغة، الجزء الثاني، القاهرة.
- د. جوزيف مينشال شريم، دليل الدراسات الاسلوبية، بيروت، ١٩٨٤.
- داود سلوم، تطور الفكرة و الاسلوب فى الادب العراقي، بغداد، ١٩٥٩.
- رشيد احمد التركى، فلوير نظرة فى اسلوبه الفنى، الموسوعة الصغيرة، ١٣٢، بغداد، ١٩٨٣.
- روجر فاوولر، نظرية اللسانيات و دراسة الادب، ترجمة د. سلمان الواسطى، مجلة الثقافة الاجنبية العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- رولف ساندل، مفهوم الاسلوب، ترجمة لمياً عبد الحميد العاني، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- المستر ستيفن شيمسلي لونكريك، أربعة قرون من تأريخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الحياط، الطبعة الرابعة، بغداد، ١٩٦٨.
- سلامة موسى، الادب الشعبى، القاهرة.
- د. صفاء خلوصى، فن التقطيع الشعرى و القافية، التقطيع، ج/١، بغداد، ١٩٦٣.
- عبد القهار الجرجاني، دلائل الاعجاز، بيروت، دارالمعرفة للطباعة، ١٩٧٨.
- عبد السلام المسدى، المقاييس الاسلوبية فى نقد الادبى من خلال (البيان و التبيين) للجاحظ، حويلات الجامعة التونسية، العدد ١٣، العام ١٩٧٦.
- عبد السلام المسدى، السلوبية و النقد الادبى، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- على الجندى، فن التشبيه، بلاغة، أدب، نقد، الطبعة الاولى، مصر، ١٩٥٢.
- الدكتور عبد العزيز سليمان نوار، تأريخ العراق الحديث، القاهرة، ١٩٦٨.
- طراهم هاف، الاسلوب الاسلوبية، ترجمة كاظم سعد الدين، دار آفاق عربية، بغداد، ١٩٨٥.
- الدكتور غزالدين اسماعيل، الاسس الجمالية فى النقد العربى، القاهرة، الطبعة الثانية، ١٩٦٨.
- طوستاف فون غرنباوم، دراسات فى الادب العربى، ترجمة الدكتور احسان عباس، د. أنيس فريجة، د. محمد يوسف نجم، د. كمال يازجى، بيروت، ١٩٥٩.
- الشيخ محمد خال، الشيخ معروف النودهى البرزنجى، جزء ١، بغداد، ١٩٦٣.
- محمد القزلى، التعريف بمساجد السليمانية و مدارسها الدينية، بغداد، ١٩٣٨.

- محمد غنیمی هلال، النقد الأدبی الحديث، بیروت، ۱۹۷۳.
- الشیخ محمد بن مصطفی بن احمد الشهیر بالشیخ معروف النودهی، العمال الكاملة (المتفرقات) تحقیق مجموعة من أوقاف السلیمانیة، مطبعة العانی، بغداد، ۱۹۸۸.

فارسیه‌کان :

- علی اکبر شهابی، خراسانی، روابط ادبی ایران و هند یا تأثیر روابط ایران و هند در ادبیات دوره صفویه، طهران، اسفندماه ۱۳۱۶.
- محمد تقی بهار، سبک شناسی، یا تأریخ تطور نثر فارسی، جلد اول، چاپ دووم، ۱۳۳۷.
- صائب و سبک هندی، مجموعه سخنرانیهای ایراد شده در مجمع بحث در افکار و اشعار صائب به کوشش محمد دریاگشت، تهران، ۱۳۵۴.

نینگلیزیه‌کان :

- J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977).
- Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, (Toronro; Coles Publishing Company Limited, 1980)

Abstract

The thesis deals with "stylistic" which is regarded the basic aspect of literature. Generally speaking it includes the style of Kurdish classic poetry during a period of Kurdish literary history "An Era of affluence" within Sulaimany territory.

In the first chapter the researcher deals with the style and stylistics including theories and definitions about them in details, trying to show differences between many forms which differ according to different subjects, poetry in particular, reinforced by the sources concerning this study.

While in the second chapter he deals with the form "the visible face of the style" and the nature of using poetic language by the poets of the same school within Sulaimany territory and the most outstanding styles used not only by the poets of that period, but the generation coming after them also. He makes a survey of the unitive Kurdish language, the usage of the words and terms common at that time, the effect of the language and literature of the neighboring nation on the poetic language of those poets, and that effect is regarded an aspect of Kurdish literature at that period, And he deals with the subject of "metre and rhyme" and whether the Arabic methods are apt to be used by those poets "Ramel" and "Hazeg" metres in particular, which the poets of that era and after used.

In the third chapter he takes up the artistical nature of the same poetry school which includes "Naly, Salim and Kurdy" and the most important artistic characteristics of each of them and how much they differ by having their own ways with the most outstanding elements that make up their own poetic styles followed by three of them, but briefly, as we see "Kurdy" is known for his clarity, but Salim is ambiguous and more complex than the two of them.

The study comes in contact with some linguistic and grammatic items as concerning the poems with a formalist study of some lines intending to show the most important stylistic characteristics. In addition, the study covers Salim's style for playing on language by using interchanging.

To sum up it the study uncovers the most important artistic characteristics of a poetry school whose Kings are "Naly, Salim and Kurdy" going through the formalist nature which is a clear mark of the same school.

— — —

